

● **Εκκοφαντική αποσιώπηση.**
Η μοιρασιά του Πολυτεχνείου
και ο φτωχός συγγενής.
Του **Αντώνη Καρκαγιάννη**

● **36° βόρειο πλάτος,
170° ανατολικό μήκος.**
Η είδηση φτάνει ως τον Ειρηνικό
Ωκεανό.
Του **Φίλιππα Φιλίππου**

● **Παρασκευή, ξημερώματα
Σαββάτου.**
Ενας φωτορεπόρτερ θυμάται.
Μια μαρτυρία του **Βασίλη
Καραμανώλη**

● **«Σαν το θήραμα που
το χτυπάει το βόλι...».**
Η μαρτυρία ενός αυτόπτη.

● **Η κατάληψη της Νομικής.**
Η πρώτη μαζική δημόσια
αντιδικτατορική εκδήλωση.
Του **Γιάννη Καούνη**

● **Κορυφαία πράξη
αντίστασης.**
Οι διεργασίες που προηγήθη-
καν του Πολυτεχνείου.
Ενα άρθρο του **Κ. Π. Καλλιγά**

● **Η υπέρβαση της κυρίαρχης
λογικής.**
Το Πολυτεχνείο ως συλλογικός
εκφραστής.
Του **Αλκη Ρήγου**

● **Ανεξίτηλη λυτρωτική
σφραγίδα.**
Ενας μυστικός κι ανομολόγη-
τος δεσμός.
Του **Σταύρου Λυγερού**

● **Πολυτεχνείο και ιστορική
εορηνεία.**
Οροι, προϋποθέσεις
και παγίδες.
Του **Θανάση Καλαφάτη**

● **Το αίνιγμα της ζενής
εικόνας.**
Το ψυχολογικό υπόστρωμα
μιας αδύνατης αναπαράστα-
σης.
Του **Νίκου Σιδερόη**

● **Η λάμψη του Πολυτεχνείου.**
Στη σκιά εξελέξεων με ιστορι-
κές διαστάσεις.
Του **Θανάση Αθανασίου**

● **Τα παιδιά «εκείνων
των παιδιών».**
Μια συνέντευξη στον **Νικήτα Λιο-
ναράκη**

*Εξώφυλλο: Φωτογραφία παρμένη από τον
κεντρικό εξώστη των προπυλαίων του Πο-
λυτεχνείου στη διάρκεια της κατάληψης, τον
Νοέμβριο του 1973.*

Υπεύθυνη «Επτά Ημερών»
ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΤΡΑΪΟΥ

ΑΦΙΕΡΩΜΑ

Είκοσι πέντε χρόνια μετά

Κι ούτε ένα βήμα κοντύτερα στην ουσία

Πολυτεχνείο, Νοέμβριος 1973. Σε τρεις μέρες η δυσaréσκεια δεκαετιών –και όχι μόνο μιας επταετίας– έγινε εξέγερση, που η καταστολή πολλαπλασίασε τη συμβολική της φόρτιση. Τα είκοσι πέντε χρόνια που πέρασαν δεν έφτασαν για να βρεθεί τρόπος να διοχετευθεί αυτή η φόρτιση σε κατεύθυνση θετική για τον τόπο (φωτ.: Αφοί Αναγνωστόπουλοι).

ΣΤΑ είκοσι πέντε χρόνια που έχουν περάσει από την εξέγερση του Νοεμβρίου 1973, ειπώθηκαν και γράφηκαν πολλά για το Πολυτεχνείο, αλλά τελεσιδική απόφαση δεν έχει υπάρξει. Θα μπορούσε να έχει συμβεί διαφορετικά;

Ο ιστορικός θα πει ότι ο χρόνος δεν είναι αρκετός για μια νηφάλια, αντικειμενική κρίση. Άλλοι θα πουν ότι αυτό είναι υπεκφυγή.

Η αλήθεια ίσως βρίσκεται κάπου ανάμεσα. Εκεί που κατοικούν οι «κοινές αλήθειες», δηλαδή στην επικράτεια των συμβιβασμών. Γιατί, πραγματικά, ο χρόνος αποφορτίζει, κατευνάζει και επιτρέπει να συλλεχθεί και να μελετηθεί νηφάλια το ιστορικό υλικό – αλλά επίσης, κατευνάζοντας συσκοτίζει, καθώς η συνήθεια, η κόπωση, η ευκολία του αυτονόητου συχνά οδηγούν, όχι πάντα εσκεμμένα, πολλά και πολύτιμα να πέσουν στη λήθη.

Ναι, αλλά αν αυτός είναι ο μόνος τρόπος για να ξεκαθαρίζεται το τοπίο και να δημιουργείται το βολικό πεδίο όπου πια μπορούν να συναντηθούν, στην κοινή κοίτη ενός «έντιμου» συγκερασμού, οι ποικίλες ερμηνείες και αποτιμήσεις; Κι αν μόνο με αυτή την προϋπόθεση μπορεί απερίσπαστη η Ιστορία να καταγρά-

ψει τα πορίσματα και να τα παραδώσει στους επερχόμενους ως κοινή ιστορική κληρονομιά και στοιχείο ταυτότητας;

Όμως, αυτά τα εύλογα δεν είναι στις προθέσεις και ίσως ούτε στις δυνατότητες ενός ολιγοσελίδου αφιερώματος να απαντηθούν.

Θα δεχτούμε ότι το Πολυτεχνείο

Επιμέλεια αφιερώματος:
Κ.ΣΤΗΣ ΓΙΟΥΡΓΟΣ

«ανήκει στην Ιστορία» – με την έννοια ότι, ως δημόσια πράξη τελεσμένη, είναι προς μελέτη και κατάταξη – αλλά θα επιμένουμε ότι δεν είναι (ακόμη) Ιστορία. Γιατί, όντως, το «Πολυτεχνείο» σπρώχτηκε «εκόν άκον» να μπει στην Ιστορία τη στιγμή που ανακηρύχθηκε σε εθνική εορτή (που κατέληξε «σχολική εθνική εορτή», που κατάντησε ένα στείο υβριδίο), με μια ιδεολογικοπολιτικο-ιστορική ταχυδακτυλουργία, που κανείς ίσως δεν κατάλαβε τότε σε τι λογής αδιέξοδες στρεβλώσεις οδηγούσε. Συμβάντα της «εσωτερικής» ιστορίας δεν ανακηρύσσονται σε εθνικές ή πάνδημες ή, τελοσπάντων, πανεκπαιδευτικές επετείους. Αν η επετειακότητα προ-

σφέρεται για κάτι, αυτό είναι ευκαιρία που προσφέρει το Πολυτεχνείο για να στοχαζόμαστε πάνω στην ελευθερία, τη δημοκρατία, την αξιοπρέπεια, την ανιδιοτέλεια της νεότητας, το δικαίωμα εξέγερσης όταν οι ανθρώπινες αξίες καταπατούνται. Θα ήταν φρόνιμο να αρχίσουμε σύντομα να αναζητούμε τρόπους που οι βαρετοί εορτασμοί και οι προαυλιακοί δεκάρικοι θα λάβουν έστω στα σχολεία τη μορφή ενός πλήρους και αποκλειστικού εβδομαδιαίου κύκλου συζητήσεων – Σεμινάρια Δημοκρατίας; – μέσα στην τάξη, συνυφασμένων έντεχνα με το μάθημα κάθε δασκάλου-εισηγητή, όπου το «Πολυτεχνείο» θα είναι το έναυσμα για γόνιμες προσεγγίσεις θεμάτων, όπως π.χ. ο σεβασμός των δικαιωμάτων του ανθρώπου, το δικαίωμα στη μόρφωση ως θεμελιώδες συστατικό της δημοκρατίας, οι καταβολές της δημοκρατίας, επιστήμη και ελευθερία, οι μεγάλες επαναστάσεις.

Ή, ακόμα, οι Μεγάλες Ουτοπίες. Θα είμαστε τότε πιο κοντά στην ουσία του Πολυτεχνείου και, με την ίδια κίνηση, θα το φυλάξουμε από τον κίνδυνο να καταλήξει απλώς ένα επεισόδιο της Ιστορίας – οποιασδήποτε Ιστορίας.

Η ομοιότητα δεν είναι ηθελημένη –αλλά ούτε και τυχαία. Το συλλογικό υποσυνείδητο των χιλιάδων που δεν συμμετείχαν στο Πολυτεχνείο του '73 προβάλλει στο παρόν την επιθυμία ταύτισης με εκείνη την πράξη ανιδιοτέλειας και ηρωισμού, που όμως δεν κατατέθηκε για να γίνει σύμβολο, αλλά υπήρξε υπόδειγμα προς μίμηση «όταν οι περιστάσεις το καλούν». Η φωτογραφία δεν είναι από τον Νοέμβριο του '73, αλλά από κατοπινή επέτειο. Και τα στεφάνια «μιλούν» για τους νεκρούς «εκείνους»... (φωτ.: «Κ. Γ. Μεγαλοκονόμου»).

Εκκωφαντική αποσιώπηση

Εξέγερση: ο φτωχός συγγενής της μοιρασιάς του Πολυτεχνείου

Του **Αντώνη Καρκαγιάννη**

ΕΝΑ ΤΕΤΑΡΤΟ του αιώνα μετά, πολλοί, με διάφορους τρόπους εξακολουθούν να θέτουν το ερώτημα:

Σε τι μας ωφέλησε η Εξέγερση του Πολυτεχνείου; Πώς και πού ωφέλησε τον Τόπο και τη Δημοκρατία;

Ξεκινώντας από αυτό το στοιχειώδες ερώτημα, αντιλαμβάνεσθε πόσο εύκολα περνάει κανείς σ' εκείνα τα γοητευτικά, ταυτόχρονα μελαγχολικά και πάντοτε άσκοπα «αν», προς τα οποία μας ωθεί κάθε περιστατικό τετελεσμένης ιστορίας. Γοητευτικά, γιατί μοιάζουν με άσκηση του πνεύματος και της φαντασίας, μελαγχολικά και άσκοπα, γιατί πιστοποιούν την αδυναμία μας να ανατρέψουμε ή έστω να κατανοήσουμε το τετελεσμένο.

«Αν», λοιπόν, δεν μεσολαβούσε η Εξέγερση, θα είχαμε οδηγηθεί «ομαλά» από την κυβέρνηση Μαρκεζίνη σε κάποιο είδος «εκλογών», που ναι μεν θα είχαν όλα τα χαρακτηριστικά της βίας και νοθείας, αλλά θα είχαν ανοίξει το δρόμο για τη διαδοχή του στρατιωτικού καθεστώτος από πολιτικό, όπως αργότερα έγινε στην Τουρκία με τον Οζάλ, αλλά και στη Λατινική Αμερική, όπου επί Ρέιγκαν δεκάδα στρατιωτικών καθεστώτων

αντικαταστάθηκε, με παρόμοιο τρόπο, από πολιτικά. Το «σχέδιο» είχε τόσο ευρεία και ομοιόμορφη εφαρμογή, ώστε μπορούμε σήμερα να αναγνωρίσουμε την πατρότητά του.

Αυτά τα παρα-ιστορικά «αν» έχουν το χάρισμα της γονιμότητας που τα κάνει ακόμη περισσότερο γοητευτικά! Το ένα γεννάει το άλλο, πάντοτε άσκοπα, και σχηματίζεται ατέλειωτη σειρά υποθέσεων ιστορικής φαντασίας. Ολα σχεδόν θα είχαν συμβεί διαφορετικά απ' ό,τι συνέβησαν και, για να φτάσουμε αμέσως σ' ένα κομβικό σημείο: πιθανότατα, δεν θα είχαμε φτάσει στην κρίση για το Κυπριακό και αυτό που αργότερα ονομάστηκε «αποκατάσταση της Δημοκρατίας» δεν θα είχε πάρει τη μορφή και το χαρακτήρα που πήρε. Βέβαια, αν δούμε το Κυπριακό στο πλαίσιο της ιστορικής αντιπαράθεσης με την Τουρκία, θα αναγνωρίσουμε μια από εκείνες τις περιπτώσεις, όπου το ιστορικά ενδεχόμενο μεταβάλλεται σε αναγκαίο, μέσα από την τυχαιότητα.

Κάνουμε αυτές τις άσκοπες σκέψεις για έναν και μόνο λόγο: αυτά τα «αν της αμφιβολίας και της σύνε-

σης» μένω πάντοτε με την εντύπωση ότι άρχισαν να διατυπώνονται από ολόκληρο το φάσμα του τότε πολιτικού κόσμου από τις πρώτες ώρες της Εξέγερσης, πριν ακόμη δείξει ποιες διαστάσεις θα έπαιρνε, λίγες ώρες μετά. Από μερικές μάλιστα πλευρές, αυτές οι «συνετές σκέψεις και αμφιβολίες» διατυπώθηκαν με τρόπο οργίλο και υβριστικό για τους εξεγερμένους. Ας μου επιτραπεί να διατυπώσω μία ακόμη άσκοπη και ανωφελητή υπόθεση: αν η Δικτατορία (οι δικτατορίες γενικά) είχε την ευχέρεια και την πείρα των πολιτικών χειρισμών, θα μπορούσε εύκολα και αναίμακτα να «διαχειρισθεί» την Εξέγερση προς όφελός της! Δεν την έχει γιατί, διαφορετικά, θα αναιρούσε τον εαυτό της.

Τα αναφέρω όλα αυτά για δύο λόγους: Πρώτο, ότι η Εξέγερση του Πολυτεχνείου είναι ένα γεγονός, και ένα δεύτερο γεγονός, αρκετά διαφορετικό, είναι αυτό που καλλιεργήσαμε (ή καλλιέργησαν) στη συλλογική μνήμη ως Εξέγερση του Πολυτεχνείου. Δεύτερο, ότι αυτοί που τότε διατύπωναν «αμφιβολίες και συνετές σκέψεις» λίγο αργότερα έγιναν καθεστώς, το οποίο υποχρεώθηκε να διαμορφώσει μελετημένο σύστημα

συμβόλων και ρητορεία συνθημάτων και σκηνοθεσία επίσημων εορτασμών, ώστε η εξέγερση να επιβιώσει μόνο μέσω αυτών, ως δευτερογενές και διαφορετικό γεγονός.

Θα έχετε ασφαλώς παρατηρήσει ότι όλα τα σύμβολα γύρω από τα οποία σήμερα πλέκουμε τη σκηνοθεσία και τη ρητορεία του ετήσιου εορτασμού προέρχονται από τις δύο ώρες της καταστολής και κανένα από τις 70 ώρες της Εξέγερσης. Το τανκ, η πόρτα, η σημαία, οι νεκροί. Γύρω από αυτά τα σύμβολα αρθρώνονται κάθε χρόνο οι εκδηλώσεις «τιμής και μνήμης» και κυρίως η γνωστή πορεία προς την αμερικανική πρεσβεία. Η τελευταία, μαζί με τους 3-4 «εγκλειστούς» της διπλής χούντας, είναι οι μόνοι ένοχοι που μας απέμειναν.

Τι θα είχε μείνει από τη Γαλλική Επανάσταση αν η εξέγερση της Βαστίλλης είχε βάνουσα κατασταλεί; Ή τι θα είχε μείνει από την Επανάσταση των Μποσεβίκων αν δεν είχαν καταλάβει τα χειμερινά ανάκτορα; Ολα έχουν κάποια σημασία μόνο μέσα στο παιχνίδι της εξουσίας.

Ετσι, η βάνουσα και κτηνώδης κα-
Συνέχεια στην 5η σελίδα

Ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος, τελευταίος πρωθυπουργός της χώρας πριν από το απριλιανό πραξικόπημα, καταθέτει στη δίκη των σφαγέων του Πολυτεχνείου: «Η σφαγή ήταν προσχεδιασμένη» (φωτ.: «Συνεργασία Φωτοειδησεογράφων Δικαστικού»).

Συνέχεια από την 3η σελίδα
ταστολή της Εξέγερσης προσέφερε τον κοινό τόπο, όπου συνέπεσαν οι πλέον ετερόκλητες δυνάμεις για να παίξουν αργότερα το δικό τους παιχνίδι εξουσίας και να καταλήξουν σ' αυτό που ονομάσαμε «αποκατάσταση της Δημοκρατίας» και που στην ουσία ήταν μια γιγαντιαία Παλινόρθωση προδικτατορικών προσώπων, συστημάτων, εθίμων, συνηθειών και καταστάσεων. Ολα πλην του Θρόνου! Χρειάστηκε ακριβώς αυτό το άλλοθι για να νομιμοποιηθεί η Παλινόρθωση.

Η πλούσια από τότε πολιτική μας φιλολογία ελάχιστα έχει ασχοληθεί με την Εξέγερση ως αυτοτελές γεγονός. Οι αφηγήσεις και τα αφιερώματα καταναλώνονται στην περιγραφή της καταστολής. Στο βαθμό που ασχολήθηκε στα σοβαρά, κατόρθωσε να διαπιστώσει: Πρώτο, το βαθμό και την κατεύθυνση του ριζοσπαστισμού που άρχισε τότε να αναπτύσσεται στο λαό και τη νεολαία. Δεν αναφερόμαστε στο «ριζοσπαστισμό» της Αριστεράς, ο οποίος υπήρξε σχεδόν ανύπαρκτος, αλλά στο ριζοσπαστισμό της ελληνικής κοινωνίας, από τον οποίο επωφελήθηκε μόνο ο Ανδρέας Παπανδρέου (για να τον οδηγήσει σε αδιέξοδο). Δεύτερο, ότι δεν ανέτρεψε μεν το καθεστώς (ούτε ήταν δυνατό να το ανατρέψει), αλλά του προκάλεσε κείμενο ρήγμα,

Μυριάδες λαού πλημμύρισαν την Αθήνα γύρω από το Πολυτεχνείο, στην πρώτη επέτειο της εξέγερσης, το 1974 –που γιορτάστηκε στις 24 Νοεμβρίου, λόγω των εκλογών που διενεργήθηκαν στις 17 Νοεμβρίου. Εκείνη η ελαφρά παρέκκλιση ίσως δεν ήταν η πιο αμελητέα από τις περιπέτειες που γνώρισαν έκτοτε, χρονιά τη χρονιά, ο πολυπαθής εορτασμός και η σημειολογία του (φωτ.: «Η Συνεργατική»).

που έγινε, λίγες μόνο μέρες μετά, αντιληπτό με το πραξικόπημα του Ιωαννίδη.

Αυτό που από ακατάσχετη ρητορεία ονομάζουμε «πνεύμα του Πολυτεχνείου», δεν νομίζω ότι επέζησε ή ότι επιζεί στα σύμβολα γύρω από τα οποία διαπλέκεται ο ετήσιος εορτασμός. Ήδη από τον πρώτο χρόνο έγινε σαφές και άμεσα αντιληπτό

ότι το «πνεύμα» αυτό, διαστρεβλωμένο, κομματικοποιημένο και αφυδατωμένο, άρχισε να διοχετεύεται στο μεταδικτατορικό παιχνίδι της εξουσίας και στο πλαίσιο αυτής της γιγαντιαίας Παλινόρθωσης (χωρίς τον Βασιλιά!). Και, με θεατή την αγκυλωμένη Αριστερά ή την «ένοχη» Δεξιά, ο Ανδρέας Παπανδρέου θριάμβευσε! Από πουθενά δεν βρήκε αντίσταση, ιδεολογική κυρίως, αλλά και πρακτική.

Θα κλείσω με μια παρατήρηση που από πολλούς θα θεωρηθεί δευτερεύουσα και μικρής σημασίας. Η Εξέγερση του Πολυτεχνείου εκφράστηκε με την κατάληψη, τα συνθήματα, τον «παράνομο» ραδιοφωνικό σταθμό, με τη χαρά, την έξαρση, την περιφρόνηση του κινδύνου, με το ασυλλόγιστο. Ολα αυτά χάθηκαν διά παντός με τον ετήσιο επίσημο εορτασμό, την κατάθεση... «στεφανιών», την «ξύλινη» και ψεύτικη γλώσσα των πολιτικών, με τα πληκτικά διαγγέλματα που κανείς δεν τα διαβάζει.

Σιγά σιγά, άρχισε να οργανώνεται και η σιωπή γύρω από τη μουσική του Μίκη Θεοδωράκη, που (διδόλου τυχαία και άσκοπα) εξέφρασε εκείνες τις μέρες το πνεύμα και την ψυχή της Εξέγερσης. Δεν ισχυρίζομαι καθόλου ότι οι σημερινοί νέοι θα μπορούσαν να τραγουδήσουν Θεοδωράκη όπως οι αντίστοιχοι των δεκαετιών του '60 και '70. Βέβαιο όμως είναι ότι η σιωπή αυτή συμπίπτει με την αφασία όλης της Ελλάδας και διερωτώμαι αν αυτό είναι τυχαίο.

Ίσως ένας μόνο τρόπος μας απομένει για να ξαναθυμηθούμε την Εξέγερση του Πολυτεχνείου: να καταργήσουμε την εορταστική, τον ετήσιο επίσημο εορτασμό της, ο οποίος, κάθε χρόνο και με διάφορους τρόπους, ρίχνει λίθο αναθέματος κατά της Εξέγερσης.

Φοβάμαι...

Φοβάμαι τους ανθρώπους που επτά χρόνια έκαναν πως δεν είχαν πάρει χαμπάρι και μια ωραία πρωία –μεσούντος κάποιου Ιουλίου– βγήκαν στις πλατείες με σημαϊόκια κραυγάζοντας «δώστε τη χούντα στο λαό».

Φοβάμαι τους ανθρώπους που με καταλερωμένη τη φωλιά πασχίζουν τώρα να βρουν λεκέδες στη δική σου.

Φοβάμαι τους ανθρώπους που σου κλείνουν την πόρτα μην τυχόν και τους δώσεις κουπόνια και τώρα τους βλέπεις στο Πολυτεχνείο να καταθέτουν γαρίφαλα και να δακρύζουν.

Φοβάμαι τους ανθρώπους που γέμιζαν τις ταβέρνες και τα σπάζαν στα μπουζούκια κάθε βράδυ και τώρα τα ξανασπάζουν όταν τους πιάνει το μεράκι της Φαραντούρη και έχουν και «απόψεις».

Φοβάμαι τους ανθρώπους που άλλαζαν πεζοδρόμιο όταν σε συναντούσαν και τώρα σε λιοδρορούν γιατί, λέει, δεν βαδίζεις στον ίδιο δρόμο.

Φοβάμαι, φοβάμαι πολλούς ανθρώπους.

Φέτος φοβήθηκα ακόμη περισσότερο.

Μανόλης Αναγνωστάκης
Νοέμβρης 1983

36° βόρειο πλάτος, 170° ανατολικό μήκος

Πώς η είδηση για την τραγωδία του Πολυτεχνείου έφτασε ως τον Ειρηνικό Ωκεανό

Του Φίλιππα Φιλίππου

Συγγραφέα

ΟΙ ΑΞΙΩΜΑΤΙΚΟΙ κι ο μάγειρας ήμασταν Έλληνες, πλην του ασυρματιστή που ήταν Βερμανέζος – ο υπογραφόμενος ήμουνα τρίτος μηχανικός. Το κατώτερο πλήρωμα –ναύτες, λαδάδες, καμαρωτάκια– ήταν Ινδοί, Πακιστανοί, Αιθίοπες, Σουδανοί, Ιορδανοί, ανάκατοι, μετά την εκδίωξη της συμπαγούς ομάδας των Φιλιππινέζων, λόγω ανταρσίας τους στο Βιζακαπατνάμ της Ινδίας εναντίον του Έλληνα καπετάνιου, που τους φερόταν με αυταρχισμό και σκαιότητα, ενίοτε δε τους στερούσε κι αυτή την τροφή. Το καράβι ήταν το φορτηγό «Elka», ολικής χωρητικότητας 8.500 κόρων, ιαπωνικής κατασκευής, υπό κυπριακή σημαία, ανήκε στην ελληνική εταιρεία «Thenamaris» και ήταν χρονοναυλωμένο στην «Japan Lines» για να μεταφέρει γενικό φορτίο από λιμάνια της Ασίας στην Αμερική και τανάπαλιν. Η χρονιά ήταν το 1973.

Τα πράγματα έβαιναν καλώς επί του πλοίου, τα ταξίδια μας δεν είχαν προβλήματα. Την 1η Νοεμβρίου το «Elka» μπήκε στον Κόλπο του Σαν Φρανσίσκο για να φορτώσει ορυκτό αλάτι από το Ρεντ Γουντ Σίτι, και στις 3 του μηνός ξεκίνησε για το ταξίδι της επιστροφής στην Ιαπωνία.

Στις 19 Νοεμβρίου η θάλασσα ήταν ανταριασμένη. Το «Elka» είχε διαβεί τον 180ο μεσημβρινό και έπλεε σε 36° βόρειο πλάτος και 170° ανατολικό μήκος. Ήταν απόγευμα και βρισκόμασταν στη μέση του ωκεανού, μίλια μακριά από τη στεριά, χωρίς γλάρους, χωρίς δελφίνια ή φάλαινες να μας ακολουθούν. Στο καπνιστήριο του πλοίου κάποιοι έπαιζαν πινάκλ εκκείνη την ώρα κι άλλοι έριχναν πασιέντζες. Ο εκ Χίου ανθυποπλοίαρχος Γιάννης Κουλουμούνδρας, ο εκ Χαλανδρίου τρίτος μηχανικός Γιώργος Καζιάνης κι εγώ ήμασταν σκυμμένοι πάνω από έναν παλιό πολύγραφο. Τον είχε ανακαλύψει σε μίαν αποθήκη ο ανθυποπλοίαρχος, τον επισκεύασε και τύπωνε μ' αυτόν τη σατιρική εφημεριδούλα «Εξαδάκτυλος».

Ξαφνικά μπήκε φουριόζος στο καπνιστήριο ο ασυρματιστής και μας ανακοίνωσε ότι σε αντικυβερνητικές διαδηλώσεις στην Αθήνα είχαν σκοτωθεί πολλοί. Τον κοιτάξαμε με δυσπιστία: εξαιτίας της απειρίας του δεν πιάναμε το Αθήνα-Ράδιο, τον παράκτιο σταθμό της Λούτσας, κι είχαμε μείνει χωρίς το καθημερινό δελτίο ειδήσεων και τα αποτελέσματα των ποδοσφαιρικών αγώνων της Κυριακής. Υστερα, σαστισμένοι από την αναπάντεχη είδηση, παρατήσαμε τον πολύγραφο και τρέξαμε στα ραδιόφωνα μας. Πραγματικά, το BBC μετέδωσε ότι στην ελληνική πρωτεύουσα είχαν ξεγεραθεί οι φοιτητές και σε μάχες με το στρατό είχαν σκοτωθεί πολλοί από αυτούς.

Είχα ένα τετράδιο, μπλε. Να γράφω στίχους για τη μοναξιά, για ανεκπλήρωτους έρωτες και για απουσία της γυναίκας. Τα είχα κόψει μετά το πραξικόπημα του Σεπτεμβρίου στη

Παρασκευή 16 Νοεμβρίου 1973, μεσημέρι, μπροστά στην πύλη του Πολυτεχνείου. Τα πρόσωπα, τα σώματα των νέων –ήρεμα, χωρίς ένταση– συνοψίζουν την ουσία των προθέσεων και της διάθεσής τους: θέλουμε μια πατρίδα ελεύθερη, δημοκρατική, δεν θέλουμε την τραγική τύχη της Χιλής του Αλιέντε (φωτ.: Β. Καραμανώλης).

Χιλή κι είχα πιάσει να γράφω πολιτικά ποιήματα: δυο χρόνια νωρίτερα είχα βρεθεί, με άλλο καράβι, στο Βαλπαράισο της Χιλής κι είχα πάρει γεύση από τη Χιλή του Σαλβαδόρ Αλιέντε. Ανοίξα το τετράδιο κι έγραψα δυο στίχους για τα θύματα, για τους γενναίους και για τους δειλούς, για το χρέος της Αντιγόνης.

Στις 28 Νοεμβρίου το «Elka» έδεσε στον ντόκο της Κοκούρα, στο γιαπωνέζικο νησί Κιουσού, αλλά δεν καταφέραμε να πληροφορηθούμε για τις εξελίξεις στην Ελλάδα από τον Τύπο. Κανείς μας δεν ήξερε γιαπωνέζικα και ξενόγλωσσες εφημερίδες δε βρήκαμε. Ετσι, για καιρό μετά την ε-

ξέγερση η άγνοιά μας παρέμενε πλήρης, μας κι οι επιστολές απ' την Ελλάδα ήταν αυτολογοκρινόμενες.

Λίγους μήνες αργότερα ξεμπαράραμε στο Σασέμπο, στα δυτικά του νησιού. Το «Elka» πουλήθηκε στην «Lelakis Shipping», παραλήφθηκε από άλλο, αμιγώς ελληνικό πλήρωμα, πήκωσε τη γαλανόλευκη και μετονομάστηκε σε «Cretan History».

Για κείνο το Νοέμβρη στην Αθήνα πληροφορηθήκαμε μετά την παλιννόστησή μας, από ανθρώπους που είχαν ζήσει τα γεγονότα και από φύλλα εφημερίδων που είχαν φυλαχτεί ως αδιάψευστα τεκμήρια. Εγγραφε στο φύλλο της του Σαββάτου 17

Νοεμβρίου 1973 η εφημερίδα «Ελεύθερος Κόσμος»: «Αιματηραί μάχαι στο κέντρον των Αθηνών – Διαδηλωταί έβαλλον με πυροβόλα όπλα κατά των αστυνομικών – Οδοφράγματα, πυρκαϊαί και καταστροφάι αυτοκινήτων».

Κρατάω το φύλλο αυτό της εφημερίδας που στήριξε τη δικτατορία στο αρχείο μου μαζί με ένα φύλλο της «El Mercurio», της ευρείας κυκλοφορίας χιλιανής εφημερίδας που επεργάστηκε όσο καμιά άλλη στη χώρα της την ανατροπή του Αλιέντε. Ανοίγω –είναι το φύλλο της Τετάρτης 27ης Οκτωβρίου 1971– και ξαναδιαβάζω, στο άρθρο της υπό τον τίτλο «Η ελευθερία του Τύπου εν κινδύνω», ότι η κυβέρνηση Λαϊκής Ενότητας σκόπευε να φιμώσει τον Τύπο και να εγκαθιδρύσει καθεστώς δικτατορίας του προλεταριάτου, όπως της Κούβας και της Ρωσίας. Δυο χρόνια μετά –και δυο μήνες νωρίτερα από τη σφαγή του Πολυτεχνείου– στις 11 Σεπτεμβρίου 1973, ο Αλιέντε και οι στενοί συνεργάτες του έπεφταν νεκροί μέσα στο Προεδρικό Μέγαρο, ύστερα από σθεναρή αντίσταση στην εισβολή του στρατού των πραξικοπηματιών υπό τον στρατηγό Πινοσέτ.

Δίπλα στις δυο αυτές διαβόητες εφημερίδες, στον ίδιο φάκελο, αναπαύεται εν ειρήνη και ο παγκοσμίως άγνωστος «Εξαδάκτυλος», ο οποίος εξέπνευσε τη στιγμή της ξαφνικής εμφάνισης του Βερμανέζου ασυρματιστή στο καπνιστήριο του πλοίου. Ο πολύγραφος μάλλον θα ξανάπιασε να σκουριάζει κλειδωμένος, όπως τον αφήσαμε, στην αποθήκη του φορτηγού που λεγόταν «Elka» κι ύστερα «Cretan History».

Η πρώτη σελίδα του φύλλου της 17ης Νοεμβρίου 1973 της εφημερίδας που στήριξε και εξέφρασε αμετακίνητα και ωμά, από την πρώτη στιγμή ως την τελευταία του, το καθεστώς της απριλιανής δικτατορίας, με τη διαβολή, το ψεύδος, την ψυχολογική βία και το διχασμό: «Διαδηλωταί έβαλλον με πυροβόλα όπλα κατά των αστυνομικών» (αρχείο Φ. Φιλίππου).

Παρασκευή πρωί, 16 Νοεμβρίου 1973. Η οδός Πατησίων, μπροστά στο Πολυτεχνείο, έχει καταληφθεί από τα πλήθη των φοιτητών και του κόσμου που διαδηλώνει. Ολα εδώ μυρίζουν άνοιξη ελευθερίας στην καρδιά του φθινοπώρου. Μόνο στα άδυτα του καθεστώτος της βίας κάποιοι οσμίζονται αίμα...

Παρασκευή, ξημερώματα Σαββάτου...

Ένας φωτορεπόρτερ θυμάται τη συγκλονιστική εμπειρία του Πολυτεχνείου

Μια μαρτυρία του **Βασίλη Καραμανώλη**

Ο ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ του 1973 ξεκίνησε φορτωμένος γεγονότα, αλλά δε φανταζόμασταν πως θα φτάνανε εκεί τα πράγματα. Βέβαια υπήρχε ένταση, είχαν προηγηθεί τα επεισόδια στο μνημόσυνο του Γ. Παπανδρέου, η δίκη των 17 που πιάστηκαν εκεί ξεσήκωσε τους φοιτητές. Κάθε μέρα είχαμε διαδηλώσεις απ' το Πολυτεχνείο προς το Σύνταγμα, προς τη Βουλή, κι οι φωτορεπόρτερ ήμασταν ξαμολημένοι στους δρόμους, κυνηγάγαμε.

Την Πέμπτη, με το πρώτο φως, είχε αρχίσει ο αναβρασμός, κι εμείς ήμασταν σε εγρήγορση συνεχώς, πού να τρέξουμε, να δούμε τι θα γίνει, με τις μηχανές στο χέρι.

Την Παρασκευή, πρωί, βράζει ο τόπος γύρω απ' το Πολυτεχνείο, έχουνε κλειστεί μέσα οι φοιτητές, η αστυνομία να επεμβαίνει, να διαλύει ομάδες, να γίνονται μεγάλες συγκεντρώσεις, ν' ανεβαίνουν οι φοιτητές την Ακαδημία, την Πανεπιστημίου... Μα κανένας δεν περίμενε πως το ίδιο βράδυ, Παρασκευή προς ξημερώματα Σαββάτου, θα γινόταν το κακό. Το απόγευμα είχανε γίνει μικροεπεισόδια με την αστυνομία κι οι φοι-

Συνέχεια στην 8η σελίδα

Οι φοιτητές, νιάτα που λάμπουν αισιόδοξα, διαδηλώνουν στους κεντρικούς δρόμους της Αθήνας, πανηγυρίζοντας την έλευση της ελευθερίας, που θεωρούν επικείμενη. Προσπερνούν δύο αξιωματικούς της αστυνομίας. Δεν προηλακίζουν, δεν νοιάζονται, δεν μισούν. Δεν θέλουν παρά να τελειώνει επιτέλους ο εφιάλτης.

«Την Παρασκευή, πρωί, βράζει ο τόπος γύρω απ' το Πολυτεχνείο... να γίνονται μεγάλες συγκεντρώσεις, ν' ανεβαίνουν οι φοιτητές της Ακαδημίας, την Πανεπιστημίου». Μεθύσι ελευθερίας έχει καταλάβει την πόλη.

Συνέχεια από την 7η σελίδα

τητές είχαν καταφύγει στο Πολυτεχνείο, αλλά τώρα τα επεισόδια γίνονταν σε μεγαλύτερη κλίμακα, ν' ανάβουνε φωτιές οι φοιτητές, η αστυνομία να ρίχνει δακρυγόνα, ξυλοδαρμοί στους δρόμους.

Σε κάποια στιγμή, μια ηρεμία... Είχε αποκλειστεί πλέον όλη η περιοχή -Πατησίων, Στουρνάρη- ήτανε κλει-

σμένη, ζωσμένη απ' την αστυνομία. Στρατός ακόμα τίποτα. Δεν έχει ακόμα κατέβει η νύχτα... Τα πολλά δακρυγόνα αρχίζουνε να πέφτουνε εκεί γύρω στις οκτώμιση. Από την Πεσματζόγλου ως την Ομόνοια να πνίγεσαι, ν' ανάβουνε φωτιές ο κόσμος για να εξουδετερώσουν τα αέρια, και σε λίγο άρχισε η ρίψη δακρυγόνων απ' τα Χαυτεία προς το Πολυτεχνείο,

σιγά - σιγά, ένα θωρακισμένο της αστυνομίας...

Εχω γυρίσει στην εφημερίδα κι εμφανίζω ό,τι είχα τραβήξει απ' το πρωί. Δούλευα τότε στα «Σημερινά», τα γραφεία ήτανε Πανεπιστημίου 56. Εκεί πάνω είχα ένα διαπληκτισμό με το Γιώργο το Λεβεντογιάννη, διευθυντή τότε της εφημερίδας, ο οποίος την ώρα που πέφτουνε τα δακρυ-

γόνα κι είναι ένα ντουμάνι το σύμπαν, βάζει τις φωνές, «Πού είναι ο Καραμανώλης! Φερ' τη μηχανή! Κατέβα κάτω!». Του απάντησα ότι εάν τώρα εγώ αυτή τη στιγμή κατέβω κάτω, μιλάμε δυο βήματα απ' τα Χαυτεία, θα είμαι αχρηστευμένος, διότι με τόσα δακρυγόνα, πού να κινηθείς, τι να δεις και πώς να κάνεις τη δουλειά σου; Πάνω εκεί, φωνάζει το συχωρεμένο τον Κώστα το Βούλγαρη ο Λεβεντογιάννης και του λέει: «Πάρ' τη μηχανή, πάμε κάτω!».

Δεν περάσανε δέκα λεπτά, γυρίζει πίσω. Να βρίζει, να κατεβάζει καντήλια, να τρέχουνε τα μάτια του, να μ' αγκαλιάζει, να με φιλάει: «Είχες δίκιο, ρε Καραμανώλη!».

Η ώρα ήτανε γύρω στις δέκα το βράδυ, κατά τις εννιάμιση είπε να κατέβει αυτός. Γύρω στις δέκα και τέταρτο και είκοσι, ντριν, χτυπάει το τηλέφωνο. Ακούω τον τηλεφωνητή, τον Κώστα τον Καπέ, μου φωνάζει, «Καραμανώλη σε θέλει ο Τσαλόγλου -ο Ντίνος. Παίρνω το τηλέφωνο, μου λέει, Βασίλη ακούω στη Βασιλίσσης Σοφίας ερπύστριες να κατεβαίνουνε, έχε το νου σου». Επαιρνε από το Κολωνάκι κι είχε ακούσει τις ερπύστριες να κατεβαίνουνε - Από το Γουδί ερχότανε; Από πού, δεν ήξερε. Αυτός μας έδωσε την είδηση. Θα περνάγαμε μπροστά από την εφημερίδα, Πανεπιστημίου και Θεμιστοκλέους εμείς... Ειδοποιώ τ' άλλα τα παιδιά: έτσι κι έτσι, βγαίνουμε στο μπαλκόνι και σε κάποια στιγμή ακούμε τα μικρά ερπυστριοφόρα να κατεβαίνουνε - τα μεγάλα κατεβήκανε από τη λεωφόρο Αλεξάνδρας, μάθαμε.

Τότε, με τον Ανδρέα το Ζούλα, το

Παρασκευή βράδυ, «άρχισα να φωτογραφίζω το δρόμο όπως ήτανε, με τις φωτιές που έχουνε βάλει οι διαδηλωτές, με ξύλα από οικοδομές, για να αντιμετωπίσουνε τα δακρυγόνα» - στη συμβολή Πατησίων και Καποδιστρίου, ώρα 10 το βράδυ...

«Εμφανίζονται τα τανκς, αυτά απ' την Αλεξάνδρας, έρχονται και σταματάνε απέναντι από την πόρτα του Πολυτεχνείου. Οι φοιτητές πίσω απ' τα κάγκελα, οι άλλοι απ' έξω... βλέπαμε πολλούς με πολιτικά που κρατάγανε εφημερίδες στο χέρι, φως φανάρι ότι κρατάγανε ξύλα – κοντάκια, γκλομπ, τι είχανε μέσα δεν μπορούσες να ξέρεις. Και φοβόσουν... Αρχίσαμε να κάνουμε φωτογραφίες...».

Νίκο το Ρίζο, ο Τάσος Αυγερινός, ο Κώστας ο Βούλγαρης, μια ομάδα δημοσιογράφοι κι εγώ με τη μηχανή –χωρίς φλας και τέτοια, μόνο με φιλμ στην τσέπη– κατεβαίνουμε την Πατησίων. Από το ύψος του «Μινιόν», άρχισα να φωτογραφίζω το δρόμο όπως ήτανε, με τις φωτιές που έχουνε βάλει οι διαδηλωτές, με ξύλα από οικοδομές, για να αντιμετωπίσουνε τα δακρυγόνα. Φτάνοντας στις συμβολές Χαλκοκονδύλη, Καποδιστρίου και λοιπά με την Πατησίων, βλέπουμε τα πρώτα οχήματα του στρατού, κάτι αμφίβια ήτανε θαρρώ – πατάγανε τις φωτιές κι ανοίγανε δρόμο.

Τραβάω φωτογραφίες και προχωρούμε προσεκτικά. Όταν φτάνουμε στο ύψος της Στουρνάρη είχε αστυνομικούς δεξιά αριστερά. Κάνουμε αριστερά, βλέπουμε τον αρχηγό της Αστυνομίας. Μας λέει, Μπορείτε εδώ να σταθείτε, σας εγγυώμαι να μην σας πειράξει κανείς. Ήτανε και ξένοι δημοσιογράφοι, το Ασσοσιέιτεντ Πρες. Η ώρα έχει στο μεταξύ προχωρήσει, και ύστερα από λίγο –ενώ είχα φωτογραφήσει πιο πριν, όπως ήτανε, τις φωτιές, τους φοιτητές πίσω απ' τα κάγκελα μέσα στο Πολυτεχνείο, νεκρός ο δρόμος, ένα λεωφορείο που είχανε βάλει λοξά για να κλείσουνε το δρόμο– εμφανίζονται τα τανκς, αυτά απ' την Αλεξάνδρας, έρχονται και σταματάνε απέναντι από την πόρτα του Πολυτεχνείου. Οι φοιτητές πίσω απ' τα κάγκελα, οι άλλοι απ' έξω... Έχει αρχίσει ένας διάλογος, μια διαπραγμάτευση... Εμείς, οι δημοσιογράφοι και οι υπόλοιποι,

Συνέχεια στην 10η σελίδα

«Βλέπουμε άζαφνα το τανκς που ήτανε απέναντι από την πύλη... να κάνει καταπάνω... Εγινε χάος μεγάλο... κόσμος να τρέχει... άλλοι να πηδάνε από τα παράθυρα... να τους κυνηγάνε... να βαράνε...». Θα ήτανε δύο, δύο–και η ώρα, ξημερώματα Σαββάτου.

Συνέχεια από την 9η σελίδα

είμαστε στριμωγμένοι εκείπέρα, κάναμε να κινηθούμε λίγο πιο κοντά, δεξιά αριστερά βλέπαμε πολλούς με πολιτικά που κρατάγανε εφημερίδες στο χέρι, φως φανάρι ότι κρατάγανε ξύλα – κοντάκια, γκλομπ, τι είχανε μέσα δεν μπορούσες να ξέρεις. Και φοβόσουν... και πώς να κινηθείς; Δεν ήξερες, αν θα κινηθείς πιο κει, σε ποιον απάνω θα πέσεις, ποιος ήτανε, άσε που τρυπώνανε ανάμεσα, έρχονταν κοντά ν' ακούσουνε τι συζητάς, τι κάνεις... Ε, εκεί αρχίσαμε να κάνουμε φωτογραφίες τα τανκς που ήτανε σταματημένα.

Θυμάμαι σε κάποια στιγμή, από μια πολυκατοικία πάνω βγήκε μια γυναίκα και φώναξε, Αίσχος! και κάτι που δεν καλοακούστηκε. Γυρίζει αμέσως το οπλοπολυβόλο του το τανκς και ρίχνει μια ριπή στον αέρα προς την πολυκατοικία... απέναντι από το Πολυτεχνείο, πάνω απ' τα κεφάλια μας... Ξάφνου βγαίνουν οι φοιτητές που ήταν προς τη γωνία, στη Στουρνάρη, και τους φωνάζανε, Είμαστε αδέρφια! αυτοί όμως ρίχνανε στον αέρα... Εκφοβιστικές. Θα φαινότανε άνετα αν πήγαιναν να χτυπήσουν για να σκοτώσουν...

Η ώρα περνούσε. Ο επικεφαλής της στρατιωτικής δύναμης πηγαίνονταν συνεχώς κι έβρισκε τους επικεφαλής των φοιτητών μπροστά, βλέπαμε από μακριά, έψαχνε να βρει στην πόρτα του Πολυτεχνείου, έκανε συζήτηση μαζί τους, έλεγε: Να βγειτε, δεν θα σας πειράξουμε αρκεί να φύγετε ήσυχα –αυτά δεν ακουγό-ντουσαν από εκεί που ήμασταν, αλλά όπως γίνονταν οι συζητήσεις πλησιάζαμε με προφυλάξεις και ο ένας απ' τον άλλο κάτι μαθαίναμε. Αυτή η συζήτηση ξεκίνησε απ' τις δώδεκα τη νύχτα. Δεν αναγνώρισα ποιος ήταν εκείνος ο επικεφαλής, πάντως όχι ο Δερτιλής. Εμένα η έγνοια μου δεν ήτανε να μάθω ονόματα αλλά να τραβήξω φωτογραφίες.

Λίγο νωρίτερα έγινε κάτι αξιοσημείωτο: κάποια στιγμή μετά τις 12.30 με 01.00, είχανε φύγει οι συντάκτες που ήμασταν μαζί, να κάνουν μια γύρα, να δούνε τι μπορεί να συμβαίνει στα πέριξ. Εγώ βρίσκομαι εκείνη την ώρα με τον Αριστείδη το Σαρηκώστα του Ασοσιέιτεντ Πρες. Ήτανε τότε διευθυντής του Ασοσιέιτεντ ο Δόπουλος, Ελληνοαμερικανός... κι ενώ ήμασταν οι δυο μας εκεί και φωτογραφίζουμε, πλησιάζει ένας συνάδελφος, ο Πατσαβός, ο οποίος δούλευε για ένα γερμανικό περιοδικό. Είναι χωρίς μηχανή, χωρίς τίποτα. Κάνουμε συζήτηση. Τι γίνεται, ρε παιδιά...» Ήτανε το τανκς απέναντι. Λέει ο Πατσαβός του Σαρηκώστα. «Δώσε μου τη μηχανή σου να πάω πιο κοντά, να σου κάνω μια φωτογραφία. Παίρνει τη μηχανή, μα αντί να κάνει φωτογραφία, προχωράει ως την οδό Πολυτεχνείου –απέναντι από την πύλη–, πλησιάζει στην πόρτα όπου είναι μαζεμένοι οι φοιτητές, δίνει μια, σκαρφαλώνει και πηδάει μέσα στο Πολυτεχνείο! Μένει ο Σαρηκώστας χωρίς μηχανή! Βάζει τις φωνές, Δόπουλε, Δόπουλε, δεν έχω μηχανή, μου την πήρε ο Νίκος ο Πατσαβός! Φεύγει τότε εκείνος με το αμερικάνικο αυτοκίνητο και πάει στην οδό Ακαδημίας και του φέρνει άλλη μηχανή.

Σάββατο 17 Νοεμβρίου 1973. Πανεπιστημίου, Χαυτεία, Ομόνοια. Τα τανκς κατευθύνονται για ένα γύρο θριάμβου στο κέντρο μιας Αθήνας που σιωπά, κρύβοντας τη θλίψη και την οργή της. Θα ακολουθήσει το πραξικόπημα των υποπραιτριανών, υπό τον Ιωαννίδη, και η επταετής «παρένθεση» θα κλείσει με την κυπριακή τραγωδία, λίγους μήνες μετά.

«Κανένας μας δεν περίμενε πως το ίδιο βράδυ, Παρασκευή προς Ξημερώματα Σαββάτου, θα γινόταν το κακό», θυμάται ο Βασίλης Καραμανώλης, μπροστά στις φωτογραφίες που τράβηξε ο ίδιος το μοιραίο εκείνο τριήμερο. «...παρακαλός οι νέες γενιές που έρχονται να μη συναντήσουνε τέτοιες συμφορές» (φωτ.: «Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ», Ιωάννης Μπαρδόπουλος).

Εξακολουθούσαν οι συζητήσεις στην πύλη, έχει μπει ο Πατσαβός μέσα, έχει περάσει καμιά ώρα ακόμα. Έχει πάει δύο, δύο-και η ώρα, κι έχει πλέον τελειώσει το τελεσίγραφο... Και τότε... βλέπουμε άξαφνα το τανκς που ήτανε απέναντι από την πύλη να γυρίζει τον πυργίσκο προς τα πίσω για να μην πάθει ζημιά το κανόνι και να κάνει καταπάνω. Αριστερά-δεξιά στο τανκς απλώνονται ο στρατιώτες, όπως συνήθως, μεταξύ αυτών και κάποιοι με πολιτικά, της Ασφάλειας.

Με το σπάσιμο της πύλης έγινε ένα χάος μεγάλο. Δεν μπορούσες να καταλάβεις τι γινότανε, κόσμος να τρέχει, άλλοι να πηδάνε από τα παράθυρα να φύγουνε, αστυνομικοί να τους κυνηγάνε, να βαράνε, βρεθήκαμε στη μέση κι εμείς και μας πλάκωσανε...

Τέτοιες ώρες κοιτάς να φύγεις, να μη σε πιάσουνε και χάσεις και τα φιλμ και πάει στράφι η δουλειά. Φεύγω, και δρόμο για την εφημερίδα. Φτάνοντας στη Χαλκοκονδύλη –η ώ-

Σάββατο 17 Νοεμβρίου 1973. Ο φακός του ρεπόρτερ, από το ύψος της οδού Πανεπιστημίου, κάνει ζουμ στην πλατεία Ομονοίας και στην οδό Αγίου Κωνσταντίνου. Οι πίδακες του σιντριβανιού της Ομόνοιας έχουν «σιγήσει», παραχωρώντας τον πρωταγωνιστικό ρόλο στα τανκς, που κάνουν επίδειξη δύναμης, προετοιμάζοντας το «κοινό», που παρακολουθεί από τα πεζοδρόμια, για το επικείμενο πραξικόπημα της 25ης Νοεμβρίου...

ρα είναι τρεις παρά τέταρτο- πέφτω σ' ένα μπουλούκι γύρω στους τριάντα σαράντα αστυνομικούς. Ξεκόβει μια ομάδα κάπου εφτά οχτώ μ' έναν επικεφαλής, κι έρχονται καταπάνω μου. Τώρα Καραμανώλη, λέω μέσα μου, είσαι παραδομένος απέναντί τους... Τι να κάνω, τι να κάνω, κρύβω όπως όπως τη μηχανή και αρχίζω να παριστάνω τον ασφαλίτη. Εί, του λέω, τι θέλεις κι έρχεσαι προς τα μένα; Εκεί ζητάνε βοήθεια, και δείχνω κατά το Πολυτεχνείο. Με το «βοήθεια» που του λέω, βάζει τη σφυρίχτρα στο στόμα, φρρρ, τους παίρνει όλους τροχάδην και φεύγουνε... και τη γλιτώνω προς αυτή την πλευρά. Μπαίνω στην πλατεία Κάνιγγος, βγαίνω κατευθείαν Θεμιστοκλέους κι από εκεί στην εφημερίδα. Ανεβαίνω επάνω, μου λέει ο Λεβεντογιάννης, Τι έκανες Καραμανώλη; Του λέω, Δεν ξέρω, κάτσε να μπω να εμφανίσω, γιατί τα φιλμ που έχω είναι κομμάτια-κομμάτια -τα είχα μισά-μισά κομμένα, φωτογράφιζα και τα έκρυβα, αν τύχαινε και με πιάσουν τουλάχιστο να μη χάσω όλα τα φιλμ που είχα τραβήξει. Εμφάνισα, λοιπόν, τα φιλμ, πράγματι είχα δυνατές φωτογραφίες. Δημοσιευτήκανε την άλλη μέρα στα «Σημερινά».

Νωρίτερα, επιστρέφοντας στην εφημερίδα, στα Χαυτεία ήτανε αστυνομικοί που σταματούσανε όποιο αυτοκίνητο περνούσε, κατεβάζανε τον κόσμο, ρωτάγανε, χτυπάγανε. Από πάνω, απ' την εφημερίδα, βάλανε τις φωνές: Αίσχοςοος! φώναξε αγανακτισμένος ο Λεβεντογιάννης.

Τι έγινε; Όταν ξεκινήσανε ξημερώ-

ματα να πάνε για τύπωμα στο τυπογραφείο -ήτανε στην Αναξαγόρα, στου Θεοφανίδη τυπώναμε τότε- κάνουνε μπλόκο και πιάνουνε τους δημοσιογράφους. Εσείς είστε που φωνάζατε από πάνω; Και κάνουνε να τους χτυπήσουνε. Βάζει τότε τις φωνές ο Λεβεντογιάννης: Είμαι ο διευθυντής των «Σημερινών», δεν έχετε δικαίωμα... Ο Αντρέας ο Ζούλας και οι άλλοι συντάκτες που είχανε γράψει όλα τα ρεπορτάζ, πέρασαν και

φύγανε, φτάσανε τα κομμάτια στο τυπογραφείο, δημοσιευτήκανε.

Όταν ξημέρωσε καλά καλά -δεν είχα φύγει καθόλου, είχα τρεις μέρες να πάω στο σπίτι, Πέμπτη, Παρασκευή, Σάββατο στην εφημερίδα- και ξανακατέβηκαν τα τανκς να κάνουνε επίδειξη δύναμης πάλι, έβγαλα τη μηχανή και τα φωτογράφησα από πάνω, καθώς μπαίνανε στην Ομόνοια.

Λίγες μέρες μετά μαθαίναμε ότι εί-

χανε πιάσει τον Παπαδόπουλο και τον είχανε κάτω στο Λαγονήσι. Πήγα εκεί, έκανα μια απόπειρα μήπως πλησιάσω το σπίτι να φωτογραφήσω, έστω από απόσταση μεγάλη, έκανα κάτι απόψεις κι έφυγα...

Όσα είδανε τα μάτια μας εκείνες τις μέρες, να μη ζησει άνθρωπος να το ξαναδεί. Είναι κάτι που σε πονάει. Πώς συμβαίνουν αυτά, πού πάει ο τόπος;

Η ζωή του φωτορεπόρτερ έχει μεγάλα αναποδογυρίσματα, μπορεί να είσαι σε μια χαρά κι απ' τη χαρά να βρεθείς στον πόνο και στο θρήνο -να' ναι ένα δυστύχημα, να' ναι ένα ναυάγιο... Μα και τέτοιο κακό; Το Πολυτεχνείο μου θύμισε κάτι άλλες, παλιότερες εποχές, που μακάρι να μην τις ξαναδούμε...

Πολλές φορές κάθεσαι και σκέπτεσαι και τα θυμάσαι κι όπως περνάνε τα χρόνια παρακαλός οι νέες γενιές που έρχονται να μην συναντήσουνε ούτε πόλεμο -δεν ξέρεις τι είναι πόλεμος άμα δεν τον ζήσεις- ούτε τέτοιες συμφορές. Και να υπάρχει δημοκρατία σωστή και ακέραιη.

Σημείωση «Επτά Ημερών»: Η γραπτή μαρτυρία του παλαιάχου φωτορεπόρτερ -και πάντα συναδέλφου στην «Καθημερινή»- Βασίλη Καραμανώλη γεφυρώνει μια απόσταση 25 χρόνων: Την απόσταση από τις φωτογραφικές λήψεις τον ίδιο κατά τα τραγικά γεγονότα του Πολυτεχνείου, το Νοέμβριο του 1973, μέχρι σήμερα, όπου η εικόνα -πολυκοιταγμένη, επικίνδυνα οικεία...- ζητάει τη συνδρομή του λόγου για να στηρίξει τη μνήμη. Στο κομμάτι αυτό, όλες οι φωτογραφίες τραβήχτηκαν από τον υπογράφοινα το κείμενο.

Σάββατο 17 Νοεμβρίου 1973, πλατεία Ομονοίας, μισό χιλιόμετρο από το Πολυτεχνείο και λίγες ώρες μετά την αιματηρή εισβολή. Ο αξιωματικός που κατευθύνεται προς τον επικεφαλής των καταδρομών προσφέροντάς του τσιγάρο, που εκείνος φαίνεται να αρνείται, γνώριζε άραγε ποιος και γιατί κινούσε τα νήματα της χορογραφίας στην οποία μετείχε ο ίδιος, στους δρόμους μιας πόλης που έπρεπε ξανά να υποταχθεί στον τρόμο;

«Σαν το θήραμα που το χτυπά το βόλι»

Η κατάθεση ενός αυτόπτη μάρτυρα της εισβολής στο Πολυτεχνείο

Μεσάνυχτα Παρασκευής προς Σάββατο. Τα τανκς που κατηφορίζουν τη Λεωφόρο Αλεξάνδρας φτάνουν στη συμβολή της με την οδό Μαυροματαίων, στην είσοδο του Πεδίου του Αρεως. Θα φτάσουν στο Πολυτεχνείο στις 2.15.

Μέχρι τις 11.30 το βράδυ της Παρασκευής οι διαδηλωτές δεν υποχωρούν από την περιοχή της συμβολής Πατησίων - Αλεξάνδρας έως το Πολυτεχνείο. Ανάβουν φωτιές για να εξουδετερώσουν τα δακρυγόνα, που πέφτουν πυκνά.

Μαρτυρία

ΛΟΓΩ της εργασίας μου (Maitre d' Hotel) και της θέσεως του ξενοδοχείου όπου εργάζομαι (Acropole Palace) που ως γνωστόν βρίσκεται έναντι του Πολυτεχνείου, έζησα τα γεγονότα από την αρχή ως το τέλος, είδα και άκουσα πολλά [...] Εθεώρησα υποχρέωσίν μου επιτακτική και επιβεβλημένη να μιλήσω για να αποκαλύψω την αλήθεια, θεωρώντας τούτο καθήκον μου Εθνικόν αφού θα βοηθήσω έτσι [...] τους έχοντας επωμισθεί το βαρύ έργο της διαλευκάνσεως των τραγικών συμβάντων.

Την τραγικήν εκείνην νύκτα απετέλεσε [το Acropole Palace] το αρχηγείον των εχόντων την αρχηγείαν αστυνομικών και στρατιωτικών δια την εκκένωσιν του Πολυτεχνείου.

Γύρω στις 10 το βράδυ, έκαναν την εμφάνισίν τους κάτι περίεργα οχήματα [...] Κάθε όχημα είχε τρεις, τον οδηγό και δύο εκτοξευτές. Πυροβολούσαν [sic] συνεχώς χειροβομβίδες με αέρια, είχαν μεγάλες ποσότητες αφού έριχναν συνεχώς ανοίγοντας δρόμο [...] Ακολούθησαν κι άλλα που έριχναν τις δακρυγόνες όχι με όπλα αλλά με τα χέρια πάνω στο πλήθος που έπεφτε κάτω ουρλιάζοντας, με τα χέρια στα μάτια, σχεδόν τυφλοί [...] Τότε φάνηκε η συμπάραση, η συμπάθεια όλων στους ηρωικούς νέους. Οι πόρτες των πολυκατοικιών άνοιξαν διάπλατα να δεχθούν τα χτυπημένα παιδιά, να τα περιθάλλουν, μα εκείνα δεν ανέβαιναν στους ορόφους, έμεναν στους διαδρόμους για να ξαναβγούν στον δρόμο πιο μαχητικά [...] Τα δακρυγόνα τώρα πλήθαιναν [...] Η φάση αυτή της επιχειρήσεως διήρκεσε αρκετές ώρες, όταν ξαφνικά ακούστηκε ο θόρυβος σπασμένων τζαμιών. Εσπαζαν τα κρύσταλλα από πόρτες και παράθυρα φωνάζοντας: «Φασίστες μας σκοτώνετε! μας ρίχνετε από την ταρατσα σφαίρες!!», μπήκαν μέσα μερικοί φωνάζοντας διαμαρτυρόμενοι για την επίθεση που τους γίνεται εκ μέρους [sic] του ξενοδοχείου. Είχαν πλανηθεί νομίζοντας ότι ρίχνομε από την ταρατσα [...] τους εξήγησα ότι δεν συμβαίνει κάτι τέτοιο και μάλιστα μπορούν να δουν και οι ίδιοι, να διαπιστώσουν ότι δεν έριχναν από το ξενοδοχείο, ανεβήκαμε στην ταρατσα, ουδείς. Είδαμε όμως στην ταρατσα του απέναντι κτιρίου Γ Σεπτεμβρίου και Αβέρωφ, δυο άτομα χωρίς πηλήκιο να σκοπεύουν [...] δυο σφαίρες πέρασαν ξυστά από πάνω μας, ακούστηκε πλαταγισμός, το σύριγμα, μετά ο κρότος εκपुरσοκροτήσεως.

Εν τω μεταξύ ο Ολλανδός δημοσιογράφος Coenrant ελάμβανε φωτογραφίες πότε εξερχόμενος με βρεγμένο τραπεζομάντηλο στο πρό-

σωπο, πότε εντός απειθανάτιζε τα διαδραματισθέντα [...] Αλλά την στιγμήν εκείνην ηκούσθη το μούγκρισμα των τανκς. Σε λίγο έφθασαν στο ύψος του ξενοδοχείου. Σταμάτησαν, ήταν 10 σε αραιά διάταξιν και τρία στρατιωτικά με 150 περίπου άνδρες των δυνάμεων Ορεινών Καταδρομών με τις πράσινες στολές και πλήρη πολεμικήν εξάρτησιν.

Ούτοι έλαβον θέσιν ένθεν και ένθεν του πεζοδρομίου από την Στουρνάρα [sic] έως την οδόν Μάρνης [sic], ακροβολισμένοι με μέτωπον προς αλλήλους.

Ένα μεγάλο τάνκς κινήθηκε αναλόγως και έλαβε θέσιν έναντι ακριβώς της πόρτας του Πολυτεχνείου. Ειδικά οχήματα εφοδιασμένα με προβολείς κατήγγαζαν [sic] τον χώρο. Οι εγκλωβισμένοι φοιτηταί εις την θέαν αυτών των δυνάμεων άρχισαν να φωνάζουν –«Είμαστε αδέλφια σας! αδέλφια σας! Είσαστε αδέλφια μας!»

Ο έχων το γενικόν πρόσταγμα αστυνομικός έλαβε τον τηλεβόα και είπε: –«Ακούστε με καλά! Πρέπει να ανοίξετε την πόρτα αμέσως μη μας εξαναγκάσετε να την ανοίξουμε εμείς, σας δίνουμε προθεσμία 10!»

Τότε όλοι μαζί οι φοιτηταί άρχισαν να ψάλλουν τον Εθνικόν Ύμνον. Τα

Συνέχεια στην 14η σελίδα

Η πυκνή ρίψη δακρυγόνων από την αστυνομία άρχισε γύρω στις 8.30 μ.μ. της Παρασκευής και ήταν το προανάκρουσμα των όσων έμελλε να ακολουθήσουν: είχε επιλεγεί η βίαιη λύση. Τα πρώτα θύματα έπεσαν από τους πυροβολισμούς που ακούστηκαν γύρω στις 10.30 μ.μ. ή από ασφυξία.

Λύθη τις ύλησ μου (βραία δ' Ηωλό) κατά τις 17 Νοεμβρίου 1973, ο Παν. Μαλαμέλης, έγραψε στον πατέρα του, τον Γεωργίου Μαλαμέλη, λέγοντας: «... Ο αδελφέ μου, άκουσε με καλά! Πρέπει να ανοίξετε την πόρτα αμέσως μη μας εξαναγκάσετε να την ανοίξουμε εμείς, σας δίνουμε προθεσμία 10!»...»

«... Ο αδελφέ μου, άκουσε με καλά! Πρέπει να ανοίξετε την πόρτα αμέσως μη μας εξαναγκάσετε να την ανοίξουμε εμείς, σας δίνουμε προθεσμία 10!»...»

Η πρώτη σελίδα και η καταληκτική φράση της τελευταίας σελίδας, με την υπογραφή του Παν. Μαλαμέλη, της ιδιοχειρώς γραμμένης μαρτυρίας του για τα όσα είδε και άκουσε το βράδυ της Παρασκευής προς Σάββατο 17 Νοεμβρίου 1973, μπροστά στο Πολυτεχνείο.

«Εικόνα χωρίς ήχο...»

«Τις τελευταίες στιγμές τις είδα από το παράθυρο της Αρχιτεκτονικής. Μια θολή εικόνα του τανκ με τους εκτυφλωτικούς προβολείς ν' ανασπώνεται και να πέφτει, σακίζοντας κάτι στο πέρασμά του. Εικόνα χωρίς ήχο, εκτός από την υπόκωφη βροή του πανικοβλημένου πλήθους που δυνάμωνε συνέχεια.

»Ο χρόνος επιταχύνεται με τους χτύπους της καρδιάς μου...

»Εξακολουθούν να 'ρχονται τραυματίες, μας φέρνουν στα χέρια τη Ρηγοπούλου με τα λιωμένα πόδια. Πιάνω το σκούρο καλσόν της, που είναι ένα με την πολτοποιημένη σάρκα, –πεθαίνει, σκέφτομαι– της κάνουμε απανωτές σολουκορτέφ για να μην κολαφιστεί. Η αφή θα μείνει πάνω μου για καιρό. Το ιατρείο αδειάζει ολοένα και περισσότερο, μπαίνει ο Λαλιώτης με έναν αξιωματικό των Λοκατζήδων και λέει να εκκενώσουμε το κτίριο, ή κάτι τέτοιο. Ησυχάζω λίγο γιατί βλέπω ότι οι στρατιώτες είναι πειθαρχημένοι και μοιάζουν ανθρώπινοι πίσω από τα αυτόματα. Τους λέμε ότι έχουμε βαριά τραυματισμένους και ζητάμε βοήθεια. Μαζί με τους Λοκατζήδες βάζουμε τη Ρηγοπούλου σ' ένα φορείο, ο ένας δίπλα μου συμπεριφέρεται με φροντίδα, σχεδόν με τρυφεράδα. Νιώθω την τραγία της στολής του και μου 'ρχεται αναγούλα. Ο χώρος του ιατρείου αδειάζει γρήγορα μετά τους τραυματίες, και τώρα τι; Πιάνω μια πλάγια ματιά ενός γνωστού και τα μάτια μας αντικατοπτρίζουν το φόβο.

»Βγαίνουμε γρήγορα με τη Βαγ-

γελιώ, παίρνοντας μαζί άλλη μια κοπέλα. Έχει περάσει ώρα πολλή μετά το τανκ και το τοπίο μεταξύ Αρχιτεκτονικής και πόρτας είναι εφιαλτικό και έρημο. Ο προβολέας του τανκ στραβώνει, κάπνα αναδίδεται από παντού. Ένας φαντάρος είναι στα σκαλιά, πέφτουμε σχεδόν στα τυφλά πάνω σ' άλλον ένα που ξεπροβάλλει από το σκοτάδι. «Από δω, έξω!» λέει ήρεμα με το αυτόματο. Το τανκ στην πόρτα. Ο ήχος των πολεμικών μηχανών, ο ήχος της κόλασης. Μεγαλώνει. Η ζωή μου έχει αλλάξει. Κάνω μια γελοία σκέψη, το σήμα της Μερσεντς τη γλίτωσε, μόνο στραβωμένο είναι.

»Στην πόρτα με πιάνει ο Καλύβας, δεν τον θυμάμαι, θυμάμαι τους Λοκατζήδες παραταγμένους σε μακριά σειρά και τους αστυνομικούς με τα μακριά ρόπαλα να ασχολούνται αποκλειστικά μ' εμένα, «Πούστη, θα πεθάνεις». Πέφτω κάτω ημιαναίσθητος, τους νιώθω πάνω μου μανιασμένους, οι Λοκατζήδες από δίπλα χασκογελάνε. «Αφήστε τον ρε», επεμβαίνει ο αξιωματικός των ΛΟΚ και με σούρνουνε από τα μαλλιά σε μια κλούβα. Η Αθήνα είναι καμένη. Παντούοδοφράγματα από αυτοκίνητα και λεωφορεία, καμένα λάστιχα. Πάμε στην Ασφάλεια από το Λυκαβηττό, οι μεγάλοι δρόμοι είναι κλεισμένοι, στην Αλεξάνδρας τεράστιοι γερανοί μετακινούνοδοφράγματα.

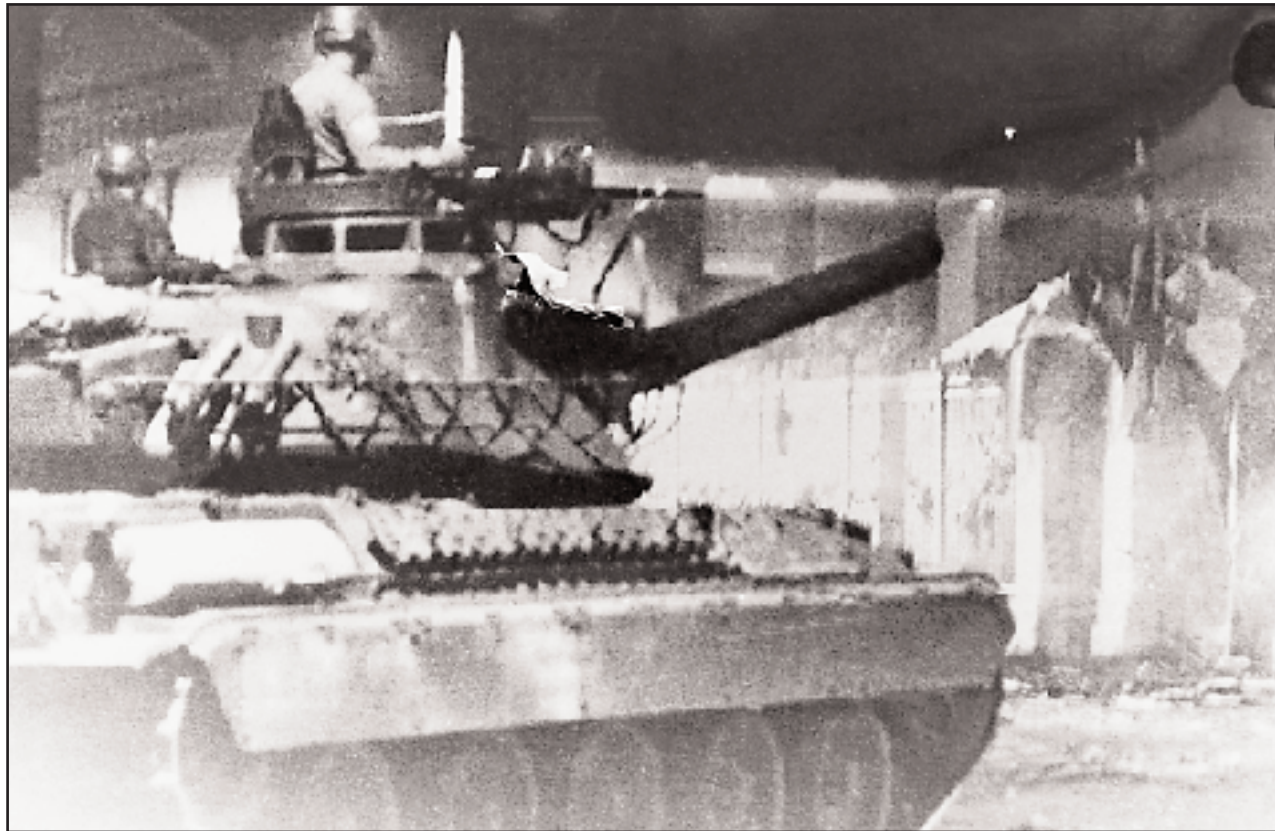
Γιώργος Παυλάκης –από το βιβλίο «Εκ των υστέρων», Εκδ. «Νέα Σύνορα – Α.Α. Λιβάνη», Αθήνα, 1993.

«Νέα παιδιά...»

«Πίσω από την πύλη του Πολυτεχνείου, οι φοιτητές. Πάνω στην κολόνα ο Κυριάκος, με το λευκό πουκάμισο, “να διαπραγματευτούμε”. Ο Κώστας απέξω όρθιος, λίγο πριν συλληφθεί... Το τανκ να έρχεται καταπάνω μας και στον πυργίσκο του αξιωματικός με το περιστροφικό προτεταμένο.

»Η Μερσεντές. Τη σπρώχνουμε να γίνει οδόφραγμα. Ο Στέλιος, η Ιωάννα εκεί, μαζί με τους “προβοκάτορες”, ένα σώμα, μια ψυχή. Δεν υπερίσχυσε η γραμμή... Ο Κυριάκος να πέφτει απ’ την κολόνα. Το τανκ να γκρεμίζει την πόρτα, η Πέτη κάτω απ’ τα κάγκελα, κι εμείς να σπρώχνουμε τη Μερσεντές. Το τανκ να περνάει από πάνω της και να μην παραμερίζουμε, να ζούμε την υπέρβαση, νέα παιδιά, αγόρια και κορίτσια, με προτεταμένα στήθια».

Δημήτρης Παπαχρήστος – από το βιβλίο «Εκ των υστέρων», Εκδ. «Νέα Σύνορα – Α.Α. Λιβάνης», Αθήνα, 1993.

«Κρατήσαμε την αναπνοή μας όταν είδαμε με τρόμο να κινείται ολοταχώς, να πέφτει πάνω στην πόρτα και να προχωρεί στο εσωτερικό της αυλής» (φωτ.: Ν.Α. Φλώρος, αρχείο «Κ»).

Συνέχεια από την 13η σελίδα

μεγάφωνα ανήγγειλαν: «Παιδιά, κρατάτε, δεν θα τολμήσουν, δεν θα το κάνουν!!»

Άλλη προθεσμία από τον κ. Χριστολουκά για το άνοιγμα της πόρτας. Αντί απαντήσεως επαναλαμβάνουν: «Είμαστε αδέρφια σας». Τότε εδόθη η εντολή της κινήσεως του τανκς εναντίον της πόρτας που ήταν πίσω από αυτήν [;] Οι φοιτητές ήταν τόσο πολλοί ώστε και να ήθελαν να οπισθοχωρήσουν δεν θα μπορούσαν. Στο τανκς ανέβηκε ανώτερος αξιωματικός. Κρατήσαμε την αναπνοή μας όταν είδαμε με τρόμο να κινείται ολοταχώς, να πέφτει πάνω στην πόρτα και να προχωρεί στο εσωτερικό της αυλής.

Ακούστηκαν κραυγές πόνου, τρόμου, ουρλιάσματα. Φρίκη! Ένας νεαρός ήτο ανεβασμένος στην κορυφή κρατώντας την Ελληνική σημαία, έπεσε σαν το θήραμα που το χτυπά το βόλι. Πέρασε ο σιδερένιος κολοσσός από πάνω του, μα μόνον αυτός; Δύο αυτοκίνητα βρισκόταν πίσω από την πόρτα. Αυτά στάθηκαν αφορμή να γλυτώσουν πολλές ζωές, γιατί σκαρφάλωσε πάνω τους το τανκς και έμεινε ακίνητο.

Τώρα άρχισαν να βγαίνουν οι νέοι, για να δεχθούν την λυσσαλέα επίθεση των αστυνομικών που κρατούσαν στυλιάρια, πασσάλους, καρεκλοπόδαρα και άλλα παρόμοια και χτυπούσαν αλύπητα, όσους έβλεπαν να πέφτουν κάτω τούς πετούσαν στα λεωφορεία που είχαν φέρει.

Εδώ θα έπρεπε να τονίσω την άψογον στάση των στρατιωτικών γενικώς, ουδείς εκτύπησε ουδένα, απεναντίας τους προστάτευαν.

Όταν δεν μπορούσαν να βοηθήσουν αποτελεσματικώς, ο επικεφαλής των στρατιωτικών διάταζε τους στρατιώτες να κάνουν προστατευτικό σχηματισμό που περιελάμβανε την πόρτα, το πεζοδρόμιο της οδού Πατησίων με κατεύθυνση την Τοσί-

Το τανκ έχει γκρεμίσει την πύλη και τη μία κολόνα της εισόδου και έχει οπισθοχωρήσει. Από το άνοιγμα αρχίζουν να βγαίνουν οι νέοι, μέσα σε ατμόσφαιρα χάους και πανικού.

τα έως την Μπουμπουλίνας. Οι έξαλλοι αστυνομικοί έτρεξαν προς την κατεύθυνση των εξόδων εκ του κλοιού ώστε να συνεχίσουν τον ενήλεο ξυλοδαρμό των εξερχομένων. Ήταν τόση η λύσσα τους ώστε όταν έπεφταν με το πρώτο χτύπημα εξακολουθούσαν να κτυπούν έστω και νεκρό.

Μέχρι της 5.30 π.μ. συνεχιζετο η εκκαθάριση του κτιρίου του Πολυτεχνείου. Οι στρατιώτες επιβιβάστη-

σαν των αυτοκινήτων και απεχώρησαν τραγουδώντας εμβατήρια, ήταν οι νικητές της μάχης και ο αντικειμενικός σκοπός επέτυχε.

.....
Εν πλήρει συναίσθησιν [sic] και με πλήρη και ήσυχον την συνειδησί μου ότι είπα την αλήθεια και μόνον αυτήν

Υπογράφω
Παν. Μαλαμέλλης

Σημείωση «Επτά Ημερών»: Το κείμενο είναι αποσπάσματα από χειρόγραφο μαρτυρία

τον Παναγιώτη Μαλαμέλλη, Ματρ ντ’ Οτέλ στο ξενοδοχείο «Ακροπόλ Παλάς» το Νοέμβριο του 1973. Το χειρόγραφο αυτό βρισκόταν στα χαρτιά του διακεκομμένου δημοσιογράφου και πονηολόγου Νίκου Σταθάτου, μετά το θάνατο του οποίου περιήλθε στο αρχείο του Γιώργου Ζεβελάκη, που μας επέτρεψε ευγενικά τη δημοσίευσή του εν όλω ή εν μέρει. Τηρήθηκαν αυστηρά η διατύπωση, η ορθογραφία και η σύνταξη του πρωτοτύπου.

Οι φωτογραφίες του κομματιού, εκτός από μία, προέρχονται από το βιβλίο «Σήμερα πεθαίνει ο φασισμός», Εκδ. «Ερμείας», κείμενα Γιάννη Φάτση.

Η κατάληψη της Νομικής

Φεβρουάριος 1973: η πρώτη μαζική, δημόσια, ανοικτή εκδήλωση κατά της δικτατορίας

21 Φεβρουαρίου 1973. Ανεβασμένοι στην ταράτσα του κτιρίου, οι φοιτητές που κατέλαβαν για δυο μέρες τη Νομική Σχολή της Αθήνας απευθύνονται και καλούν σε συμπαράσταση τον αθηναϊκό λαό. Είναι η πρώτη μαζική, δημόσια και ανοικτή εκδήλωση των αντιδικτατορικών αισθημάτων των νέων και του λαού, η αρχή της πλημμυρίδας που κορυφώθηκε στα γεγονότα του Πολυτεχνείου και σάρωσε τη σκιά του τρόμου από τις καρδιές των Ελλήνων (φωτ.: Ν. Λ. Φλώρος).

Του Γιάννη Καούνη

Δικηγόρου

Η ΚΑΤΑΛΗΨΗ του κτιρίου της Νομικής Σχολής Αθηνών στην οδό Σόλωνος 57, στις 21 Φεβρουαρίου 1973, από φοιτητές της Νομικής, της Φιλοσοφικής, της Φυσικομαθηματικής και άλλων Σχολών της Αθήνας, υπήρξε ώριμο αποτέλεσμα των διεργασιών που συντελούνταν από καιρό στους πανεπιστημιακούς και σπουδαστικούς χώρους σε όλη την Ελλάδα. Οι αρχαιρεσίες στους φοιτητικούς συλλόγους, η υπεράσπιση του πανεπιστημιακού ασύλου από τις παραβιάσεις των οργάνων του στρατιωτικού καθεστώτος, η «πειθαρχική» διακοπή των αναβολών κατάταξης λόγω σπουδών και η αναγκαστική, με αυτόν το τρόπο, στράτευση των αντιφρονούντων φοιτητών προς τρομοκράτηση των υπολοίπων, πρόσθεσαν το δικό τους βάρος στα αιτήματα του φοιτητικού κινήματος για σύγχρονη και δημοκρατική παιδεία. Το μίγμα αποδείχθηκε εκρηκτικό και δεν άργησε να πυροδοτηθεί η φοιτητική εξέγερση, που συνήγειρε το λαό, δίνοντας διέξοδο έκφρασης στα αντιδικτατορικά του αισθήματα, με κορύφωμα την κατάληψη του Πολυτε-

Συνέχεια στην 16η σελίδα

«Συμπάρασταση λαέ» κάνουν έκκληση οι φοιτητές από την ταράτσα του κτιρίου της Νομικής. Σε θέση περίοπτη στο κέντρο της Αθήνας, λειτουργούν σαν καταλύτης, μαγνητίζουν το πλήθος του λαού, που πυκνώνει ολοένα στους γύρω δρόμους, απότομο από την παρουσία και τις επιθέσεις της αστυνομίας (φωτ.: Ν. Λ. Φλώρος).

Συνέχεια από την 15η σελίδα

χνείου στις 14 Νοεμβρίου του ίδιου χρόνου.

Στις δυο μέρες που διαρκεί η κατάληψη της Νομικής, στους φοιτητές συμπαρίσταται ο λαός της Αθήνας: στους γύρω δρόμους διαδηλώνουν, εκδηλώνονται με ποικίλους τρόπους χιλιάδες λαού, παραλύοντας την κίνηση. Τα γεγονότα εκείνα είναι πρωτοφανή και ξεπερνούν κάθε προσδοκία για τις δυνατότητες και την απήχηση του οργανωμένου αντιδικτατορικού κινήματος.

Με το τέλος της δεύτερης μέρας -22 Φεβρουαρίου- και τη λήξη της κατάληψης, οι φοιτητές αποχωρούν συντεταγμένοι από το κτίριο, συγκροτούν διαδήλωση και πορεύονται έως την πλατεία Συντάγματος. Η Σύγκλητος του Πανεπιστημίου είχε ήδη δεσμευθεί απέναντί τους να προβεί σε ενέργειες για την κατάργηση του Ν.Δ. 1347/73 (συνέχεια του Ν.Δ. 720/70) περί διακοπής της αναβολής κατάταξης λόγω σπουδών - εξάλλου ακριβώς η διακοπή της αναβολής 88 φοιτητών είχε αποτελέσει την αφορμή για την κατάληψη εκείνη.

Ο δείκτης έντασης

Με τα γεγονότα της Νομικής, ο δείκτης έντασης στους πανεπιστημιακούς χώρους και αντιπαράθεσης με το δικτατορικό καθεστώς θα παραμείνει έκτοτε ψηλά. Οι φοιτητές, εφαρμόζοντας δικούς τους τρόπους αυτοοργάνωσης, έκφρασης των αιτημάτων τους και δράσης, τοποθετούνται στην πρώτη γραμμή των εξελίξεων και γίνονται ορατοί εκφραστές των αισθημάτων των Ελλήνων για τη δεινή κατάσταση στην οποία έχει οδηγήσει τον τόπο η δικτατορία. Στα πανεπιστήμια της χώρας -στην Αθήνα, τη Θεσσαλονίκη, τα Ιωάννινα, την Πάτρα- και στο Πολυτεχνείο, ολοένα μεγαλύτερο μέρος των φοιτητών και πολλοί καθηγητές προχωρούν σε ανοικτή αντιπαράθεση με τη χούντα. Οι παράνομες φοιτητικές παρατάξεις, ιδίως εκείνες της αριστεράς, συναντώνται με τον αυθορμητισμό των φοιτητών και αναπτύσσεται ένας διαρκής διάλογος, μια διαμοιβή, που οδηγεί στον αλληλοεπηρεασμό. Βέβαια, η αμοιβαία αυτή σχέση δεν είναι πάντα αρμονική, αλλά το φοιτητικό κίνημα ξεπερνά τις αγκυλώσεις που ορθώνουν οι καθοδηγητές των παρατάξεων και προχωρεί σε ανοικτή πολιτική αντιπαράθεση με τη δικτατορία.

Το καθεστώς μπαίνει σε μια δοκιμασία από την οποία δεν γνωρίζει πώς να βγει. Αγνοεί τη λογική του πολιτικού ελιγμού και των τακτικών υποχωρήσεων. Ξέρει μόνο να αιφνιδιάζει επιτιθέμενο. Ο σκληρός πυρήνας του, στον οποίο συμπυκνώνεται όλη η δύσκαμπτη νοοτροπία των πραξικοπηματιών και ο τυπικός χαρακτήρας της εξουσίας τους, δεν μπορεί να δεχθεί άλλες λύσεις, ενέργειες, λογικές, από εκείνες που εντάσσονται αυστηρά στα δικά του σχήματα και σχέδια. Η δικτατορία έχει πλέον αυτοαπομονωθεί στον έσχατο βαθμό, χωρίς λαϊκό έρεισμα, έχοντας συγκροτηθεί με το σύνολο του πολιτικού κόσμου, έχοντας ήδη διχάσει το στράτευμα, με κορύφωση τη συγκλονιστική ανταρσία του

Το κύριο αίτημα των φοιτητών που κατέλαβαν τη Νομική εκείνο το καταλυτικό διήμερο, 21-22 Φεβρουαρίου, ήταν η άρση της απόφασης της χούντας να διακόψει την αναβολή κατάταξης στο στρατό 88 συναδέλφων τους: «Ελευθερία στους φοιτητές». Το βαθύτερο ζητούμενο συνοψιζόταν σε μια μόνο λέξη: «Ελευθερία» (φωτ.: Ν. Λ. Φλώρος).

Στους δρόμους γύρω από το κτίριο της Νομικής -τη Σόλωνος, τη Μασσαλίας, τη Σίνα, την Ακαδημίας με τις αφετηρίες των Λεωφορείων- ο ζήλος των αστυνομικών οργάνων εναντίον του συγκεντρωμένου πλήθους των Αθηναίων είχε να κάνει λιγότερο με τα μέτρα τήρησης της δημόσιας τάξης και περισσότερο με χάπενινγκ τρόμου προς σωφρονισμό των υπηκόων (φωτ.: Ν. Λ. Φλώρος).

αντιτορπλικού «Βέλος».

Δηλωτικό της μονοσήμαντης αντίληψης των δικτατόρων και των οργάνων τους είναι τα χαρακτηριστικά που αποδίδουν στο φοιτητικό κίνημα, αδυνατώντας να το αντιληφθούν στην ουσία του. Εμφανίζουν τους φοιτητές ως καταστροφείς, αντεθνικά στοιχεία, όργανα παντοειδών και ακατονόμαστων υποκινήτων, ληλάτες της πανεπιστημιακής παρουσίας. Θα επαναλάβουν τις ίδιες αιτιάσεις και μετά τα γεγονότα του Πο-

λυτεχνείου... Αυτοπαγιδευμένοι στην άρνηση κάθε λογικής διαπραγμάτευσης, αδυνατούν να πάρουν μέτρα εκτόνωσης και καταλήγουν στο μόνο που γνωρίζουν πολύ καλά: την ωμή βία. Αλλά η δυναμική της μαζικοποίησης του φοιτητικού κινήματος δεν ανακόπτεται. Η δικτατορία το βλέπει με φόβο. Η βίαιη σύγκρουση έρχεται. Και οι ευθύνες γι' αυτήν -όταν τελικά φτάνει, με το Πολυτεχνείο- βαρύνουν αποκλειστικά τους δικτάτορες.

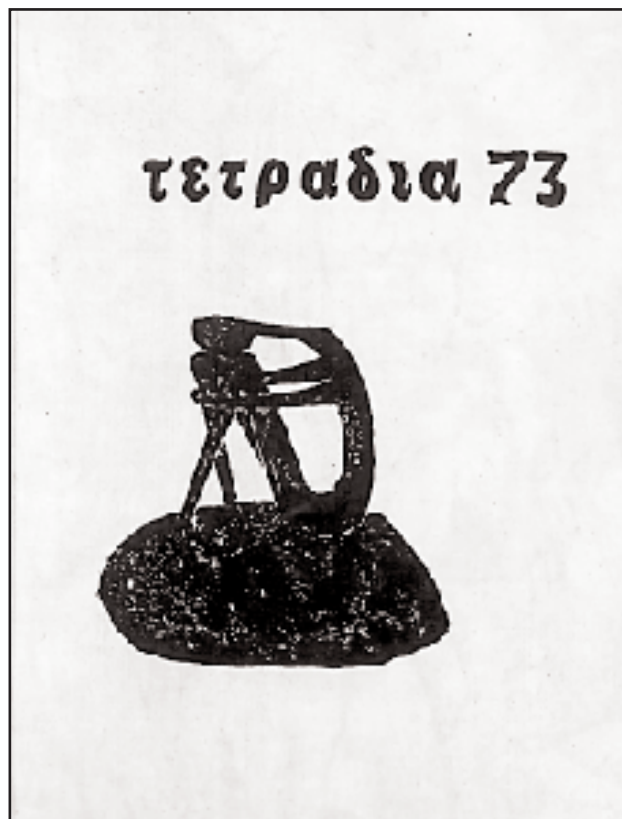
Πίσω από τα γεγονότα που ξετυλίγονται στους πανεπιστημιακούς χώρους και βγαίνουν στο φως της δημοσιότητας τεντώνοντας ακόμα περισσότερο το τόξο της διαφωτιστικής και εξεγερτικής τους δύναμης, υπάρχουν οι άνθρωποι. Τα πρόσωπα των φοιτητών, οι χαρακτήρες, η αγωγή και η καλλιέργειά τους, οι φιλίες τους, η αμοιβαία πίστη, η αναγνώριση των ατομικών ιδιαιτεροτήτων, οι συναισθηματικές σχέσεις, οι έρωτες. Οι μορφές αυτοοργάνωσης

και δράσης συνδέονται άμεσα με τα πρόσωπα και τις ιδιαιτερότητές τους, κι αυτός είναι ο λόγος που, έως και σήμερα, όσες πολιτικές, κομματικές, ιδεολογικές διαφορές κι αν χωρίζουν τα πρόσωπα αυτά, τα κοινά σημεία αναφορά τους δεν αφήνουν να πέσει σκιά στις μεγάλες εκείνες πράξεις αυταπάρνησης, στις ξεχωριστές και ωραίες πράξεις της νιότης τους. Οι ηθικές αξίες και το συναισθηματικό απόθεμα που καλλιεργήθηκαν και κερδήθηκαν στα χρόνια εκείνα δεν έχουν εξανεμιστεί, αποτελούν και σήμερα μέρος του οπλοστασίου τους στον αγώνα της ζωής. «Η σύγκρουση με τη δικτατορία ήταν θέμα ζωής ή θανάτου... Αφορούσε τη δημιουργία του ζωντανού χώρου μέσα στον οποίο αναπνέαμε. Η σύγκρουση αυτή κυοφόρησε και την πολιτική σύγκρουση με τη δικτατορία», γράφει ο Αλκης Κούρκουλας στην «Καθημερινή» της 23ης Νοεμβρίου 1982. «Οι βάσεις για να διαμορφωθεί το φοιτητικό κίνημα σε μια πολιτική δύναμη ικανή να εξαναγκάσει τη δικτατορία σε υποχωρήσεις υπάρχουν. Υπάρχουν επίσης οι δυνατότητες για να παίξει ρόλο διαφωτιστικό στο συνολικό λαϊκό κίνημα... Βάζουν (οι φοιτητές) τους στόχους τους, αναδεικνύουν τους ηγέτες τους και στρατεύονται με αποφασιστικότητα στον πιο ωραίο αγώνα, της παιδείας και της δημοκρατίας», έγραφε ο υποφαινόμενος το Φεβρουάριο του 1973, λίγο πριν από την κατάληψη της Νομικής, στο τελευταίο τεύχος (αρ. 25) του περιοδικού «Τετράδια», που έγραφαν, «τύπωναν» και κυκλοφορούσαν παράνομα ανάμεσά τους οι πολιτικοί κρατούμενοι της δικτατορίας στις Φυλακές Κορυδαλλού. Ο πυρετός που είχε ξεσηκώσει η φοιτητική εξέγερση έφτανε παντού, συνεγείροντας το συναίσθημα και κινητοποιώντας τη λογική.

Μέσα σ' αυτό το κλίμα ανάτασης και προσδοκίας, δεν ήταν διόλου τυχαία η κατάληψη της Νομικής απ' αφορμή την άρνηση της δικτατορίας να ανακαλέσει τη στράτευση των 88 φοιτητών των οποίων είχε διακόψει τις αναβολές λόγω σπουδών. Εάν το έκανε η δικτατορία, θα έχανε ένα βασικό γι' αυτήν όπλο πειθαναγκασμού: την απειλή του στρατού - είτε ως ένοπλη επέμβαση στα κοινά, είτε ως στρατοκρατική αστυνόμευση και βασανιστήρια (ΕΑΤ-ΕΣΑ), είτε με τη μορφή της «αιχμαλωσίας εν στρατοπέδω» και της «διαπαιδαγώγησης» των αντιφρονούντων φοιτητών εν προκειμένω. Από την πλευρά τους, οι φοιτητές ήξεραν ότι η ανάκληση των στρατεύσεων ισοδυναμούσε με υποχώρηση της χούντας και με μια δική τους νίκη με μεγάλη ηθική, συναισθηματική και πολιτική αξία. Θα ήταν η μεγάλη, ασύγκριτη με κάθε προηγούμενη, καταξίωση.

«Περνάνε καλά»

Όταν, στα μέσα Φεβρουαρίου του 1973, γνωστοποιήθηκε η ανάκληση της αναβολής των 88 φοιτητών και ξεκίνησε ο αναβρασμός που κατέληξε στην κατάληψη της Νομικής, στο γραφείο του πρύτανη του Πανεπιστημίου της Αθήνας, την ώρα που αυτός συζητούσε το θέμα με τους

Το εξώφυλλο του τελευταίου τεύχους (αρ. 25) του περιοδικού που έγραφαν, «τύπωναν» και κυκλοφορούσαν κρυφά ανάμεσά τους οι πολιτικοί κρατούμενοι της χούντας στις φυλακές Κορυδαλλού. Στις σελίδες του κι ένα άρθρο του «Γ. Κα» με τίτλο «Φοιτητικό κίνημα - μερικές εκτιμήσεις» (αρχείο Γιάννη Καούνη).

φοιτητές, εμφανίστηκε αιφνιδιαστικά ο Στυλιανός Παττακός, ο αρχιπραξικοπηματίας αντιπρόεδρος της δικτατορικής κυβέρνησης. Διαβεβαίωσε τους εκπροσώπους των φοιτητών ότι όσοι στρατεύθηκαν «περνάνε καλά», αλλά αρνήθηκε την ανάκληση του μέτρου και την επιστροφή των 88 στις σπουδές τους.

Στο βιβλίο του *Το αντιδικτατορικό φοιτητικό κίνημα 1972-73*, ο Ολύμπιος Δαφέρμος γράφει:

«Μετά τη συνάντηση αυτή, η αποχή επεκτείνεται σ' όλες σχεδόν τις Σχολές. Οι φοιτητές διαβλέπουν τον κίνδυνο να χτυπηθεί αποφασιστικά το κίνημά τους, αν συνεχίσουν οι μαζικές στρατεύσεις. Ετσι, πέρα από τις προσπάθειες που καταβάλλουν για να βγουν μπροστά φοιτητές χωρίς στρατιωτικές υπο-

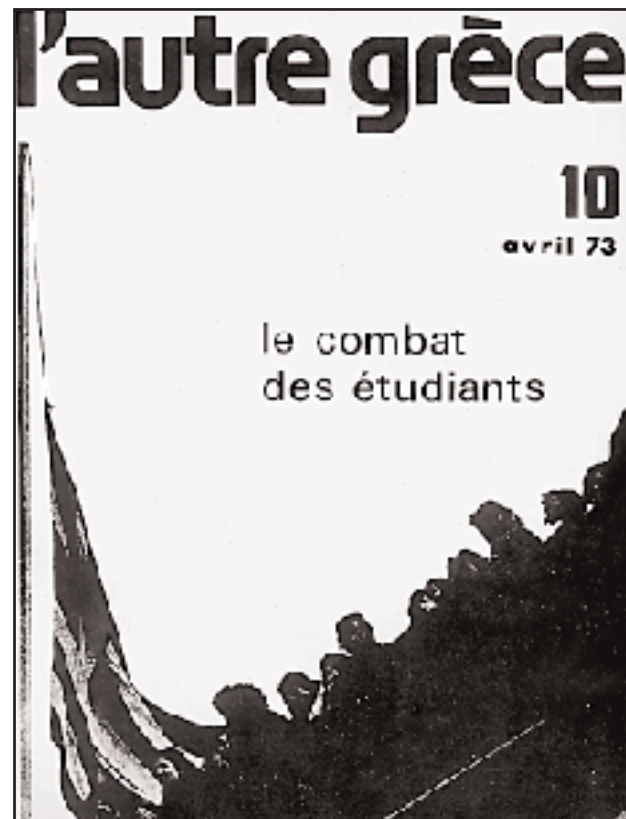
χρεώσεις και φοιτήτριες, ετοιμάζονται να αντιδράσουν αποφασιστικά στο μέτρο αυτό του καθεστώτος, ζητώντας ταυτόχρονα την επιστροφή των στρατευμένων. Οι αντιδράσεις των φοιτητών κατά των στρατεύσεων δεν είναι αποτέλεσμα ορθολογικής ανάλυσης και μόνο. Έχει και συναισθηματικά κίνητρα, τα οποία δεν πρέπει να παραγνωρίζονται. Οι στρατευμένοι φοιτητές είχαν πρωτοστατήσει στους φοιτητικούς αγώνες και είχαν αναδειχθεί ως η φυσική ηγεσία του κινήματος. Ακόμα, οι κοινοί αγώνες κάτω από συνθήκες στρατιωτικής δικτατορίας σφυρηλατούν συντροφικές και πολύ ισχυρές φιλικές σχέσεις. Οι στρατεύσεις λοιπόν δεν αφήνουν συναισθηματικά ασυγκίνητους τους φοιτητές που συμμετέχουν στο κίνημα. Γι' αυτό

και η αντίδρασή τους είναι ακαριαία και ιδιαίτερα έντονη.

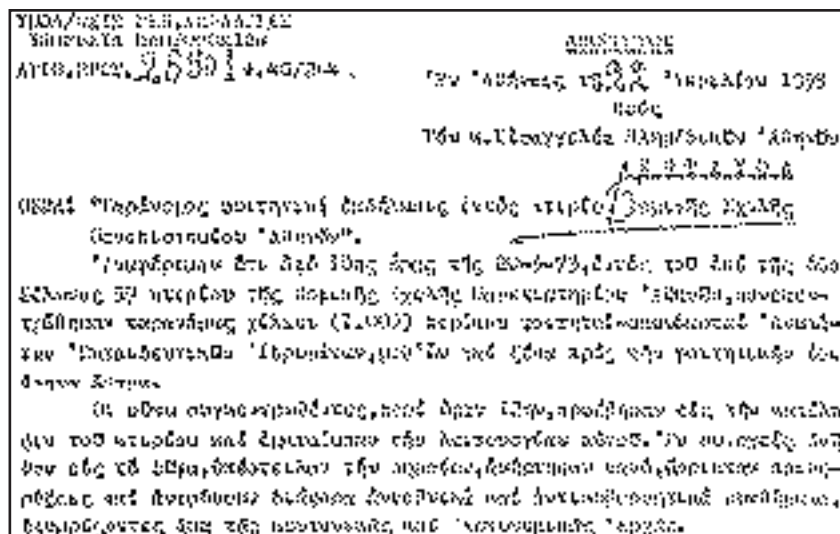
Η έως εκείνη τη στιγμή εμπειρία του φοιτητικού κινήματος, από διαδηλώσεις στους δρόμους και συγκεντρώσεις-διαδηλώσεις μέσα στα ΑΕΙ, δείχνει ότι οι δεύτερες είναι περισσότερο αποτελεσματικές. Οι διαδηλώσεις στους δρόμους απαιτούν μεγάλα πλήθη, που το φοιτητικό κίνημα δεν έχει μπορέσει ακόμα να κινητοποιήσει. Σ' όλες τις μέχρι τότε διαδηλώσεις οι φοιτητές μένουν μόνοι τους και εύκολα και γρήγορα διαλύονται από την αστυνομία».

Η θέση του κτιρίου της Νομικής στο κέντρο της Αθήνας -όπως άλλωστε και του Πολυτεχνείου- προσφέρει μεγαλύτερες δυνατότητες δημοσιότητας και αποκλείει τον κίνδυνο της απομόνωσης, πράγμα που δεν συμβαίνει με την Οδοντιατρική και την Ιατρική, όπου το πνεύμα της εξέγερσης είναι ισχυρότατο, αλλά που τα κτίριά τους είναι στο Γουδί. Ετσι αποφασίστηκε η κατάληψη της Νομικής, που στις λεπτομέρειές της περιγράφεται με ενάργεια στις σελίδες του προαναφερθέντος βιβλίου.

Η εμπειρία από την επιτυχημένη κατάληψη της Νομικής, η ανάκληση της στράτευσης των φοιτητών, διαχέεται σε όλο το φοιτητικό κίνημα. Οι πολιτικές παρατάξεις επεξεργάζονται τα συμπεράσματά τους από τη νέα τροπή. Τίποτα δεν θα είναι πια όπως πριν. Και η δυναμική των εξελίξεων θα ξεπεράσει ακόμα και τη βία των όπλων, που εκδηλώθηκε στην πιο ωμή της μορφή μερικούς μήνες αργότερα στο Πολυτεχνείο, ξημερώματα της 17ης Νοεμβρίου, σε μια τραγική για τη χώρα και μάταιη για την ίδια προσπάθεια της χούντας να αποτρέψει την πτώση της.

Το εξώφυλλο του περιοδικού «L' autre Grèce» τεύχος 10, Απρίλιος 1973, αφιερωμένο στον «Αγώνα των Φοιτητών» με φωτογραφία από την κατάληψη της Νομικής. Το περιοδικό, που εξέδιδε ο Σύνδεσμος Νεοελληνικών Σπουδών στο Παρίσι, κυκλοφορούσε ανάμεσα στους Έλληνες στη Γαλλία και αλλού (αρχείο Γ. Καούνη).

Απόρρητο έγγραφο της Υποδιευθύνσεως Γεν. Ασφαλείας (Υπηρεσία Πληροφοριών) προς τον Εισαγγελέα Πλημμελειοδικών Αθηνών, αναφερόμενο σε συγκέντρωση φοιτητών και σπουδαστών μέσα στη Νομική, στις 20 Μαρτίου 1973, και στη βίαιη απομάκρυνσή τους. Κατονομάζει επτά ως οργανωτές και αποδίδει στους συγκεντρωθέντες ανυπόστατους βανδαλισμούς - «...θραύσαντες καθίσματα και θρανία, ανείγησαν [sic] οδοφράγματα [sic]...» (αρχείο Γ. Ματζουράνη).

Κορυφαία πράξη αντίστασης

Το Πολυτεχνείο υπήρξε η ώριμη εκδήλωση μιας σειράς διεργασιών που προηγήθηκαν

Κυριακή 4 Νοεμβρίου 1973. Το μνημόσυνο του Γεωργίου Παπανδρέου στο Α' Νεκροταφείο της Αθήνας έδωσε την ευκαιρία στο λαϊκό αίσθημα να εκφραστεί μαζικά και ανοιχτά κατά της δικτατορίας και της λύσης Μαρκεζίνη. Η βία που ασκήθηκε από τα όργανα του καθεστώτος κατά των συγκεντρωθέντων, οι συλλήψεις και η δίκη των «17» που ακολούθησε, απλώς έδειξαν την κρίση και το βαθμό αποσάθρωσής του (φωτ.: Ν. Α. Φλώρος).

Η εξέγερση του Πολυτεχνείου, με τον τεράστιο δυναμισμό που απελευθέρωσε, έδρασε καταλυτικά και έκανε να πυκνώσει ακαριαία η πολιτική ατμόσφαιρα της χώρας, θέτοντας ταυτοχρόνως τους πάντες –λαό και ηγεσία– προ των ευθυνών τους.

Ένα άρθρο του **Κων. Π. Καλλιγά**

ΣΤΙΓΜΗ κορυφαία της αντιστάσεως του ελληνικού λαού εναντίον της απεχθούς τυραννίας, η εξέγερση του Πολυτεχνείου, τον Νοέμβριο του 1973, τιμάται κάθε χρόνο και έχει καθιερωθεί στην κοινή συνείδηση ως το «σημείο αναφοράς» του όλου αντιδικτατορικού αγώνα. Διότι στάθηκε το κορύφωμα της αντιστασιακής κινητοποιήσεως της ακαδημαϊκής νεολαίας και του λαού, σε έκταση και βάθος. Και διότι καταξιώθηκε με το τίμιο αίμα των φοιτητών και των απλών ανθρώπων του λαού, που έπεσαν ή τραυματίστηκαν από τα πυρά των πραιτωριανών της απριλιανής τυραννίδος.

Η εξέγερση του Πολυτεχνείου του 1973, πέρα από τη δραματικότητα και τη σημασία της καθ' εαυτήν, στάθηκε επίσης αποφασιστικός σταθμός στην όλη οδυνηρή επτάχρονη περιπέτεια. Υπήρξε η κατάληξη, η ώριμη εκδήλωση μιας σειράς διεργασιών, ταυτόχρονα δε και η αφετηρία της υστάτης και «ιζηματώδους» φάσεως του «καθεστώτος», που είχε ήδη αποσαθρωθεί.

Το μεγάλο και κορυφαίο αυτό γεγονός δεν θα έπρεπε να επισκιάσει τις διεργασίες, των οποίων υπήρξε καρπός και απόληξη. Διεργασίες που είχαν ίσως ουσιαστικότερη «δυναμική» σημασία στην όλη διαδικασία αποσαθρώσεως της δικτατορίας. Θα επιχειρήσουμε εδώ μια συνοπτική ανασκόπηση των εξελίξεων και της «δυναμικής», που είχαν ως απόληξη την εξέγερση του Πολυτεχνείου.

Καθολική αντίθεση

Ο ελληνικός λαός, στο σύνολό του, βρέθηκε αντίθετος, από την πρώτη στιγμή, προς την σπείρα των σφετεριστών της εξουσίας και την στυγνή τυραννία την οποία επέβαλαν στον τόπο. Το πόσο η ίδια αυτή η σπείρα είχε συναίσθηση της καθολικότητας της αντιθέσεως αυτής αποδεικνύεται από τις μαζικές συλλήψεις και εκτοπίσεις στις οποίες προέβη ευθύς μετά το πραξικόπημα, την εγκατάσταση και διατήρηση ολοκληρωμένων στρατοπέδων συγκεντρώσεως (στη Λέρο, στη Γυάρο, κ.λπ.), τις διώξεις, τις συλλήψεις και τις «δικές» ομάδων ή ατόμων ευθύς από τις πρώτες εβδομάδες, τα βασανιστήρια, που προκάλεσαν την διεθνή κατακραυγή, κ.λπ.

Ωστόσο, στην πρώτη φάση του καθεστώτος, η εναντίον του αντίδραση και αντίσταση στάθηκε αποσπασματική, οπασμωδική, ασυντόνιστη, χωρίς σύστημα και χωρίς «μαζικότητα» στις εκδηλώσεις.

Αιτία ήταν ο αφηνιδιασμός, η σύγχυση, η έλλειψη πείρας στην αντιμετώπιση τέτοιων καταστάσεων. Αλλά στη φάση αυτή, που καλύπτει την πρώτη τριετία της τυραννίδος, βρίσκονται οι ρίζες της κινητοποιήσεως που επέφερε την αποσάθρωση και

την πτώση της. Με τα βασανιστήρια, τις δίκες, τις φυλακίσεις, τις εκτοπίσεις και τα άλλα δεινά των πρωτοπόρων της αντιστάσεως κατά την αρχική εκείνη περίοδο επήλθε η ωρίμανση των συνειδήσεων, μέσα και έξω από την Ελλάδα, προϋπόθεση απαραίτητη για μια σωστή, αποτελεσματική και ολοένα ευρύτερη και συντονισμένη αντίσταση κατά της τυραννίας. Τα όσα φοβερὰ πληροφορήθηκαν ο ελληνικός λαός και η διεθνής κοινή γνώμη για τα βασανιστήρια και τα άλλα δεινοπαθήματα των πρώτων αγωνιστών, η συντριπτική έκθεση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και η αποβολή του απριλιανού καθεστώτος από το Συμβούλιο της Ευρώπης, κ.λπ. επέφεραν την ενεργοποίηση των εσωτερικών και εξωτερικών συνθηκών για μια συστηματική πλέον και «κλιμακωμένη» αντίσταση. Εδώ πρέπει να τονισθεί ότι πολύτιμος και μάλλον αποφασιστικός στάθηκε ο ρόλος του ξένου Τύπου και των ραδιοσταθμών του Λονδίνου, του Παρισιού και της γερμανικής «Ντβούτσε Βέλλε», από τους οποίους ο εξανδραποδισμένος ελληνικός λαός ενημερωνόταν για τα όσα συνέβαιναν μέσα και έξω από τη χώρα του.

Βελτίωση εικόνας

Στις αρχές του 1970, έπειτα από τα «πογκρόμ» στις ένοπλες δυνάμεις, στην δημόσια διοίκηση, στο δικαστικό σώμα, στην εκπαίδευση, στην πνευματική ηγεσία της χώρας, έπειτα από τόσες δίκες και φυλακίσεις πολυάριθμων κοινωνικών στελεχών από όλους τους τομείς (περιλαμβανομένης και πλειάδας διακεκριμένων αξιωματικών όλων των βαθμών, με τις αθρόες εκτοπίσεις και τον φοβερό και ασύδοτο αστυνομικό μηχανισμό του) το «καθεστώς» αισθάνθηκε κάπως ασφαλέστερο. Και για να βελτιώσει κάπως την «εικόνα» του στο εξωτερικό, επιφέροντας ταυτόχρονα και κάποια «εκτόνωση» στο εσωτερικό, αλλά χωρίς να αλλάξει κατά τίποτε την ουσιαστική υφή του, αντικατέστησε την προληπτική λογοκρισία με ένα δρακόντιο και αποπνικτικό νόμο περί Τύπου και εκδόσεων, που το βασικό στοιχείο του ήταν η απαγόρευση οποιουδήποτε δημοσιεύματος εναντίον του καθεστώτος και της πολιτικής του ή αρνητικού για την κατάσταση στη χώρα. Το «καθεστώς» θεώρησε το νόμο εκείνο, σε συνδυασμό με τον στρατιωτικό νόμο και την αστυνομική τρομοκρατία, ως επαρκή για την προστασία του. Αλλωστε, μπορούσε σε κάθε στιγμή να λάβει οποιοδήποτε μέτρο, καθώς απόλυτη ήταν η αυθαιρεσία του.

Ναι, αλλ' η ελληνική κοινωνία αντέδρασε τότε με σοφία, ευστοχία και ωριμότητα, όπως ένας οργανισμός που γεννά αντισώματα εναντίον μιας νοσογόνου καταστάσεως ή αναπτύσσει «παράπλευρη κυκλοφορία» όταν μια κεντρική αρτηρία έχει φραχθεί. Αρχισε η έκδοση βιβλίων και περιοδικών και η δημοσίευση άρθρων Ελλήνων και ξένων διανοουμένων χωρίς άμεση αναφορά στο καθεστώς και στη σύγχρονη Ελλάδα, αλλά που είχαν ως θέμα τη δημοκρατία και τις ελεύθερες κοι-

Τεθωρακισμένα και Αστυνομία στην πλατεία Ομονοίας, Σάββατο 17 Νοεμβρίου 1973, λίγες ώρες μετά τη βίαιη και αιματηρή καταστολή της εξέγερσης του Πολυτεχνείου. Επίδειξη δύναμης προς πάσα κατεύθυνση και πρόγευση του ενδοχουντικού πραξικοπήματος λίγες μέρες αργότερα (φωτ.: Βασ. Καραμανώλης).

Τα δεινά που έχουν συσσωρευθεί στο εσωτερικό, η διεθνής απομόνωση της χώρας, η αισθητή πλέον φθορά του καθεστώτος του οδηγούν τον Γ. Παπαδόπουλο σε επιλογές αποσυμπεστικές της εξαπλούμενης δυσαρέσκειας. Προχωρεί τον Ιούλιο σε δημοψήφισμα κατάργησης της βασιλείας, στις 21 Αυγούστου παρέχει γενική αμνηστία και με την κυβέρνηση ανδρικήτων του Σπ. Μαρκεζίνη επιχειρεί να περιβάλει με πολιτικό μανδύα το καθεστώς των όπλων. Στη φωτογραφία, η στιγμή της ορκωμοσίας του Μαρκεζίνη ενώπιον του δικτάτορα, από τον τότε αρχιεπίσκοπο Αθηνών Ιερώνυμο, στις 8 Οκτωβρίου (φωτ.: Ν. Α. Φλώρος).

ωνίες και όπου προβάλλονταν οι αξίες της ελευθερίας και της δημοκρατίας. Υπήρξαν και μερικοί τολμητές που θέλησαν να προχωρήσουν στην «κλιμάκωση» ταχύτερα και περισσότερο του όσο επέτρεπαν οι «ντε φάκτο» συνθήκες. Και τότε έπεσε βαρύ το χέρι του «καθεστώτος» που έδειξε έτσι, ή μάλλον υπενθύμισε και βεβαίωσε, την αληθινή και αναλλοίωτη μορφή του. Η αδρότερη σχετική περίπτωση ήταν εκείνη της εφημερίδας «Εθνος», που έκλεισε τον Απρίλιο του 1970, μετά την καταδίκη των εκδοτών, του διευθυντή και του αρχισυντάκτη της, καθώς και του κ. Ι. Ζιγδή, έπειτα από τη δημοσίευση μιας δηλώσεως του τελευταίου για την ανάγκη σχηματισμού κυβερνήσεως εθνικής ενότητας.

Εκδοτικός πυρετός

Τότε, από τα μέσα του 1970, τα βιβλιοπωλεία κατακλύσθηκαν από ένα χωρίς προηγούμενο κύμα μεταφράσεων των έργων των γνωστότερων φιλελευθέρων και προσοδευτικών ή «αμφισβητιών» διανοουμένων της εποχής μας, αλλά και του παρελθόντος: από τον Γκάμπρεϊθ και τον Νόρμαν Μαϊήλερ ως τον Μαρκούζε και τον Σαρτρ, από τον Γκύντερ Γκρας και τον Αντόρνο ως τον Νόαμ Σόμκι κ.λπ. Αργότερα εμφανίσθηκαν και έργα του Μαρξ και του Λένιν, σε περιορισμένη κλίμακα.

Εκδόθηκαν επίσης μια σειρά από μηνιαία ή διμηνιαία περιοδικά πνευματικού προβληματισμού με υψηλού επιπέδου περιεχόμενα.

Αλλά και οι Έλληνες διανοούμενοι
Συνέχεια στην 20η σελίδα

Συνέχεια από την 19η σελίδα

δεν έμειναν αδρανείς. Στα μέσα του 1970 εκδόθηκε ένας τόμος με «Δεκαοχτώ κείμενα» (αυτός ήταν και ο τίτλος του) ισάριθμων συγγραφέων και με επιδέξιους αλλά σαφείς υπαινιγμούς κατά της τυραννίας. Το βιβλίο έγινε ανάρπαστο.

Τέλος –δείγμα χαρακτηριστικό της ανάγκης για αναδιπλώση στις πηγές της αυτοσυνειδησίας, που χαρακτηρίζει τις «οριακές» καταστάσεις– άρχισε η επανέκδοση των μεγάλων έργων της νεοελληνικής λογοτεχνίας, αλλά και των αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων και των βυζαντινών κειμένων.

Η επιτυχία των εκδόσεων αυτών ήταν χωρίς προηγούμενο στα νεοελληνικά χρονικά. Μέσα σε 10 μήνες, από τα μέσα του 1970 ως το τέλος του 1971, ιδρύθηκαν πάνω από 30 εκδοτικοί οίκοι και εκδόθηκαν πάνω από 2.000 τίτλοι. «Μανία αναγνώσεως και μορφώσεως κατέλαβε τους Έλληνες», μετέδιδε ένας ξένος ανταποκριτής.

Ξένες προσωπικότητες

Την άνοιξη του 1971, μια ομάδα επιστημόνων και διανοουμένων ίδρυσαν την «Εταιρία Μελέτης Ελληνικών Προβλημάτων», η οποία οργάνωσε σειρά εκδηλώσεων, ομιλιών και συζητήσεων πάνω σε θέματα δημοκρατίας, σχέσεων της Ελλάδος με την Ευρώπη, μετεκάλεσε ξένες προσωπικότητες, όπως ο Ζαν Ρέυ και ο Γερμανός συγγραφέας Γκύντερ Γκρας κ.λπ. και συνέτεινε σημαντικά στη διαφώτιση, ωρίμανση και «ριζοσπαστικοποίηση» των συνειδήσεων. Προς την ίδια κατεύθυνση εργάστηκε, ιδίως στον χώρο της ακαδημαϊκής νεολαίας, και η «Ελληνοευρωπαϊκή Κίνηση Νέων», που ιδρύθηκε επίσης το 1971, με πρωτοβουλία του δικηγόρου κ. Παν. Κανελλάκη.

Τον Απρίλιο του 1972 σημειώθηκε ένα γεγονός που υπήρξε «κλιμακτήριο» για το «καθεστώς». Για πρώτη φορά μετά το πραξικόπημα, οι σπουδαστές των ελληνικών πανεπιστημίων ξέσπασαν σε δημόσιες και θορυβώδεις διαδηλώσεις υπέρ της ελευθερίας και της δημοκρατίας και εναντίον της καταπίεσης της παιδείας. Το γεγονός ήταν πράγματι συγκλονιστικό. Διότι –και αυτό ελάχιστοι το συνέλαβαν τότε– ήταν απλώς η «κορυφή του παγόβουνου». Ήταν δηλωτικό μιας ευρείας και βαθύτερης ενεργοποίησης του κοινωνικού περιβάλλοντος, με συνέπεια μια αστάθμητη ακόμη αλλά πραγματική μεταβολή στον συσχετισμό των δυνάμεων. Το «καθεστώς» πανικοβλήθηκε και αντέδρασε σπασμωδικά, βίαια και αυθαίρετα, σύμφωνα με τη φύση του. Η «Εταιρία Μελέτης Ελληνικών Προβλημάτων» και η «Ελληνοευρωπαϊκή Κίνηση Νέων» διαλύθηκαν και ορισμένα ηγετικά στελέχη τους (μεταξύ των οποίων οι Ι. Πεσμαζόγλου, Γ. Κουμάντος, Αν. Πεπονής κ.ά.) συνελήφθησαν και εκκτοπίστηκαν σε μακρινά χωριά. Η αστυνομία επέδραμε στα γραφεία τεσσάρων εκδοτικών οίκων, για λόγους καταπίεσης κ.λπ.

Ακολούθησε μια φαινομενική

1η Αυγούστου 1975, στη διάρκεια ενός διαλείμματος της δίκης των χουντικών στο Πενταμελές Εφετείο Αθηνών. Μπροστά, ο Γ. Παπαδόπουλος, πίσω, όρθιος, ο Δημ. Ιωαννίδης, κι ανάμεσά τους η παγερή σιωπή και η επιδεικτική αγνόηση του πρώτου προς τον δεύτερο, που τον είχε ανατρέψει στις 25 Νοεμβρίου 1973 (φωτ.: αρχείο «Κ»).

Η πρώτη σελίδα της «Καθημερινής» της Τρίτης 12 Αυγούστου 1975. Πρώτος τίτλος και κύριο θέμα: η δίκη των βασανιστών του ΕΑΤ-ΕΣΑ στο Διαρκές Στρατοδικείο Αθηνών. Και σε πεντάστηλη φωτογραφία, ο κτηνώδης βασανιστής Θ. Θεοφιλογιαννάκος, θρασύς και αμετανόητος, απειλεί μάρτυρες και μνηστής.

«γαλήνη» κατά το καλοκαίρι και τις αρχές του φθινοπώρου του 1972. Πολλοί νόμισαν ότι το καθεστώς ξεπέρασε την κρίση και σταθεροποιήθηκε οριστικά. Υπήρχαν, όμως, οξυδερκείς παρατηρητές, στους οποίους δεν διέφυγε η «κλιμακτηριακή» υφή της στιγμής και είχαν την αίσθηση ότι το «καθεστώς» είχε εισέλθει σε μια καθοδική πορεία ανεπίδεκτη αναστροφής.

Στις αρχές Ιουλίου 1972, οι

«Τάιμς» του Λονδίνου δημοσίευαν ανταπόκριση του Μάριο Μοδιάνο από την Αθήνα, όπου αναφερόταν ότι αμερικανικές πηγές στην Αθήνα διαπίστωναν ότι «το καθεστώς είχε χάσει τη ζωτικότητα του». Στις 10 Ιουλίου 1972, η ίδια έγκυρη βρετανική εφημερίδα δημοσίευε και άλλη ανταπόκριση από την Αθήνα, όπου γινόταν λόγος για «πολιτική τελμάτωση» και «έλλειψη προανατολισμού» του καθεστώτος.

Στις 12 Οκτωβρίου 1972, οι «Τάιμς της Νέας Υόρκης» δημοσίευαν άρθρο του πάντοτε καλά πληροφορημένου Σάουρους Σουτομπέργκερ, με τον τίτλο «Η Ελλάς παραπαίει υπό τον Παπαδόπουλο». Στο άρθρο αυτό, το «καθεστώς» περιγραφόταν ως ανίκανο, διεφθαρμένο και σχεδόν ετοιμόρροπο και τονίζονταν ότι είχε αποτύχει σε όλους τους τομείς και προκαλέσει αντίδραση και αγανάκτηση ευρέων λαϊκών στρωμάτων, αλλά και στοιχείων των ενόπλων δυνάμεων. Και κατέληγε με τη φράση: «Υπάρχουν ολοένα περισσότερες ενδείξεις ότι ο Παπαδόπουλος βαίνει προς την πτώση του...».

Αναζωπύρωση

Η επιβεβαίωση της διαγνώσεως επρόκειτο να έλθει σε λίγες εβδομάδες. Η φοιτητική εξέγερση αναζωπυρώθηκε, στο δεύτερο δεκαπενθήμερο του Νοεμβρίου 1972 και πήρε πια την έκταση μαζικού κινήματος που, με διακυμάνσεις και διαλείμματα «τακτικής ανάπαυλας», έφθασε στη μεγάλη φοιτητική κινητοποίηση του Φεβρουαρίου και Μαρτίου 1973. Πρωτοφανής σε έκταση και ένταση η κινητοποίηση εκείνη –που ήταν η δυναμική εκδήλωση ενεργοποίησης όλης της ελληνικής κοινωνίας– υπήρξε η πρώτη μαζική εκδήλωση αντιστάσεως κατά της δικτατορίας και η αρχή του τέλους της. Το καθεστώς κλονίσθηκε συθέμελα και δεν συνήλθε πια.

Αλλά το αποφασιστικό γεγονός με τις αμεσότερες επιπτώσεις ήταν η απόπειρα κινήματος του Πολεμικού Ναυτικού, τον Μάιο του 1973. Γεγονός τεράστιας σημασίας και συγκλονιστικής απηχίσεως, μέσα από την Ελλάδα, που στάθηκε ο καταλύτης, η Causa Celebra ραγδαίων και αποσπαστικών του καθεστώτος εξελίξεων. Η πορεία προς τη διάλυση και την κατάρρευση υπήρξε, από τη στιγμή εκείνη, γοργή και αναπόφευκτη. Το ρεύμα είχε οριστικά αντιστραφεί και η άνδρωση και αυτοποίηση και ανάπτυξη των αντιδικτατορικών δυνάμεων ασταμάτητη. Η «δυναμική» των πραγμάτων οδηγούσε άφευκτα πια στην κατάλυση της απριλιανής τυραννίδας. Η απόπειρα ψευτο-πολιτικοποίησης και ψευτο-εκφιλευθερισμού της δικτατορίας σαρώθηκε από την εξέγερση του Πολυτεχνείου. Και με ενδοχουντικό πραξικόπημα της 25ης Νοεμβρίου 1973, το καθεστώς περιερχόταν στην ύστατη και ιζηματώδη φάση και μορφή του, που δεν είχε πια παρά ζωή λίγων μηνών. Η εξέγερση του Πολυτεχνείου, οριακό σημείο των διεργασιών καταπολεμήσεως και αποσπαστώσεως του απριλιανού «καθεστώτος», επίσπευσε την ιζηματοποίηση και την πτώση του. Διότι το καθεστώς έπεσε ουσιαστικά στις 25 Νοεμβρίου, όταν η σπείρα των απριλιανών πραιτωριανών ανετράπη από τους δικούς της υποπραιτωριανούς...

Σημείωση «Επτά Ημερών»: Το άρθρο του αξιόχριστου Κ.Π. Καλλιγά δημοσιεύτηκε πρώτη φορά στην «Καθημερινή» της 18ης Νοεμβρίου 1979, με τον τίτλο «Πώς φθάσαμε στο Πολυτεχνείο». Οι μεσότιτλοι και ο σημερινός τίτλος είναι τον επιμελητή του παρόντος αφιερώματος.

Η υπέρβαση της κυρίαρχης λογικής

Πολυτεχνείο: ο συλλογικός εκφραστής του δικαιώματος ανυπακοής στην ανελευθερία

Του **Αλλη Ρήγου**

Πανεπιστημιακού

ΠΕΡΑΣΑΝ κι όλας 25 χρόνια από τότε, και τα γεγονότα εκείνου του Νοεμβρίου του 1973 είναι πια σε όλους λίγο ή πολύ γνωστά, έχουν συζητηθεί και ξανασυζητηθεί και αναλυθεί διεξοδικά άπειρες φορές. Οι διαφορές εκ των υστέρων εκδοχές τους, από την πλήρη μυθοποίηση μέχρι ακόμη και τη ριζική αμφισβήτηση αυτής καθεαυτής της ύπαρξής τους, επίσης.

Τι μένει λοιπόν ακόμη να ειπωθεί για τούτο το κορυφαίο γεγονός ανοιχτής σύγκρουσης με τους κατασταλτικούς μηχανισμούς του δικτατορικού καθεστώτος δεκάδων χιλιάδων ανθρώπων κάθε τάξης και ηλικίας, που από ένα κεντρικό αθηναϊκό τετράγωνο απλώθηκε σ' όλη την πρωτεύουσα, τη Θεσσαλονίκη, τα Ιωάννινα, την Πάτρα, με μια εκπλήσσοσα τους πάντες ταχύτητα; Παρ' όλα τα τεχνητά ψιμύθια τόσων χρόνων, παρά τις στενοκομματικές επιχειρήσεις ιδιοποίησης, τη συστηματική προσπάθεια καναλιζαρίσματος στο πλαίσιο-όριο του μεταπολιτευτικού πολιτικού συστήματος, τη συντονισμένη βούληση των αρχών -πολιτικών, πανεπιστημιακών, αστυνομικών- να αποστερηθεί το δυναμικό χαρακτήρα του και να απομείνει ως μια ακόμη τυπική και ανούσια γιορτή σχολικών προαυλίων, γιατί το Πολυτεχνείο επιμένει να υπερβαίνει όλα τούτα και να παραμένει απροσάρμοστο;

Ονειρική διέξοδος

Τοτεμικό πρόταγμα-πρόσκληση εγρήγορων συνειδησεων, ονειρική διέξοδος στα συσσωρευμένα αδιέξοδα μεγάλων κατηγοριών ιδίως νέων συμπολιτών, που εύκολα και αβασάνιστα, ο κυρίαρχος τηλεοπτικός και πολιτικός λόγος καταγράφει ως «περιθωριακούς», «απροσάρμοστους», «γνωστούς-άγνωστους», «αναρχικούς», για να βρεθεί έκπληκτος μπροστά στα ίδια τα παιδιά μας.

Ετσι άλλωστε είχε συμβεί και τότε. Τους ίδιους χαρακτηρισμούς είχαν δώσει στους «ελεύθερους πολιορκημένους» και οι τότε -στην κυριολεξία- κρατούντες, αλλά και μόλις τέσσερα χρόνια μετά, στη δεύτερη δίκη για τα γεγονότα, ο εισαγγελέας της έδρας, όταν χαρακτήριζε το Πολυτεχνείο «φωλεά νεαρών διαδηλωτών» και «διαδήλωση μίας μερίδος που εστράφη εναντίον της αστυνομίας και του στρατού».

Εχω την αίσθηση ότι αυτό που το κρατά διαχρονικά ζωντανό και που δεν το αφήνει να μετατραπεί σε μουσειακό είδος, είναι ακριβώς το γεγονός ότι στη μνήμη μιας αδύναμης κοινωνίας πολιτών, τα γεγονότα που έμειναν στην Ιστορία ως Πολυτεχνείο '73, καταγράφηκαν βαθιά ως η μόνη πράξη ελευθερίας και ονείρου μιας αδιαμεσολάβητης καινούργιας ζωής σε όλη τη μεταπολεμική πορεία

Την Τετάρτη 14 Νοεμβρίου, μέσα στο Πολυτεχνείο είχαν συγκεντρωθεί πάνω από 1.500 φοιτητές. Την Πέμπτη, χιλιάδες λαού σπεύδουν και εκφράζουν τη συμπαράστασή τους προς τους έγκλειστους του Πολυτεχνείου, προσφέροντάς τους κάθε είδους βοήθεια, φωνάζοντας μαζί τους συνθήματα, συμμετέχοντας στο μεθύσι της ελευθερίας (φωτ.: Κ. Γ. Μεγαλοκονόμου).

του κοινωνικού μας σχηματισμού και δεν είναι καθόλου, μα καθόλου τυχαίο ότι η πράξη αυτής της καταγραφής -από εκείνη κιόλας την ώρα, πριν από τις όποιες αναλύσεις και επιστημονικές θεωρήσεις- αποδόθηκε με μια πολυσήμαντη λέξη: ΕΞΕΓΕΡΣΗ. Οχι επανάσταση, εξέγερση, και όσα εννοιολογικά αυτό συμπαρομαρτεί.

Και είναι ακριβώς αυτή η καταγραφή που του δίνει τη δυνατότητα να υπερβαίνει τα όρια που επιχειρούν να του θέσουν. Που του δίνει τη διαχρονικότητά του. Που το καθιστά διαρκώς επίκαιρο.

Το νόημα λοιπόν τούτης της μοναδικής εξέγερσης της κοινωνίας των πολιτών, αξίζει νομίζω να ξαναπροσεγγίσουμε ακόμη και για τους εαυτούς μας, όσες και όσοι, οι τυχεροί που το ζήσαμε. Εχοντας βέβαια πλήρη την επίγνωση ότι όσα κι αν ειπωθούν, το ανείπωτο της αίσθησης του ρίγους και της ηδονής που γεννά η ευθύνη και ο κίνδυνος, δεν γίνεται να αποδοθεί με λέξεις ποτέ ολοκληρωτικά κι ας διαπερνά και πάλι το κορμί σου κάθε φορά που ξανανταμώνετε σ' εκείνη την «αυλή του φθινόπωρου».

Οχι τυχαία

Το γεγονός ότι κανένας δεν μας έταξε εκεί, κανένα κομματικό καθήκον δεν μας έστειλε, ότι κανείς, ούτε

και εμείς οι ίδιοι δεν προγραμματίσαμε να βρεθούμε εκεί, δεν σημαίνει ότι ανταμώσαμε εκεί έτσι ξαφνικά και τυχαία. Ο Νοέμβρης '73 δεν είναι ένα τυχαίο, αυθόρμητο γεγονός κάποιων εν γένει αδούλωτων νιάτων.

Είναι ο ώριμος καρπός μιας σειράς διεργασιών υποκειμενικών και αντικειμενικών, εσωτερικών μα και διεθνών ολόκληρης της δεκαετίας του '60, που επέτρεψαν σ' αυτό το ιδιαίτερο πολιτικό υποκείμενο, σ' αυτή τη διακεκριμένη διαταξική κοινωνική κατηγορία που καλούνται φοιτητές/τριες να αναχθεί σε συλλογικό εκφραστή του πολιτικοθητικού δικαιώματος της ανυπακοής απέναντι, όχι απλώς στο ανελεύθερο δικτατορικό καθεστώς, αλλά στο όλο μετεμφυλιακό πλέγμα εξουσίας που είχε οδηγήσει στην εκτροπή της 21ης Απριλίου. Ταυτόχρονα να υπερβεί, για πρώτη φορά και, μέχρι σήμερα, ανεπανάληπτη, τις κυρίαρχες μικροαστικές λογικές αντίληψης της πολιτικής ως ατομικού αθλήματος ανέλιξης, να μην αναπαραγάγει στους κόλπους του προσωπικές ηγεσίες, να μην προσωποποιήσει τον αντίπαλο του αγώνα του, να δημιουργήσει όρους μιας νέας συλλογικότητας και αλληλεγγύης, που δεν έπνιγε το «εγώ» στο όνομα του οποίου «εμείς», τις ατομικές ιδιαιτερότητες και ευαισθησίες στην ομοιομορφία του όποιου κομματικού πουριτανισμού, να ζησει

ελεύθερα την ηδονή του κινδύνου, το φόβο και την ερωτική ένταση των στιγμών και των προσώπων. Να δημιουργήσει μέσα από οδυνηρές προσωπικές διαδρομές -ιδιαίτερα τα τρία πρώτα χρόνια της δικτατορίας- αναζήτησης του άλλου και συγκρότησης κάποιων πρώτων πυρήνων συλλογικότητας και συντροφικότητας, αυτόνομες εστίες αυτογνωσίας, συντροφιά με μια ολόκληρη απαγορευμένη σειρά δίσκων, βιβλίων, ποιητών και ονείρων, έναν άλλο τελικά τρόπο ζωής, μια ιδιαίτερη κουλτούρα ελεύθερων σχέσεων, αισθητικής, ισότητας των φύλων, μια κοινότητα με δικούς της τρόπους και τόπους διασκέδασης, ταβέρνες, βιβλιοπωλεία, κινηματογράφους, θέατρα.

Ριζοσπαστικοποίηση

Παρά το γεγονός ότι δεν αποκτά αυτόνομη δική του ιδεολογία, η αναζήτηση ταυτότητας και ρόλου το καθιστά ικανό να δημιουργήσει ένα δικό του κοινό παρονομαστή ανάμεσα στις διαφορετικές ιδεολογικές θέσεις που το διατρέχουν. Ο παρωχημένος δεξιός ιδεολογικός λόγος των συνταγματαρχών, ο τραγελαφικός αντικομμουνισμός τους, η διάχυτη απαξίωση και άρνηση του προδικτατορικού πολιτικού κόσμου, που οδήγησε στη χωρίς αντίσταση δικτατορική εκτροπή, η εν πολλοίς ρητορική α-

Συνέχεια στην 22η σελίδα

Το Πολυτεχνείο ήταν η κορυφαία έκφραση της ανοικτής σύγκρουσης δεκάδων χιλιάδων ανθρώπων κάθε τάξης και ηλικίας με τους κατασταλτικούς μηχανισμούς της δικτατορίας και τις λογικές της ανελευθερίας και του συμβιβασμού.

Συνέχεια από την 21η σελίδα

ντιδικτατορική του στάση, με φωτεινή εξαίρεση τον Π. Κανελλόπουλο, η ηθική ανάδειξη της αριστεράς ως της ουσιαστικής δύναμης που υψίσταται τις διώξεις και καλύπτει το μέγιστο της οργανωμένης αντίστασης, η ανακάλυψη της ξεχασμένης Εθνικής Αντίστασης, η παγκόσμια ιδεολογική διαπάλη της εποχής καθώς και η αναπτυσσόμενη ριζοσπαστικοποίηση οδηγούν αβίαστα τη συντριπτική πλειοψηφία του –όπως είχε γίνει και με τα αντιφασιστικά κινήματα του Β' Παγκοσμίου Πολέμου– στη συνάντηση και ένταξη στην αριστερά όλων των μορφών και αποχρώσεων, με ιδιαίτερη ηγεμονική αναφορά στα μηνύματα της ανανεωτικής της πτέρυγας, στις ρομαντικές επιδράσεις της πολιτιστικής επανάστασης της Κίνας και του Τσε, στην ανακάλυψη του ρεύματος του αυθόρμητου της Ρόζας Λούξεμπουργκ.

Χωρίς πλέγματα

Ταυτόχρονα, χωρίς τα μετεμφυλιακά πλέγματα της ήττας που συνέχουν την κομμουνιστική αριστερά –λόγω ακριβώς του γεγονότος ότι το συναπάντημά τους έγινε μέσα από προσωπικούς δρόμους ιδεολογικής συνειδητοποίησης και ρήξης με το χθες– του επιτρέπει να γίνει φορέας μιας νέας αριστερής ηγεμονίας στην πολιτική σκηνή, που υπερβαίνει τις κοινωνικά άλλωστε μετέωρες αγκυλώσεις του παραδοσιακού δεξιού και

αριστερού, γεγονός που επέτρεψε τη συμμετοχή στους κόλπους του νέων ανθρώπων κάθε πολιτικής καταγωγής και σφυρηλάτησε ένα αντιστασιακό κλίμα μιας πλατιάς λαϊκής ενότητας. Ενα κλίμα που μαζί με μια διάχυτη πολιτική εξουσιοδότηση της κοινωνίας επιτρέπει στα μέλη του να κατακτήσουν μια πολιτική ωριμότητα και ένα συνολικό ειδικό βάρος που τα καθιστά το μοναδικό αυτόνομο πολιτικό υποκείμενο, που με όρους κινήματος αντιπαλεύει στο φως της δημοσιότητας –κόντρα σε όλους τους έως τότε συνωμοτικούς κανόνες– τη δικτατορία, εξαναγκάζοντάς την να δείχνει συνεχώς το πραγματικό της πρόσωπο και τα όρια ανοχής της.

Η δυναμική της πραγματικότητας το ωθεί στην υπέρβαση των εσωτερικών του αντιθέσεων –που και υπήρξαν και ήταν έντονες–, στην ενότητα της πάλης του, στην ενεργοποίηση, γύρω του, του λιμνάζοντος δυναμικού μιας παθητικής μέχρι τότε αντίθεσης μεγάλων στρωμάτων του πληθυσμού προς το καθεστώς.

Οραμα δημοκρατίας

Το γεγονός, σε συνάρτηση με την επιδείνωση της οικονομικής κατάστασης, οδηγεί σε βαθύτερες ρωγμές το όλο πολιτικό σύστημα διαχείρισης της εξουσίας.

Οι φοιτητές προβάλλουν το δικό τους όραμα μιας ηθικά ανώτερης μορφής δημοκρατίας, που βασίζεται

στην ενεργό, άδολη και συνεχή συμμετοχή του πολίτη στα δρώμενα του τόπου του. Οραμα που διευρύνει τον κύκλο της πολιτικής και πολιτιστικής ζωής, συνθλίβοντας όλες τις «βαθυστόχαστες αναλύσεις» των κομμάτων περί «φιλελευθεροποίησης» του καθεστώτος.

Για πρώτη φορά η κοινωνία των πολιτών συνειδητοποιεί ότι η πτώση της δικτατορίας είναι προσωπικό καθήκον του καθενός και της καθεμιάς. Οτι η εξουσία της απόφασης μπορεί να είναι στα χέρια εκείνων που αναλαμβάνουν οι ίδιοι, χωρίς ιδιοτέλειες, το κόστος της εφαρμογής της.

Η αυτοοργάνωση που προβάλλει το Φοιτητικό Κίνημα αποδεικνύει στην πράξη ότι είναι δυνατή η δημιουργία της ιστορίας από τα ίδια τα υποκείμενα που τη ζουν.

Επιστέγασμα όλων αυτών, ο Νοέμβριος του '73 αναδεικνύει ταυτόχρονα και τη δομική αστάθεια του καθεστώτος και την πλήρη αποκοπή του από τις συντελούμενες διεργασίες της κοινωνίας των πολιτών.

Το τέλος της δικτατορίας έχει σημαίνει. Το κίνημα της 25ης Νοέμβρη –που άλλωστε ήταν έτοιμο από τον προηγούμενο Αύγουστο– δεν μπόρεσε να αλλάξει τίποτε τους επόμενους 8 μήνες, εκτός από το να αναδείξει, με το έγκλημα της Κύπρου, την πατριδοκαπηλία ως το τελευταίο καταφύγιο της εθνικοφροσύνης.

Η κατάρρευση που ακολούθησε

και η βραδύτητα των διεργασιών στους κόλπους της Αριστεράς να χαράξει μια πλήρη εναλλακτική στρατηγική, απέναντι στην κρίση εκπροσώπησης του όλου μετεμφυλιακού συστήματος οργάνωσης της αστικής εξουσίας, που δημιούργησε η τομή του Πολυτεχνείου, οδήγησε βέβαια στα γνωστά περιοριστικά αστικά πλαίσια–όρια την όλη πολιτική σκηνή.

Ορια μέσα στα οποία το Αντιδικτατορικό Φοιτητικό Κίνημα, παρά την αναμφισβήτητη αίγλη και κοινωνική αναγνώριση, δεν ήταν δυνατό να δράσει πια ηγεμονικά, να υπάρξει με όρους αυτόνομου κινήματος.

Το όνειρο που έπλασε έμεινε ανεκπλήρωτο, οι πρωτόγνωρες πολιτικές και πολιτιστικές διεργασίες που κατέκτησε δεν στάθηκαν ικανές να μετουσιωθούν σε μονιμότερα στοιχεία κοινωνικού μετασχηματισμού, όσο κι αν επέδρασαν στην πορεία εδραίωσης και διεύρυνσης της δημοκρατίας.

Το πέρασμα της κοινωνίας από την ανάγκη στην ευτυχία, που συμπύκνωνε ανυπόκριτα εκείνο το «ψωμί – παιδεία – ελευθερία», παρέμεινε ζωντανό–ζητούμενο στη μνήμη της ιστορίας του αύριο αυτού του τόπου.

Σημείωση «7 Ημερών»: Ο Αλκης Ρήγος υπήρξε μέλος της Φοιτητικής Επιτροπής Αγώνα Παντείου, στην κατάληψη του Πολυτεχνείου το Νοέμβριο του 1973.

Ανεξίτηλη λυτρωτική σφραγίδα

Το Πολυτεχνείο θα παραμένει ένας μυστικός και ανομολόγητος δεσμός

Ένα κείμενο του **Σταύρου Λυγερού**

ΕΙΝΑΙ η πρώτη και ελπίζω η τελευταία φορά που θα εκμεταλλευτώ το προνόμιο αυτής της στήλης για μία εξομολόγηση. Κατανώ, αλλά αποστρέφομαι, τις επετείους και τον επετειακό λόγο. Το αναπαράγόμενο είδωλο εμπεριέχει πάντα έναν ευτελισμό του πρωτογενούς γεγονότος. Σήμερα, όμως, υποκύπτω και γράφω για τα εικοσάχρονα του Πολυτεχνείου. Η αποστροφή μου ηττήθηκε από την ακατανίκητη μεταφυσική δύναμη του βιώματος, που σφράγισε μία ολόκληρη γενιά και τον καθένα συμμετέχοντα ξεχωριστά.

Θεωρώ τον εαυτό μου αφάνταστα τυχερό, που το κύμα της ιστορίας μου προσέφερε το μοναδικό δώρο να βρεθώ στον πυρήνα μίας αυθόρμητης και α-δέσποτης εξέγερσης. Οι κάθε λογής αντιπολιτευόμενοι ταγοί, που εκείνη ακριβώς την εποχή έπαιζαν τα δικά τους παιχνίδια, παρακολούθησαν τη νεανική πλημμυρίδα τρομοκρατημένοι και αμήχανοι. Θα προσέθετα και με έκδηλη καχυποψία, όχι μόνο γιατί δεν την ήλεγχαν, αλλά και γιατί την έβλεπαν να τους παρακάμπτει και να τους ξεπερνά.

Η εξέγερση ήταν μία συλλογική εκτόξευση στον ουρανό της ανιδιοτέλειας, ένας πρωτοφανής οργανισμός δημιουργίας, μία έμπρακτη υπέρβαση της αλλοτρίωσης και το ουσιαστικότερο μάθημα Πολιτικής και Ηθικής, που θα μπορούσε να πάρει μία γενιά. Στις τρεις εκείνες ημέρες του Νοέμβρη, ο χρόνος απέκτησε μία αφάνταστη πυκνότητα, ενηλικιώνοντας ανήλικους και ενήλικες.

Έχω πάντα την αίσθηση ότι η λυτρωτική σφραγίδα, όσο κι αν επικαλύπτεται από τις συσσωρευμένες αμαρτίες των είκοσι χρόνων που μεσολάβησαν, παραμένει ανεξίτηλη. Μοιάζει λίγο σαν ένας μυστικός ανομολόγητος δεσμός, που ποτέ δεν ενεργοποιήθηκε κι ούτε πρόκειται να ενεργοποιηθεί. Υπάρχει, όμως, γιατί όλοι μας έχουμε κάπου φυλάξει, στεγανή από τις τρέχουσες σκοπιμότητες, τη μοναδική αυτή εμπειρία, που λειτουργεί σαν αντίστροφη «κολυμβήθρα του Σιλβάμ»: αντί να «καίει» τις αμαρτίες μας, τις υπογραμμίζει, τις καθιστά δυσβάσταχτες.

Η περιβόητη «γενιά του Πολυτεχνείου», άλλωστε, δεν είναι μόνον όσοι το 1974 επιβίβασθηκαν στα τρένα των κομμάτων και στη συνέχεια εισήλθαν, περισσότερο ή λιγότερο, στον αστερισμό της επωμίας. Είναι κυρίως οι άλλοι, που προτίμησαν το κυνήγι της ουτοπίας, αρνούμενοι τη μίζερη ασφάλεια των μηχανισμών. Είναι όλοι εκείνοι, που γνωρίζοντας την εκτυφλωτική διαύγεια της, με προσωπι-

«Ήταν μια συλλογική εκτόξευση στον ουρανό της ανιδιοτέλειας, μια έμπρακτη υπέρβαση της αλλοτρίωσης, το ουσιαστικότερο μάθημα Πολιτικής και Ηθικής, που θα μπορούσε να πάρει μια γενιά».

κό κόστος και χωρίς την προσδοκία ανταλλάγματος πολιτικής πράξης, δεν άντεξαν το συγχρωτισμό με το θαμπό παιχνίδι του ποικιλόχρωμου πολιτικαντισμού. Είναι όλοι εκείνοι, που βυθίστηκαν στην επώδυνη κρίση της αμφισβήτησης,

προτιμώντας την περιπέτεια της μοναχικής διαδρομής, που τους έβγαλε στις πιο διαφορετικές ακτές. Είναι όλοι εκείνοι, που με ειρωνική μελαγχολία θα διαβάσουν αυτές τις γραμμές και θα παρακολουθήσουν τις βαρετές επετεια-

κές εκπομπές. Ας είναι επιεικείς.

Σημείωση των «Επτά Ημερών»: Το κείμενο του Σταύρου Λυγερού δημοσιεύτηκε πρώτη φορά στο φύλλο της «Καθημερινής» της 17ης Νοεμβρίου 1993, στην επέτειο των 20 χρόνων από την εξέγερση του Πολυτεχνείου.

Πολυτεχνείο και ιστορική ερμηνεία

Οροι, προϋποθέσεις και παγίδες στην προσπάθεια του επιστήμονα ιστορικού

Του **Θανάση Καλαφάτη**

Ιστορικού του Πανεπιστημίου Πειραιώς

Η ΕΞΕΓΕΡΣΗ του Πολυτεχνείου ανήκει πια στην Ιστορία, ως κορυφαίο γεγονός των μεταπολεμικών κοινωνικών και πολιτικών αγώνων του ελληνικού λαού. Σήμερα, 25 χρόνια μετά, είναι χρήσιμο να διερευνήσουμε τους όρους κάτω από τους οποίους μπορούμε να μιλήσουμε για, κατά το δυνατόν, αντικειμενική και αμερόληπτη καταγραφή και ερμηνεία εκείνων των γεγονότων. Εάν, δηλαδή, μπορούμε να περιγράψουμε, να αναλύσουμε και να συνθέσουμε τα γεγονότα και στη συνέχεια να τα συγκρίνουμε με ανάλογα ξένα ή ελληνικά συμβάντα, με τρόπο αντικειμενικό. Σημειώνουμε ότι δεν μιλούμε μόνο για τη χρονική περίοδο της εβδομάδας πριν από την Κατάληψη έως την είσοδο των τανκς στο Πολυτεχνείο, αλλά για ένα μεγαλύτερο διάστημα, που αρχίζει από το νέο ξεκίνημα του φοιτητικού κινήματος, ένα χρόνο νωρίτερα.

Ορισμένες οριακές παράμετροι που απαιτούνται όταν μελετώνται ανάλογα θέματα είναι η συγκέντρωση και αξιοποίηση μιας κρίσιμης αρχειακής ύλης, η χρονική και τοπική απόσταση από τα γεγονότα και η ύπαρξη ενός σώματος επιστημονών ιστορικών, που αφενός θα εφαρμόσουν αυστηρούς μεθοδολογικούς κανόνες και κριτήρια της ιστορικής επιστήμης και, αφετέρου θα μπορούν να αποφύγουν στην ανάλυσή τους παγίδες ή επικίνδυνα σημεία που ιδιαίτερα σημειώνουμε σε άλλο σημείο.

Αρχειακές πηγές

Για την καταγραφή της ιστορίας του Πολυτεχνείου, μια δυσκολία έγκειται στο ότι τα ελληνικά και ξένα αρχεία δεν μπορούν ακόμη πλήρως να μελετηθούν, επειδή, σύμφωνα με τους κανόνες της αρχειακής δεοντολογίας, δεν έχουν παρέλθει τα απαιτούμενα χρόνια. Όπως ανασχετικά λειτουργεί και το ότι οι συλλογικές προσπάθειες για συγκρότηση αρχείων της αντιδικτατορικής δράσης στη χώρα μας βρίσκονται σε αρχικό στάδιο και είναι ανεπαρκείς. Παρ' όλα αυτά ορισμένα στοιχεία από ελληνικές και ξένες πηγές βλέπουν το φως της δημοσιότητας και υπάρχουν πολλές σχετικές εργασίες μελετητών από ποικίλους κοινωνικούς και πολιτικούς χώρους, αλλά και πολλές μαρτυρίες ατόμων που έλαβαν ενεργό μέρος στα γεγονότα, με πρωταγωνιστικό κάποτε ρόλο. Αυτά όλα τα στοιχεία είναι σημαντικά, όπως σημαντικές είναι οι συνεδριακές προσεγγίσεις και επιστημονικές συναντήσεις που έχουν γίνει για την περίοδο 1967-1974.

Υπάρχει έτσι ένα πρωτογενές ή επεξεργασμένο υλικό που μπορεί να αποτελέσει μια βάση, ισχυρή μάλλον, για την καταγραφή των γεγονότων της περιόδου στην οποία εντάσσε-

Ο εξώστης των προπυλαίων του Πολυτεχνείου μετά την καταστολή της φοιτητικής εξέγερσης. Τα συνθήματα, τόσο αυτά που γράφτηκαν όσο κι αυτά που ακούστηκαν, έχουν διασωθεί σε σημαντικό βαθμό και η μελέτη τους θεωρείται διαφωτιστική κάποιων από τις πιο ενδιαφέρουσες πτυχές μιας περιόδου, κεντρική θέση στην οποία έχει η εξέγερση του Πολυτεχνείου.

ται και το Πολυτεχνείο, αλλά δεν θα μπορεί να επιτρέψει να παρουσιασθούν απόψεις για την ερμηνεία τους.

Είναι φανερό ότι η μακρά χρονική απόσταση επιτρέπει μια πολύ πιο νηφάλια εκτίμηση και βοηθά να προσδιορισθεί το εύρος των ιστορικών γεγονότων μέσα από τον υπολογισμό των επιπτώσεών τους, οι οποίες είναι δυσδιάκριτες στο μικρό χρονικό διάστημα. Είναι πρόδηλο ότι αυτό το κριτήριο δεν ικανοποιείται στη συγκεκριμένη περίπτωση.

Συναφές με το προηγούμενο κριτήριο είναι το κριτήριο της τοπικής απόστασης, σύμφωνα με το οποίο ο τρίτος εκτός ελληνικού χώρου έχει μεγαλύτερη δυνατότητα να δει πιο αμερόληπτα τα γεγονότα εντός Ελλάδος. Στην περίπτωση αυτή τρίτος θεωρείται και ο τυχόν Έλληνας ιστορικός που, ζώντας στο εξωτερικό, μη εμπλεκόμενος άμεσα στις ελληνικές πολιτικές και κοινωνικές διχογνωμίες, μπορεί, υποτίθεται, να αποστασιοποιηθεί. Πρόκειται για μια άποψη που έχει υποστεί ισχυρή κριτική σε ό,τι αφορά τους τρίτους ξένους ιστορικούς, η οπτική των οποίων, υπό ορισμένες προϋποθέσεις, μπορεί να οδηγήσει σε μια «τουριστική» θεώρηση των κρινόμενων γεγονότων.

Μέσα και έξω από την Ελλάδα υπάρχουν σήμερα ιστορικοί σε θέση να εργασθούν μακριά από πολιτικές σκοπιμότητες και προκαταλήψεις, και να προσεγγίσουν όσο το δυνατό καλύτερα την πολύπλοκη οικονομι-

κή, κοινωνική και πολιτική πραγματικότητα μέσα στην οποία εκτυλίχθηκαν τα γεγονότα του Πολυτεχνείου, ικανοί για διεπιστημονική ανάλυση και χρήση σύγχρονων ιστορικών μεθόδων και τεχνικών και άξιοι να εφαρμόσουν αυστηρούς κανόνες και κριτήρια της ιστορικής επιστήμης.

Ίσως να απουσιάζουν οι πολύ ειδικευμένοι πολιτικοί επιστήμονες στη μελέτη κοινωνικών κινήσεων, εξεγέρσεων και επαναστάσεων. Όμως η ύπαρξη αυτού του σημαντικού και άξιου σώματος ιστορικών αποτελεί μια πρώτη εγγύηση ότι μπορούμε να διακρίνουμε τα γραπτά που ασχολούνται με την αντιδικτατορική δράση και το Πολυτεχνείο σε εκείνα που υπηρετούν πολιτικές σκοπιμότητες και σε εκείνα που υιοθετούν κανόνες της ιστορικής επιστήμης και έχουν κύριο και αποκλειστικό μέλημα να δώσουν απαντήσεις λαμβάνοντας υπόψη τη σχετικότητα των γεγονότων.

Παγίδες

Οι παγίδες και τα επικίνδυνα σημεία που πρέπει να αποφεύγει ο ιστορικός κατά την προσέγγιση των ιστορικών γεγονότων είναι πολλές, άλλες φανερές και άλλες κρυφές. Το κύριο πρόβλημα που εμπλέκεται σ' όλα τα στάδια της ιστορικής προσέγγισης –περιγραφή, ανάλυση, σύνθεση και σύγκριση– παραμένει η αντικειμενικότητα Αυτού του ιδιαίτερου προβλήματος θέλουμε ορισμένες όψεις.

Η περιγραφή των γεγονότων δεν είναι μια ουδέτερη διαδικασία Εμποτίζεται με ατομικές θεωρήσεις του συγγραφέα, ο οποίος πρέπει να κατατάξει τα γεγονότα αλλά και πολλές φορές να πει, όχι απλώς τι συνέβη, αλλά και πώς συνέβη και επομένως χρειάζεται κριτήρια για τον προσδιορισμό της σημασίας της πληροφορίας και ερμηνευτικές θεωρήσεις. Στις δυσκολίες που ανακύπτουν εδώ συγκαταλέγεται η σκόπιμη αποσιώπηση γεγονότων, ιδεολογικά, κοινωνικά ή πολιτικά μη αρεστών στον ερευνητή ή η ιεράρχηση της σημασίας των γεγονότων με σκοπιμότητες. Τα κριτήρια της ταξινόμησης πολλές φορές υποκρύπτουν υποκειμενικότητες είναι καίριας σημασίας για την προσέγγιση και ερμηνεία των ιστορικών δεδομένων. Στη σχετική βιβλιογραφία διακρίνονται η «καλή» υποκειμενικότητα που συνδέεται με την ίδια τη φύση της γνώσης σαν σχέσης υποκειμένου-αντικειμένου και τον ενεργητικό ρόλο του υποκειμένου στη γνωστική διαδικασία, και η «κακή» υποκειμενικότητα που συνδέεται με εξωεπιστημονικές πηγές, όπως το ατομικό όφελος, οι πολιτικές σκοπιμότητες, κ.ά. Σε σχέση με την προηγούμενη διάκριση, η αντικειμενικότητα δείχνει τη διαφορά ανάμεσα στα δύο είδη υποκειμενικότητας αλλά δεν συνεπάγεται την ολοσχερή τους εξαίλιση.

Η υποκειμενικότητα μπορεί σε έναν ορισμένο βαθμό να μειωθεί, όταν ο ιστορικός καθορίσει λεπτομε-

25 Νοεμβρίου 1973. Τα τανκς του ενδοχουντικού πραξικοπήματος μπροστά στη Βουλή. Η τροπή εκείνη στο εσωτερικό του δικτατορικού καθεστώτος συνδέεται με το πραξικόπημα Σαμψών στην Κύπρο και με την τουρκική εισβολή στο νησί. Ο ιστορικός του Πολυτεχνείου εύλογα θα αναζητήσει και σε αυτή την πτυχή των εξελίξεων κομμάτια του εικονόγραφου.

Νοέμβριος 1975. Ο κατηγορούμενος Δερτιλής απευθύνεται σε μάρτυρα κατηγορίας, στη δίκη για τη σφαγή του Πολυτεχνείου. Τα πρακτικά των δικών εκείνων, μετά τη μεταπολίτευση, αποτελούν πολύτιμη πηγή για τον ιστορικό (φωτ.: «Συνεργασία Φωτοειδησεογράφων Δικαστικού»).

ρως τους όρους και τις συνθήκες υπό τους οποίους προσεγγίζει την ανάλυσή του, εντάσσοντας εδώ τις προκαταλήψεις του, τη μονάδα μελέτης, τη μέθοδο και τα προσδοκώμενα αποτελέσματα, και θεωρήσει τις παρατηρήσεις του και τα συμπεράσματά του δοκιμαστικά και υποκείμενα σε μεταβολή. Γιατί η θέση του ιστορικού ερευνητή είναι πάντα μια ορισμένη θέση. Εκείνος που θα

ακολουθήσει θα βρίσκεται σε ψηλότερη θέση, έχοντας ευρύτερες γνώσεις και ικανότητα μεγαλύτερης αντικειμενικότητας, μέχρι να ξεπερασθεί από τον επόμενο.

Προβλήματα ερμηνείας ανακύπτουν με την ανάλυση και τη σύνθεση των γεγονότων, και δυσκολίες δημιουργούνται και στην περίπτωση που προχωρούμε σε σύγκριση με παρόμοια συμβάντα στον ίδιο

χώρο ή έξω από αυτόν. Ετσι, εμφανίζονται ερμηνείες μονομερείς ή «συνωμοσιακές», που εξηγούν τα γεγονότα σαν τις αλήθειες της μιας ή της άλλης πλευράς. Τέτοιες θεωρείες που βλέπουν την Ιστορία σαν προϊόν της δράσης ή σαν δημιουργήματα κάποιων ξένων συνωμοτικών κύκλων, έχουν ήδη επιλωχρηθεί σε αναλύσεις που καταπιάνονται με την περίοδο της αντιδικτατορικής

πάλης και του Πολυτεχνείου.

Ακόμη, υπάρχουν τα σύνδρομα της «εθνικής» ή «πατριωτικής» Ιστορίας. Παραδείγματα υπάρχουν πολλά και μέσα και έξω από την Ελλάδα. Είναι φανερό ότι τέτοιες παγίδες είναι εύκολα ορατές και μπορούν να αποφεύγονται από τους ιστορικούς. Το πρόβλημα είναι πιο δύσκολο όταν πρόκειται για στερεότυπα που κυριαρχούν στο περιβάλλον του ιστορικού και έχουν τη δική τους ικανότητα να διεισδύουν έμμεσα στις ιστορικές αναλύσεις ακόμη και μέσα από τα εργαλεία του ιστορικού. Πολλές τέτοιες αντιλήψεις παρεξερρέουν σε πολλές επεξεργασίες πρωτογενούς υλικού, ή σε αφηγήσεις και μεταφέρονται κατά έμμεσο τρόπο σε πιο συστηματικές αναλύσεις.

Ο χρονοτόπος της αντιδικτατορικής δράσης και του Πολυτεχνείου είναι μια προνομιούχος περιοχή για την εφαρμογή μεθόδων της Προφορικής Ιστορίας. Η Προφορική Ιστορία κάνει τώρα τα πρώτα της βήματα στη χώρα μας και δεν είναι σπάνιες οι φορές που οι κανόνες της επιστημονικής δεοντολογίας περί ελέγχου και διασταύρωσης των πληροφοριών δεν τηρούνται ευλαβικά, με αποτέλεσμα να αναπαράγονται κατόπιν καταγραφές γεγονότων ή ερμηνείες που δημιουργούν δυσκολίες στον νέο ιστορικό.

Η διερεύνηση των παραπάνω κρίσιμων παραμέτρων που αφορούν την προσέγγιση των ιστορικών γεγονότων, ενώ απομακρύνει από την Ιστορία τη θεωρία του «δικαστηρίου», δεν αποκλείει καμιά προσέγγιση για την καταγραφή και την ιστορική ερμηνεία των γεγονότων του Πολυτεχνείου ως όψιμη, δεδομένου ότι κάθε προσέγγιση δεν μπορεί παρά να είναι σταδιακή, να εμπλουτίζεται και η διαδικασία να είναι αέναη. Απλώς καταγράφει τις μεγάλες δυσκολίες αυτού του εγχειρήματος στην παρούσα ιστορική στιγμή και υπαινίσσεται τη γοητεία των πολλαπλών «πολυτεχνείων» με τις πολλαπλές ομάδες και τα πολλαπλά πρόσωπα, που διαθέτουν το καθένα τη δική του αλήθεια.

Βιβλιογραφία:

1. E. Carr: «Τι είναι η Ιστορία», Εκδόσεις «70-Πλανήτης», Αθήνα, 1974.
2. R.W. Fogel and G.R. Elton: «Which road to the Past», «Yale University Press», New Haven and London, 1983.
3. Α. Σαφ: «Ιστορία και Αλήθεια», Εκδόσεις «Ράππα», Αθήνα, 1981.
4. Ν. Σβορώνος: «Δεν είναι Δικαστήριο, εξέγηση είναι η Ιστορία», «Ελεύθερη Γνώμη», 10/7/1973.
5. E. Tuma: «Ευρωπαϊκή Οικονομική Ιστορία», τομ. Ι. Κεφ. 2, Εκδόσεις «Gutenberg», Αθήνα, 1979.

Είκοσι πέντε χρόνια μετά την εξέγερση του Νοέμβρη '73 στο Πολυτεχνείο Αθηνών, εγκρίθηκε πρόγραμμα για τη συγγέντρωση, ταξινόμηση και αξιοποίηση του διάσπαρτου υλικού του Αντιδικτατορικού Φοιτητικού Κινήματος (Α.Φ.Κ.) 1967-1974. Η πρωτοβουλία ανήκει σε στελέχη του Α.Φ.Κ., που ίδρυσαν σωματείο προς το σκοπό αυτόν. Την ευθύνη έχει αναλάβει επιστημονική επιτροπή από πανεπιστημιακούς του Πολυτεχνείου και του Παντείου, ανάμεσά τους και ενεργά μέλη του Α.Φ.Κ. της περιόδου. Τηλέφωνα επικοινωνίας: 27.51.941 και 86.79.557.

Το αίνιγμα της κενής εικόνας

Το ψυχολογικό υπόστρωμα μιας αδύνατης αναπαράστασης

Του Νίκου Σιδέρη

Ψυχίατρον

ΤΟ 1993, στις 2-4 Δεκεμβρίου, πραγματοποιήθηκε στο Πάντειο Πανεπιστήμιο ένα συνέδριο με θέμα «Το Αντιδικτατορικό Φοιτητικό Κίνημα». Η δική μου παρέμβαση είχε σαν αντικείμενο την αδυναμία εξεικόνισης του «Πολυτεχνείου». Δεν χρειάστηκε να ψάξω και πολύ για να εικονογραφήσω, με απτά παραδείγματα από την τότε επικαιρότητα, το αίνιγμα της κενής εικόνας – όπως και σήμερα δεν θα δυσκολευόμουν. Τα παραδείγματα αυτά, τα τότε, ήταν τα εξής:

Είχα προτείνει στους διοργανωτές του συγκεκριμένου συνεδρίου ένα στρογγυλό τραπέζι με θέμα «Ο έρωτας στα χρόνια της χολέρας». Δεν βρέθηκαν άλλοι πρόθυμοι να μετάσχουν σε κάτι τέτοιο. Συμπρωμα άραγε και αυτό της δυσκολίας να αναφερθούμε στην πιο προσωπική πτυχή αυτής της ιστορίας;

Λίγο πριν από το συνέδριο, ανήμερα (17 Νοέμβρη 1993) μετείχα, κατά τα ειωθότα, σε τηλεοπτική εκπομπή. Ο δημοσιογράφος ρωτά τον δόκιμο σκηνοθέτη Σπύρο Ευαγγελάτο, γιατί δεν έχουμε ακόμη κατορθώσει να δημιουργήσουμε σκηνικές αναπαραστάσεις του Πολυτεχνείου.

Αργότερα, σε εφημερίδα των ημερών της τότε εποχής, λεγόταν το ίδιο: πως το Πολυτεχνείο δεν έχει βρει θέση, ως αφίσα, σε κανένα φοιτητικό δωμάτιο.

Απ' ό,τι ακόμη ακούστηκε λίγο πριν από τη δική μου παρέμβαση σ' εκείνο το συνέδριο, από την κυρία Αγγελική Κόκκαλη, στην ανακοίνωσή της με θέμα «Η αμφίδρομη σχέση: αντιδικτατορικό φοιτητικό κίνημα και ελληνικός κινηματογράφος», ούτε ο ελληνικός κινηματογράφος μπόρεσε να παρουσιάσει μια τέτοια σκηνική αναπαράσταση.

Τέλος, η ίδια αφίσα του συνεδρίου, σε μια πρόχειρη σημειολογική της ανάγνωση, έδειχνε το ίδιο κενό της αναπαράστασης: Καμιά εικόνα – και το παν συμπυκνωμένο σε μια στιγμή: «1973».

Η απάντηση του ανθρώπου του θεάτρου ήταν ότι τα 20 χρόνια που πέρασαν δεν ήταν αρκετά για κάτι τέτοιο – πράγμα που αφήνει βέβαια αναπάντητο το αίνιγμα, αν αναλογισθούμε (απαριθμώ πρόχειρα) τους «Πέρσες» του Αισχύλου, την «Guernica» του Picasso, το «Προεϊκασμα Εμφυλίου Πολέμου» του Dalí, τη φωτογραφία του ρεπουμπλικάνου στρατιώτη που πέφτει στον ισπανικό εμφύλιο ή, πιο κοντά μας, τον Τσε Γκεβάρα.

Όπως και να 'ναι, η απάντηση αυτή ήταν, για μένα, επαρκώς ανεπαρκής, ώστε να παραμείνει ζωντανό μέσα μου το ερώτημα σχετικά με το αδύνατο της αναπαρά-

Η εικόνα της πύλης του Πολυτεχνείου το πρωί του Σαββάτου, λίγες ώρες μετά την καταστολή, και η πρώτη επιχείρηση εξάλειψης των ιχνών της βίαιης επέμβασης.

στασης, το μυστήριο, το αίνιγμα της κενής εικόνας, που χαρακτηρίζει αυτή την αναφορά. Σήμερα ξανακοίταξα όσα είπα γι' αυτό πριν από πέντε χρόνια. Ισχύουν όλα, μέχρι κεραίας.

Αποσιώπηση

Βεβαίως, λόγοι ιστορικοί και πολιτικοί, μηχανισμοί ιδεολογικοί και λογικοί συμβάλλουν σε αυτή την αποσιώπηση. Όμως και αυτοί οι λόγοι και μηχανισμοί οφείλουν, για να 'ναι αποτελεσματικοί, να προσφύονται σε βαθύτερες ψυχικές δυναμικές. Κι ακόμη περισσότερο, οι δυναμικές αυτές είναι αναγκαία προϋπόθεση για να ερμηνεύσουμε το πιο αξιοσημείωτο –και, ίσως, πιο συμπωματικό σημείο: Το ότι αυτοί που «έκαναν το Πολυτεχνείο» (τι φράση!), κι αυτοί δεν κατορθώνουν να πληρώσουν την κενή εικόνα – είναι κι αυτοί ακόμη δέσμοι του αδύνατου της αναπαράστασης.

Αυτό το αίνιγμα της κενής εικόνας αναδεικνύεται πιο έντονα αν αντιπαραβάλλουμε αυτό το «σκηνικό κενό» με το ότι ο κόσμος των λέξεων (λυρικού-αφηγηματικού χαρακτήρα) έχει υπεισελθεί σε αυτό το παραστατικό πεδίο. Ίσως γιατί οι λέξεις, εκ φύσεως, εγκαθιστούν μια

απόσταση (ασφαλείας...) ανάμεσα στο νοερό απείκασμα και στο πράγμα. Ίσως πάλι γιατί, όσο μπορώ να γενικεύσω, η υποκείμενη σε αυτά τα πλάσματα του λόγου «πρόταση-θέση» είναι η ακόλουθη:

Ήταν υπέροχο. Όμως δεν κράτησε για πάντα.

Αν θέλουμε να αναδείξουμε τον ψυχικά σημαντικότερο πυρήνα αυτής της θέσης, φτάνουμε στην «πρόταση-φαντασίωση»:

Ήταν άνθρωποι όμως...

Ανθρωποι όταν «έκαναν το Πολυτεχνείο», «άνθρωποι» και μετά. Ο ψευδοαπομυθοποιητικός λόγος αφηγημάτων, όπως «Η Αρχαία Σκουριά», που στήνουν σκηνικά από την εύκολη οπτική γωνιά του «είχαν ανθρώπινες αδυναμίες όμως» (ατομικές ή οικογενειακές «τρύπες» ή «νευρώσεις», μικρότητες, συμβιβασμοί, «απαρνήσεις...»), εικονογραφούν τη συμπωματική σημασία αυτού του «όμως». Το οποίο, συμπωματικά και προς ερμηνεία, υποδηλώνει τη λανθάνουσα απογοήτευση της προσδοκίας «να μην είχαν (ανθρώπινες) αδυναμίες...». Προσδοκία προφανώς τόσο εξωπραγματική που, ακριβώς επειδή είναι πραγματολογικά ανυπόστατη, διαιώνιζεται λόγω της υψηλής ψυχικής της αξίας.

Απ' τη σκοπιά των ψυχικών διαδικασιών, λοιπόν, και ιδιαίτερα από την ψυχαναλυτική σκοπιά, η πρωταρχική υπόθεση σχετικά με αυτό το μυστήριο, το αίνιγμα, είναι ότι στον τόπο αυτής της κενής εικόνας αντιστοιχεί κάτι ψυχικά πολύ σπουδαίο και, ταυτόχρονα, ακραία ανυπόφορο. Οτι αυτό το κενό είναι μνημειακό ερείπιο, που υποδηλώνει και συγκαλύπτει ταυτόχρονα κάποιο βαθύτατο τραύμα ψυχών. Τόσο βαθύ, που ο τρόπος κυρίαρχης του είναι η άρνησή του με τη μορφή του αδιανόητου, του αφάνταστου, του κενού.

Τι μπορεί να 'ναι αυτό το ανυπόφορο, το τραυματικό, που αναφέρεται στην εξέγερση του Πολυτεχνείου;

Η εξέγερση είναι απόλαυση.

Η εξέγερση είναι και άγχος.

Η παραδεδομένη τάξη των πραγμάτων υφίσταται πλήγματα και, ιδεωδώς, καταστρέφεται. Η καταστροφικότητα ως μέσον ελευθέρωσης γεννά λοιπόν τη διφορούμενη απόλαυση της καταστροφής – και το άγχος που μια τέτοια οριακή απόλαυση θα μπορούσε να τροφοδοτεί.

Στην εξέγερση, οι φραγμοί των άδικων νόμων καταρρέουν, συμπαρασύροντας, στην πρακτική της εξέγερσης και στη βίωσή της, κάθε

φραγμό: Η στιγμή «που είναι όλα μορετά» και που «απαγορεύονται οι απαγορεύσεις». Μια τέτοια απόλαυση εύκολα βρίσκει θέση στην ευχή «Ας κρατήσει για πάντα». Και, καθώς καθένας ξέρει πως ούτε για πάντα θα κρατήσει, αλλά κι αν κρατούσε για πάντα κανείς δεν ξέρει ως πού θα μπορούσε να φτάσει, το άγχος ανοίγει το δρόμο του ξανά.

Σ' αυτό το γόνιμο υπόστρωμα απόλαυσης και άγχους, που χαρακτηρίζει κάθε εξέγερση, το Πολυτεχνείο θα επιτυπώσει τη δική του ιδιαίτερη εκδοχή:

Πολιτική διατυπωμένη με όρους ιδεωδών (πάθος για την ελευθερία, απόλυτη αξία του λόγου, θυσία), μαζί με την αίσθηση θαλπωρής και φλόγας της εξέγερσης: το μίγμα –η σύντηξη– απολλώνιου και διονυσιακού δεν μπορεί παρά να είναι μεθυστικό.

Η εξέγερση είχε το χαρακτήρα οργιαστικής απόλαυσης, βακχικής οικειοποίησης του Απόλυτου Αγαθού, ιερής πληρότητας από την παρουσία του μέσα στον καθένα.

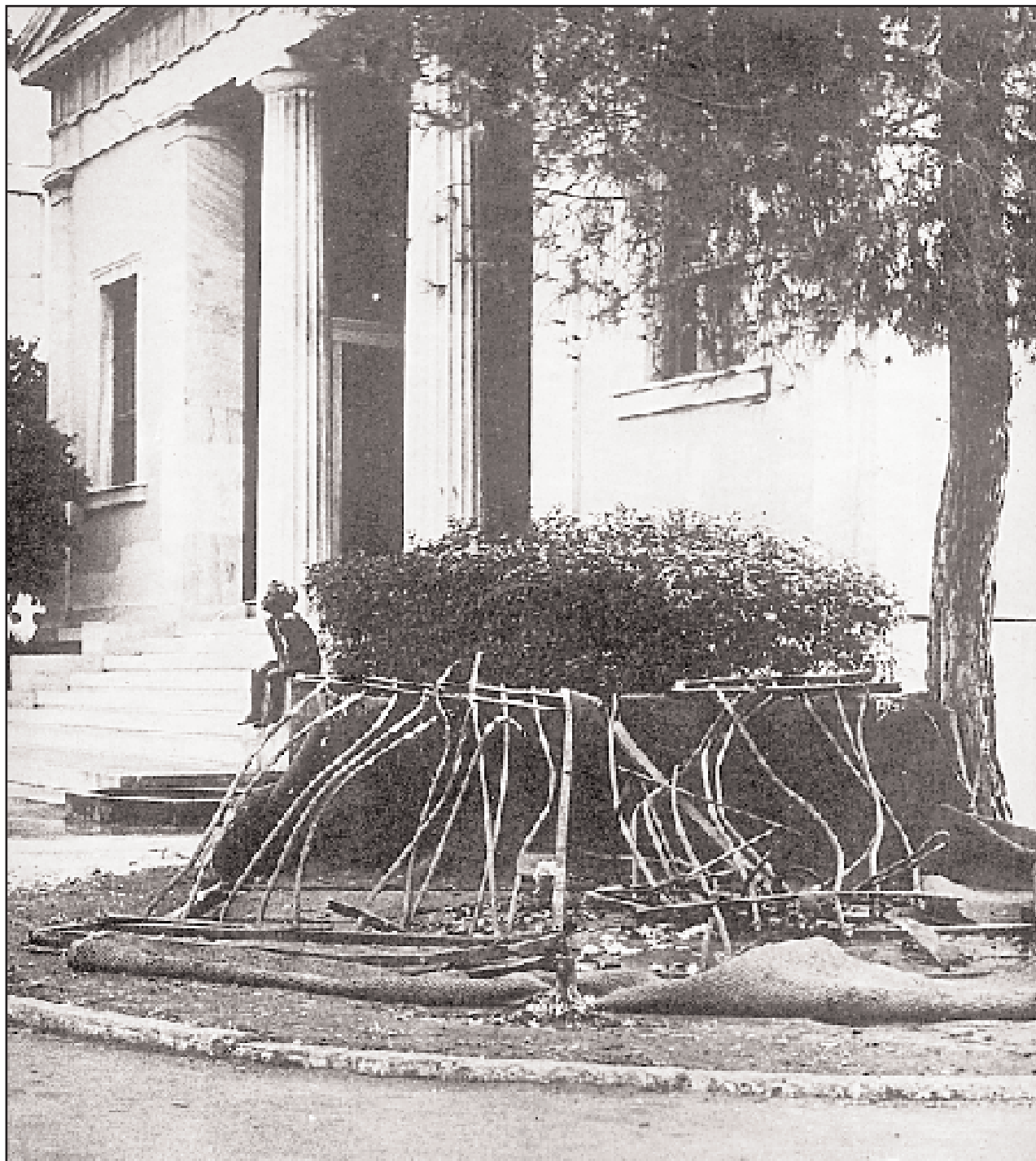
Η συμμετοχή στην πράξη καταστροφής του τυραννικού αυθέντη έδωσε μορφή σε μια υπέρτατη ηθική αναφορά – αυτή που κυρίως αντιπροσωπεύει σήμερα το Πολυτεχνείο. Και στον κοινωνικό λόγο και στο επίπεδο αυτών που ενσαρκώνουν τη «γενιά» (τι λέξη!).

Αυτό που η «γενιά» αυτή ευχόταν («Ας κρατήσει για πάντα!») κι αυτό που φοβόταν («Μη χαθεί...») βρέθηκαν, στην πορεία, αντιμέτωπα με την ιστορία. Επιχειρήσεις ιδιοποίησης–ακύρωσης του συμβόλου (οι πρώτες εκλογές, το '74, και οι κατοπινές συγκρούσεις γύρω από την επέτειο μαρτυρούν γι' αυτό). Και ανημπόρια διαφύλαξης του «δικού μας» Υπέρτατου Αγαθού, που η «γενιά» βλέπει να της ξεφεύγει, καθώς περιθωριοποιείται στο χώρο των σκοπιμοτήτων, των συμφερόντων και των συσχετισμών δύναμης, που διαμορφώνουν το νέο «τοπίο του λόγου και της φαντασίας».

Αυτή η απώλεια του «δικού μας Αγαθού», που τόσο δεσπόζει στην ψυχή μας, καλεί στο πένθος. Κάλεσα που, για τη «γενιά», μεταγράφεται σε αίσθημα εγκατάλειψης της από το τόσο πολύτιμο κι αγαπημένο σύμβολο. Και απώλεια που μεταγράφεται σε αίσθημα εσωτερικού κενού, στο μέτρο που το «πράγμα» αυτό θεμελιώνει την αίσθηση μιας ύπαρξης με νόημα.

Ανήμπορη να σώσει τον εαυτό της, τον ταυτιζόμενο με αυτό το αγαθό που την εγκαταλείπει, η «γενιά» αισθάνεται προδομένη από το είδωλο που ταυτίστηκε με τον εαυτό της. Οργή και παράπονο πνίγονται στο αδιέξοδο, που γεννά το δίλημμα: «Αν εκφράσω την οργή μου απέναντι στο είδωλο, που σαν εικόνα με συγκρατεί, όλα χάνονται». Ο δρόμος του πένθους ανακόπτεται από την αμφιθυμία και η ηθική επιταγή επιστεγάζει πια το ανείπωτο μεγαλείο της μελαγχολίας.

Το μυστήριο της κενής εικόνας είναι η απάντηση που ταιριάζει εδώ. Ως άρνηση αποδοχής της αδιανόητης απώλειας, ως άρνηση περαίωσης του πένθους. Ως άρνηση της

Τα απομεινάρια της συντριμμένης από το τανκ καγκελόπορτας, στο προαύλιο του Πολυτεχνείου. Χρησίμευσαν σαν μνημείο–σύμβολο κατάθεσης ανώνυμων και επώνυμων στεφανιών για μερικές επετείους, ώπου στη θέση τους τοποθετήθηκε το γλυπτό του Μέμου Μακρή.

«ενώπιος ενωπίω» σχέσης με την εικόνα, η οποία, αντίθετα από την απόσταση που εισάγουν οι λέξεις, τείνει να αιχμαλωτίζει στη σαγήνη της και, ίσως, συμπαρασύρει στο χαμό της κι αυτόν που καθρεφτίζεται, ως όμοιος, σ' αυτήν.

Η οργιαστική στιγμή της εξέγερσης, της οικειοποίησης του Υπέρτατου Αγαθού, διαμορφώνει το συσσωμάτωμα «εγμείς»: Την αίσθηση του Ιδεώδους Ολου, της μετοχής στην Τέλεια Πληρότητα, που εκφράζει ο Δ. Σολωμός:

«Κι εσύ σε σέ 'χεις μέρος»

Είναι εποχή ολικών δεσμεύσεων. Η στιγμή της μελαγχολίας, αποχωρίζοντας το Ιδεώδες από το συσσωμάτωμα, επιτρέπει τη διαμόρφωση του «εμείς»: Κανείς ακόμη «εγώ» –το Ιδεώδες δεν αποτελεί ακόμη συμβολική αναφορά στην προσωπική ιστορία, αλλά εικόνα ταύτισης με το κοινό της «γενιάς» του ζωντανού μνημείου, που δεν μπορεί να φαντασθεί το αδιανόητο. Εποχή κομματισμών και αναχωρητισμών.

Οι προσωπικές διαδρομές, από

κεί και πέρα, τοποθετούν το Ιδεώδες πια εκεί που ανήκει: Μια λέξη μετασσεμασμένη – και μια κάποια νοσταλγία. Ενα σύμβολο πια χαμένο ως ίδιο πράγμα ή γνώρισμα. Καθένας θα μπορούσε πια να μιλήσει εξ ονόματός του.

Ο λόγος, σχετικά με τέτοια πράγματα, μπορεί έγκυρα να διατυπωθεί όταν το φανταστικό δράμα που παίζεται στις σκηνές της ψυχής είναι ώριμο για τη λύση του. Και μαζί, για τη λύση τέτοιων αινιγμάτων, όπως το μυστήριο της κενής εικόνας.

Το κενό είναι η απάντηση στην απαίτηση να αναδυθεί μια εικόνα που θα διέσωζε το πράγμα και μαζί, αυτόν που ταυτίζεται με αυτό. Μιας εικόνας που θα ήταν η ολική και τελική κυριολεξία – και άρνηση του χρόνου, της απώλειας και του πένθους.

Από τη στιγμή που ο «τρίτος» (ενσαρκωμένος εδώ σαν δημοσιογράφος) βρίσκει θέση στο λόγο για μια τέτοια ηδονική πληγή, γι' αυτό το μέγα–και–μυθικό ζητούμενο. Από τη στιγμή που τ' αυτί μας ακούει και η λαλιά μας αναδέχεται και προσφέρει τον λόγο αυτό. Από τη στιγμή

που η ανάμνηση δεν αντιπροσωπεύει «γνώρισμα του Ολου», αλλά «νοσταλγία του (όποιου) καθενός». Από αυτή τη στιγμή η απαίτηση της ταυτοποιούσας εικόνας μπορεί να δείχτει ως αυτό που είναι: κενό.

Το κενό αυτής της αδύνατης κυριολεξίας δείχνει το χώρο όπου η ιστορία θα μπορούσε να γίνει μεταφορά και «λόγος ξυνός» («Του λόγου δ' εόντος ξυνού ζώουσιν οι πολλοί ως ιδίαν έχοντες φρόνησιν», μας παραδίδει ο Ηράκλειτος). Η αναδοχή της ιστορίας προϋποθέτει αποδοχή του έργου του χρόνου και του πένθους.

Ας αφήσουμε το κενό να κάνει το έργο του. Να στήσει τη σκηνή όπου, υπό την αιγίδα του λόγου πια, θα μπορέσουν κάποτε να μορφοποιηθούν οι φαντασιώσεις, έτσι όπως τους πρέπει, σ' αυτά τα πεδία: σαν ιστορία.

Σημείωση των «Επτά Ημερών»: Ο Νίκος Σιδέρης υπήρξε εκπρόσωπος της Ιατρικής Σχολής στη Συντονιστική Επιτροπή κατά την κατάληψη του Πολυτεχνείου, τον Νοέμβριο του 1973.

Το Πολυτεχνείο ήταν μια καθαρτήρια θυσία άφεσης αμαρτιών που συσσωρεύτηκαν στον τόπο αρχίζοντας πολύ πριν από τη δικτατορία. Το δυσβάστακτο έργο της μνήμης και της δίκαιης κρίσης αφέθηκε μόνο στον ετήσιο εορτασμό. Και αναγκαίες αποτιμήσεις δεν έγιναν και νέες αμαρτίες πήραν σειρά. Η φωτογραφία από την πρώτη επέτειο στις 24 Νοεμβρίου 1973. Εκφωνεί πανηγυρικό ο πρύτανης (φωτό: «Η Συνεργατική»).

Η λάμψη του Πολυτεχνείου

Στη σκιά μιας μεταβατικής περιόδου κοσμοϊστορικών διαστάσεων

Του **Θανάση Αθανασίου**

Οικονομολόγου – Master Πανεπιστημίου του Λονδίνου

«ΑΛΙΜΟΝΟ στις κοινωνίες που χρειάζονται ήρωες...», είναι κοινωνίες παθογενείς, σαθρές και αδιέξοδες, και αναζητούν «αμνούς» που εθελοντικά θα προσφερθούν θυσία στο βωμό του κοινωνικού θυσιαστηρίου για ανθρώπινες, ελεύθερες, δημιουργικές σχέσεις. Ενα τέτοιο θυσιαστήριο υπήρξε το «Πολυτεχνείο», εννώντας με αυτό όχι μόνο το συγκεκριμένο κορυφαίο συμβάν που διαδραματίστηκε στον συγκεκριμένο χώρο και χρόνο, αλλά συνολικά τον αγώνα των πολιτικοποιημένων, πρωτοπόρων τμημάτων της νεολαίας και του λαού καθ' όλη τη διάρκεια της στρατιωτικής δικτατορίας. Αλλωστε, καμιά κορυφαία αγωνιστική πράξη δεν είναι αποκομμένη από μνήμες, παραδείγματα και μικρές, αφανείς ίσως, αλλά ουσιαστικές διεργασίες που προηγήθηκαν. Το «Πολυτεχνείο» συμπυκνωμένα συμβόλισε όραμα, έμπνευση, συλλογικότητα, υ-

πέρβαση του ατομικού συμφέροντος και της εγωπαθούς ιδιοτέλειας, αξιοπρέπεια, αυτοπροσδιορισμό, ελευθερία.

Κάθε τέτοια θυσία, κάθε τέτοια «καθαρτήρια τέλεση» και υπέρβαση αποκτά την πλήρη διάστασή της όταν απαντηθεί το ερώτημα που θέτει η ιστορική συνείδηση: Πόσο αντίστοιχο της θυσίας υπήρξε το αποτέλεσμα;

Ποια είναι η εικόνα της κοινωνίας μας και, κατ' αναλογία, της παγκοσμιοποιημένης κοινωνίας σήμερα; Ποια παρακίνηση για μεγάλα, οραματικά, δημιουργικά και πανανθρώπινα προσφέρει η σημερινή πραγματικότητα; Ποιο πλαίσιο αξιών αποτελεί την κυρίαρχη κατευθυντήρια πρόταση προς τους νέους ανθρώπους;

Χωρίς δραματοποιήσεις, θα μπορούσαμε να πούμε πως το κυρίαρχο εννοιολογικό πλαίσιο της σημερινής πραγματικότητας περιγράφεται με τους όρους: κοινωνική αναληγσία, περιθωριοποίηση των αδύναμων, ανεργία, οικολογική καταστροφή, α-

νεξέλεγκτη κερδοσκοπία, ευτέλεια, αναξιοκρατία, αδιαφάνεια, εκποίηση συνειδήσεων και άρα έκπτωση αξιών, αισθητική και αισθηματική διαστροφή, εκβαρβαρισμός των κοινωνικών σχέσεων σε έκταση και βάθος χωρίς προηγούμενο. Οι κατακτήσεις της σύγχρονης επιστήμης και τεχνολογίας, μεγαλειώδεις αναμφισβήτητα, έρχονται να υπογραμμίσουν ακόμα εντονότερα τις αντιφάσεις, τις δυνατότητες, αλλά και τα «ελλείμματα».

Μονόδρομη σκέψη

Σε θεωρητικό επίπεδο, η δικαιολόγηση της αποκρουστικής εικόνας δεσπόζει ιδεολογικά. Είναι η μονόδρομη σκέψη που, συνεπικουρούμενη από τους ιδεολογικούς μηχανισμούς που διαθέτει κάθε εξουσία, επιχειρεί να εδραιώσει σε επίπεδο συλλογικής παραδοχής την ψευδή συνείδηση ότι η μόνη λύση βρίσκεται στην απόλυτη συμμόρφωση στα κελεύσματα της ανεξέλεγκτης αγοράς και των ερήμην του ανθρώπου

«αυτοδιορθωτικών» ικανοτήτων της. Ουσιαστικά έχει κυριαρχήσει, αφομοιώσει και ενσωματώσει πνευματικούς ανθρώπους, διανοούμενους, επιστήμονες, πολιτικούς «αντιπάλους», παραχωρώντας τους μερίδιο στην πολυδαίδαλη εξουσία και στις απολαύσεις της, σε σημείο αυτοί να έχουν αυτοαναιρεθεί, να έχουν εκπέσει από το φυσικό τους ρόλο του κοινωνικού ταγού και να έχουν μεταβληθεί σε υποστηρίγματα. Οι λιγοστοί αρνητές ή αμφισβητίες αντιμετωπίζονται από την κυρίαρχη τάση ως αφελείς και εκτός πραγματικότητας, αν όχι άξιοι περιεργείας ή ψυχικά διαταραγμένοι.

Είναι προφανές ότι βιώνουμε την εμπειρία μιας μεταβατικής περιόδου ιστορικών διαστάσεων, καθολικής ανασυγκρότησης των κοινωνιών, θέσπισης νέων αξόνων αναφοράς προς έναν νέο τρόπο οικονομικής, κοινωνικής, πολιτικής και πολιτισμικής οργάνωσης.

Υπάρχει σ' όλη αυτή την υπόθεση κάτι που παραπέμπει ευθέως στην τραγωδία. Το τραγικό στοιχείο γίνε-

ται ιδιαίτερα αισθητό γύρω από τον πυρήνα μιας διπλής διαπίστωσης: Πρώτον, ενώ όσα συνδέθηκαν με την παλιά επαναστατική θεωρία, ιδεολογία και όραμα έχουν ξεθωριάσει, δεν έχει γεννηθεί μια νέα οραματιστική θεώρηση και, πολύ περισσότερο, δεν υπάρχει ένα νέο σχέδιο κοινωνικής αναδιοργάνωσης, και, δεύτερο, ό,τι έχει απομείνει από την ιστορία, την εμπειρία, τους θεσμούς και την πρακτική των κινημάτων που προέκυψαν σαν ώριμοι καρποί από τις αναζητήσεις και τις συγκρούσεις των κοινωνιών μας τους δύο τελευταίους αιώνες χονδρικά, δεν φαίνεται να επαρκεί για να δράσει έστω αμυντικά, ώστε να αμβλυνθούν οι ακραίες τουλάχιστον εκδοχές της επικρατούσας μονόδρομης σκέψης και πρακτικής. Το παιχνίδι παίζεται με έναν παίκτη και με σηματοδωμένη τράπουλα.

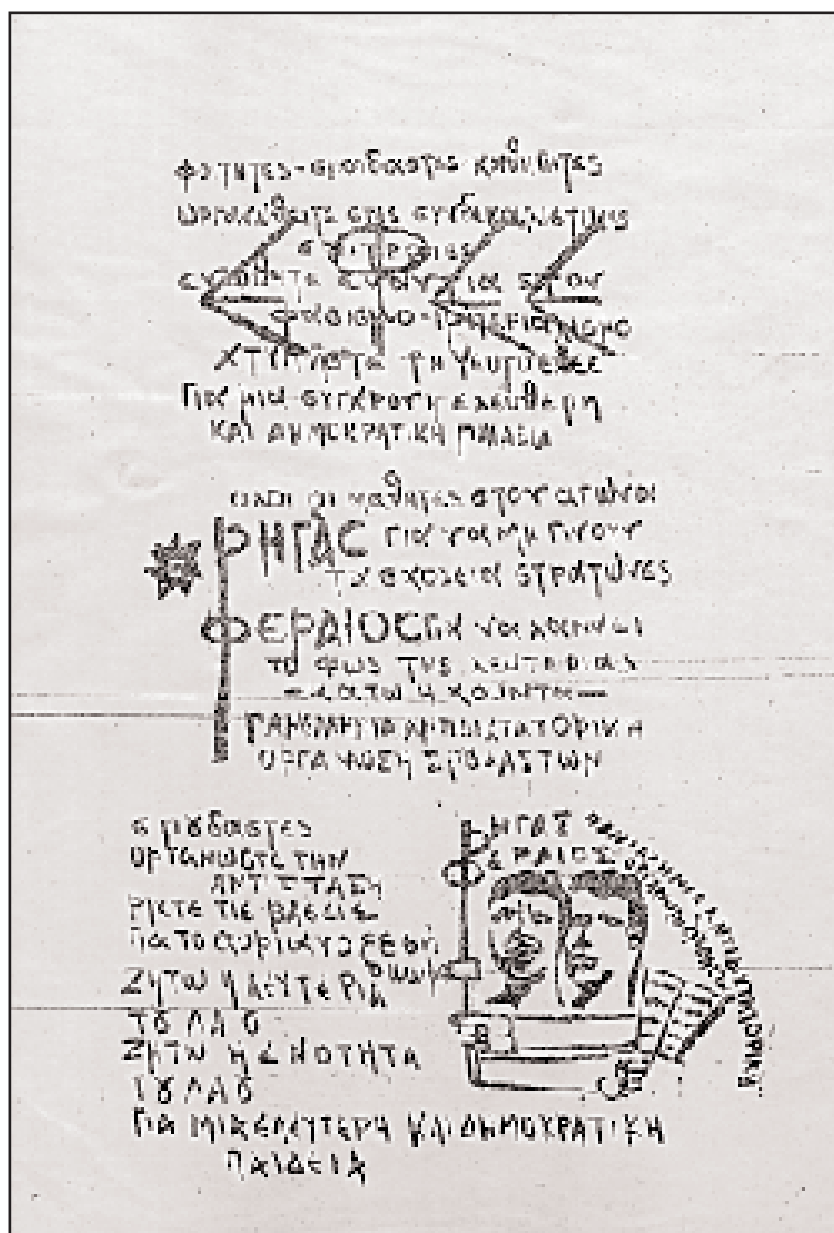
Η ζωογόνα ουτοπία

Καθώς δεν φαίνεται στον ορίζοντα το όραμα –η ζωογόνα ουτοπία, αν θέλετε, που εξασφαλίζει το βασικό συνεκτικό στοιχείο στις κοινωνίες– είναι βέβαιο ότι στη θέση του καθημερινού «Πολυτεχνείου», στο οποίο θα οφείλαμε να διεκδικούμε μια θέση για τον εαυτό μας οι άνθρωποι, θα έχουμε την παραίτηση που διαπιστώνουμε ήδη, το κλείσιμο, τη στροφή προς τον εαυτό, στην ατομική ρύθμιση και διευθέτηση ή σε κινήσεις παρορμητικές και χαοτικές, άτακτες και χωρίς κατεύθυνση, χωρίς συλλογική πολιτική θέληση. Ακόμα χειρότερα, δεν αποκλείεται η εκτροπή σε πράξεις τυφλής, καταστροφικής δράσης, σε ξεσπάσματα άλογης βίας –όπως αυτά πριν από λίγα χρόνια στο Λος Αντζελες– και αντικοινωνικών συμπεριφορών όπως αυτές που τείνουν να γίνουν βασικό συστατικό του καθημερινού αστικού μας βίου. Η απωθητική πραγματικότητα οδηγεί σε διοχέτευση των αρνητικών αισθημάτων σε άλλες ατραπούς. Τέτοια συμπτώματα έχουν αρχίσει να εκδηλώνονται διεθνώς, αλλά και στην Ελλάδα, και ένα αίσθημα ανασφάλειας διαχέεται ευρύτερα. Βέβαια, οι έχοντες είναι σε θέση να αυξήσουν κατάλληλα το κόστος προστασίας τους (τεχνολογία, άνθρωποι, μηχανισμοί), να γίνουν πιο αθέατοι, ακόμα και να οργανωθούν σε πολυτελή και απροσπέλαστα γκέτο, με ιδιωτικές αστυνομίες κ.λπ. Βεβαίως, αυτό δεν συνιστά κοινωνική απάντηση και δεν θα οδηγούσε παρά σε έναν εφιάλη οργανωμένων διαστάσεων.

Από τη στιγμή που οι τεράστιες ανατροπές –στην οικονομία, την τεχνολογία, τη σκέψη, την πολιτική, τους θεσμούς, τα ήθη– των δύο τελευταίων εκατονταετιών μετέτρεψαν τους λαούς από αδρανές αντικείμενο σε δρον υποκείμενο της ιστορίας, οι αγώνες τους αποτελούν αναπόσπαστο συστατικό στοιχείο του κοινωνικού βίου. Η νεολαία, που, αρκετά πιο πρόσφατα, βίωσε τη δική της ανάδειξη στο κοινωνικό και ιστορικό προσκήνιο μέσα κυρίως από τις μεταπολεμικές ανατροπές, διαθέτει δημιουργικές δυνάμεις που δεν αλώνονται, μολονότι, εξαιτίας και των ειδικών συνθηκών της μετα-

Πολυτεχνείο, Σάββατο μεσημέρι, 17 Νοεμβρίου 1973. Η εικόνα σώζεται. Αναζητείται η ζωογόνα ουτοπία, που δίνει συνοχή και νόημα στις κοινωνίες και που μοιάζει τώρα μακρινή όσο ποτέ (φωτ.: Ν. Λ. Φλώρος).

Προκηρύξεις της αντιδικτατορικής οργάνωσης σπουδαστών «Ρήγας Φεραίος», που καλούσαν σε συσπείρωση στις συνδικαλιστικές επιτροπές και αγώνα κατά της χούντας (αρχείο Γ. Καούνη).

βατικής περιόδου την οποία διανύει ο κόσμος μας, οι δυνάμεις αυτές δεν είναι ακόμα κοινωνικά οράτες. Υπάρχουν, όμως, και θα δράσουν καταλυτικά. Εως ότου να συμβεί αυτό, η καθημερινότητα της ζωής μας προσφέρεται στους νέους ως το πεδίο για να αναπτύξουν την αντίστασή τους στην ευτέλεια και στο διασυρμό των πιο ευγενικών ανθρωπίνων χαρακτηριστικών, των εννοιών της ελευθερίας, της ανθρωπιάς, της αλληλεγγύης, του αισθήματος δικαίου, της ισότητας, της αξιοπρέπειας, των ατομικών και συλλογικών δικαιωμάτων, της απόκρουσης κάθε ισοπεδωτικής ολοκληρωτικής λογικής και πρακτικής σε μικρο- και μακροεπίπεδο. Ο καθημερινός αυτός υπερασπιστικός αγώνας έχει κόστος μεγάλο και απαιτεί φρόνημα υψηλό και θυσίες που δεν ενδύονται τη συμβολική, φαντασική διάσταση του «Πολυτεχνείου» εκείνου, ούτε εμπεριέχουν την προσδοκία αντισταθμιστικού οφέλους. Η μόνη απολαβή είναι ότι μέσα στα χιλιάρδες αυτά «Πολυτεχνεία» εξανθρωπίζεται ο άνθρωπος. Οι νέοι δεν έχουν ανάγκη ούτε από κολακείες ή νοουθεσίες, ούτε από επικρίσεις ή μεγαλοστομίες. Τους αρκεί το παράδειγμα της δημιουργικότητας, της αξιοπρέπειας, της ανθρωπιάς των μεγαλύτερων. Και ίσως τους χρειάζεται η υπενθύμιση μιας παραγράφου από το βιβλίο *Παρελθόν και Μέλλον* του Αντόνιο Γκράμι: «... Μια γενιά που μειώνει την προηγούμενη γενιά, που δεν καταφέρνει να δει τα επιτεύγματά της και την αναγκαία σημασία της, δεν μπορεί παρά να είναι πενιχρή και χωρίς εμπιστοσύνη στον εαυτό της, έστω και αν κομπάζει παράφορα για το μεγαλείο της... Αποδοκιμάζει κανείς το παρελθόν για να μην υπολογίσει το καθήκον του παρόντος...».

Τα παιδιά «εκείνων των παιδιών»

Τέσσερις νέοι και τα πέντε-έξι πολύ σοβαρά που έχουν να μας πουν

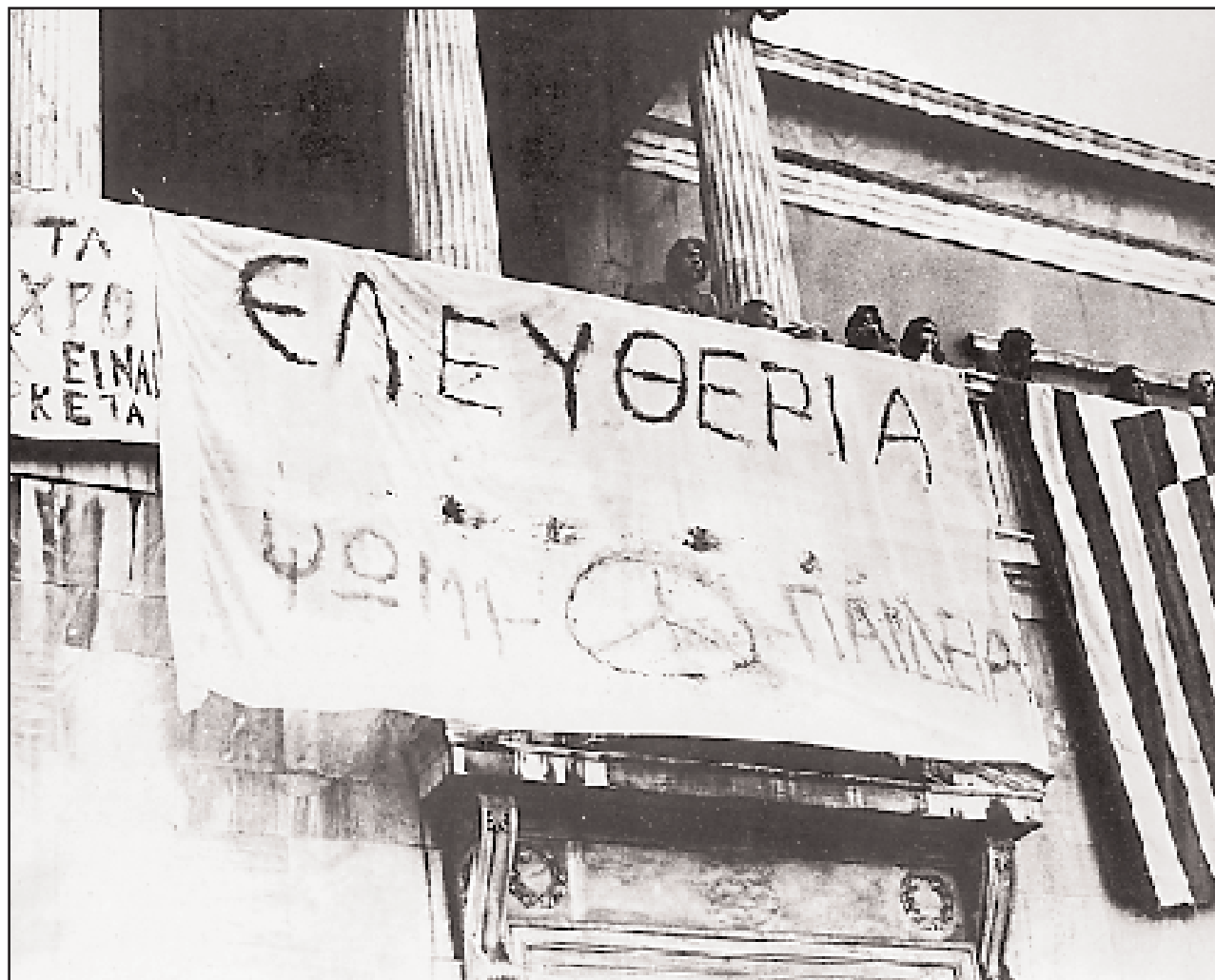
Μια συνέντευξη στον **Νικήτα Λιοναράκη**

ΔΗΜΟΣΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ έρευνες για την εξέλιξη των παιδιών του Πολυτεχνείου του '73 έγιναν πολλές. Ιδίως ως προς την πολιτικές συμπεριφορές και την επαγγελματική σταδιοδρομία τους. Καμιά όμως δεν αναζήτησε διαχρονικά στοιχεία. Και ιδιαίτερα μέσα από τα μάτια αυτών που βιώνουν καθημερινά τις αξίες, τη συνέπεια σε αυτές, την εφαρμογή στην πράξη των τότε ονείρων, στη μικροκλίμακα της καθημερινότητας και στις ιδιωτικές συμπεριφορές τους. Τα παιδιά των τότε παιδιών, είναι σήμερα περίπου στην ηλικία που είχαν οι γονείς τους εκείνο τον Νοέμβριο. Ικανά δηλαδή να κρίνουν αναδρομικά, να αξιολογήσουν και κυρίως να εκτιμήσουν αν τα όνειρα και το πνεύμα της προ 25ετίας εξέγερσης επιβίωσε στη διαπαιδαγώγηση που δέχτηκαν. Τέλος, ενδιαφέρον παρουσιάζουν η δική τους οπτική για το τότε και το τώρα, το πολιτικό τους στίγμα, οι αξίες τους. Μιλήσαμε με τέσσερα παιδιά, κόρες και γιους πρωταγωνιστών του '73. Αμφότεροι οι γονείς, στελέχη του τότε φοιτητικού κινήματος.

Η 19χρονη Εριφύλη είναι φοιτήτρια των ΤΕΙ Πειραιά, αλλά μάλλον την κερδίζει ο επαγγελματικός χορός. Παράλληλα παίζει πιάνο στο συγκρότημα *Week and wave*. Η Δώρα (21 ετών) είναι φοιτήτρια στο Παιδαγωγικό, αλλά μάλλον δρέπει δάφνες ως ηθοποιός. Φέτος ολοκλήρωσε «το μετέωρο βήμα του (δικού της) πελαργού» τελειώνοντας θεατρικές σπουδές στο Λονδίνο. Η 20χρονη Μυρσίνη σπουδάζει Ιστορία Τέχνης, αλλά παράλληλα θητεύει και στην εφαρμοσμένη τέχνη. Σπουδάζει κλασικό τραγούδι. Ο 19χρονος Σοφοκλής σπουδάζει Διοίκηση Επιχειρήσεων στο Πανεπιστήμιο Πειραιά.

— Για τον τρόπο εορτασμού της επετείου:

Μυρσίνη: Στα 16 μου ήξερα τα πάντα για το Πολυτεχνείο. Από μικρή πήγαινα στις γιορτές (όχι όμως και στις πορείες), είχα δει όλες τις σχετικές ταινίες, περπάταγα τους χώρους, άκουγα τους γονείς μου και τους φίλους τους, τότε πρωταγωνιστές, να διηγούνται. Αυτό φυσικά δεν το ήξερε η φιλόλογος. Που ήξερε, μέσες άκρες, όσα έγραφαν ετησίως τα δημοσιογραφικά αφιερώματα. Μας μίλησε και μας έβαλε έκθεση για την επέτειο. Ο λόγος της συναισθηματικός, τυποποιημένος. Μίλαγε για εξειδικευμένες καταστάσεις και εξωπραγματικούς ηρωισμούς. Μας επαναλάμβανε όσα είχε πει στις 28 Οκτωβρίου για το μεγάλο «Όχι» του Μεταξά και όσα θα έλεγε στις 25 Μαρτίου για τον Κολοκοτρώνη και τον Ανδρούτσο. Οι συμμαθητές μου έγραφαν υπό το κράτος της ίδιας συναισθηματικής φόρτισης. Εγώ έγραφα αυτά που ήξερα. Ψύ-

«Ελευθερία – ψωμί – παιδεία». Το μεγάλο πανό που δέσποζε στον εξώστη των προπυλαίων του Πολυτεχνείου τις τρεις μέρες του Νοέμβρη που συγκλόνισαν την Ελλάδα.

χραιμα. Αποδομητικά, θα έλεγα σήμερα. Όταν τις διόρθωσε, είχε για όλους μια καλή κουβέντα. Εκτός από μένα. «Αγνοείς το... πραγματικό νόημα και τα... ιστορικά γεγονότα του Πολυτεχνείου».

Δώρα: Στο σπίτι μου το Πολυτεχνείο ήταν διαρκώς επίκαιρο. Για μένα ήταν πάντα ένας μύθος. Όταν ήμουν μικρή ζητούσα από την μητέρα μου, αντί για παραμύθι, να μου μιλάει γι' αυτό. Ημουν πολύ, μα πάρα πολύ, περήφανη που η μαμά μου ήταν εκεί. Το γεγονός δε, ότι είχε προήλθε από νέους ανθρώπους, μου επέτρεπε να ταυτισθώ μαζί του. Κάτι που δεν συνέβαινε με τις άλλες εθνικές επετείες.

Σοφοκλής: Παλιά ήταν και για μένα σαν παραμύθι. Μετά όμως ο μύθος κατέρρευσε. Είδα πώς το καπηλεύτηκαν κάποιοι που άλλαξαν ή έγιναν υπουργοί. Τώρα; Ως αντίδραση, έχει πάψει να με ενδιαφέρει. Ασχετα αν ήθελα να το είχα ζήσει και εγώ;

Εριφύλη: Εμείς, παραδόξως δεν μιλούσαμε στο σπίτι πολύ γι' αυτό. Για μένα λοιπόν ήταν μάλλον σαν μια ωραία κατάσταση, που ήθελα να έχω ζήσει.

— Το Πολυτεχνείο άσκησε στη γενιά σας και σε σας προσωπικά ένα είδος ιδεολογικής τρομοκρατίας; Κυρίως με μορφή του «να κάνετε και σεις το δικό σας Πολυτεχνείο».

Αν ναι, αυτή προήλθε από τους γονείς σας ή από το περιρρέον κλίμα;

Εριφύλη: Σίγουρα ασκήθηκε. Όχι όμως από τους γονείς μου. Μάλλον από το σχολικό περιβάλλον. Από την άλλη και μόνο που μας συγκεντρώσατε εδώ να... μιλήσουμε σαν τα παιδιά των πρωταγωνιστών, συνιστά κάποια τρομοκρατία.

Δώρα: Εγώ ποτέ δεν την αισθάνθηκα. Προφανώς γιατί δεν μου πέρασαν κάτι τέτοιο οι δικοί μου. Η γενιά μου, όμως, πρέπει να το αισθάνθηκε έτσι.

Μυρσίνη: Υπήρξε κάτι τέτοιο από τη στιγμή που έγινε εθνική επέτειος. Εγώ, πάντως, δεν το βίωσα, μια και στο περιβάλλον μου δεν υπήρξε τέτοιο κλίμα.

Σοφοκλής: Και μόνο που ρωτάτε εσείς οι δημοσιογράφοι αν μπορεί και η γενιά μας να κάνει ένα Πολυτεχνείο, συνιστά ιδεολογική τρομοκρατία. Εγώ προσωπικά αν δεν σε ήξερα ούτε θα συμφωνούσα, ούτε θα ερχόμουν σε τέτοια συζήτηση.

— Πέρα από την ηρωική διάσταση, φαντάζεστε πως υπήρξαν στιγμές που οι γονείς σας έτρεμαν από το φόβο, έκλαιγαν την ώρα των βασανιστηρίων ή ήθελαν να το σκάσουν μπροστά στα τανκς;

Εριφύλη: Νομίζω πως ζούσαν χύμα. Δεν τους ένοιαζε τίποτα άλλο, από το να ρίξουν τη χούντα. Ζούσαν

σε ένα όνειρο, λίγο πιο πάνω από τη γη. Από την άλλη, σίγουρα μπορώ να φανταστώ και στιγμές σαν αυτές που περιγράφεις. Για μένα είναι αυτονόητο. Σε αντίθεση ίσως με τα άλλα παιδιά σήμερα, που απωθούν τέτοιες εικόνες.

Δώρα: Φυσικά φαντάζομαι πως η μάνα μου έζησε και τέτοιες στιγμές. Ήταν παιδάκια. 21 ή 22 χρονών. Και αυτό είναι το γοητευτικό στοιχείο. Δεν ήταν «παρά τον φόβο». Ήταν «με το φόβο». Αυτό με συναρπάζει.

Μυρσίνη: Νομίζω πως η διαφορά μας με παιδιά που δεν έζησαν μέσω των γονιών τους το Πολυτεχνείο, είναι πως εκείνα δεν μπορούν να απλουστεύσουν εκείνες τις στιγμές και να τις κάνουν ανθρώπινες. Με ανθρώπους και χωρίς υπερανθρώπους.

Σοφοκλής: Οι ίδιοι οι γονείς μου έχουν εξηγήσει πως φοβόντουσαν. Παρ' όλο που τα ΜΜΕ δεν προβάλλουν αυτή τη μη μυθική διάσταση.

— Το «κακό» τότε για τους γονείς σας ήταν ένα και μόνο. Η χούντα. Ποια είναι σήμερα τα δικά σας «κακά»;

Εριφύλη: Είναι πάρα πολλά. Η τηλεόραση. Η πολιτική και ο ρόλος που παίζει στη ζωή μας. Η βία και οι πόλεμοι.

Δώρα: Αναξιοκρατία, ρουσφέτι, πόλεμος, ναρκωτικά, το κυνήγι του χρήματος.

Σοφοκλής: Πράγματι δεν υπάρχει αντιστοιχία. Και μόνο όμως πως σκέφτομαι το χρήμα και τη δόξα ως διαβατήρια για να ζήσω μια άνετη ζωή, συνιστά «κακό». Είμαστε όλοι μέσα, αυτό έχει την αρνητική πλευρά του (που την ξέρω), δεν πιστεύω όμως πως είναι δυνατόν σήμερα να φαντάζεται κανείς μαζικά κινήματα λ.χ. κατά του... χρήματος.

— Τα «κακά» της εποχής σας, προϋποθέτουν μαζικά κινήματα; Κινήματα λίγων; Εξεγέρσεις και καταλήψεις; Ή μήπως ατομικές στάσεις ζωής;

Εριφύλη: Τα δικά μου «κακά» αντιμετωπίζονται μαζικά, αλλά και ως αλλαγή των ατομικών στάσεων ζωής. Ενας άλλος τρόπος είναι να απέχεις.

Δώρα: Νομίζω πως πλέον ο καθένας νιώθει πιο ασφαλής να κάνει τον προσωπικό του αγώνα. Αρκετοί ίσως θα ήθελαν να κάνουν ένα συλλογικό αγώνα. Αφού όμως δεν γίνεται τίποτα, λένε «τουλάχιστον ας σώσω τον εαυτό μου, αφού αυτό τον κόσμο δεν μπορώ να τον σώσω». Νομίζω πως η μαζική εξέγερση είναι ένα όνειρο. Και κάτι ανέφικτο.

Σοφοκλής: Ας πιάσουμε το περιβάλλον. Αν δεν ρίχνεις τα χαρτιά κάτω ή αν γραφτείς στην Greenpeace, το μόνο που μπορείς να πετύχεις είναι να έχεις ήσυχη τη συνείδησή σου. Δεν έχει αποτελέσματα. Εχω στόχο να μαζέψω κάποια χρήματα και να τα δώσω σε αυτό τον αγώνα. Η σχέση χρημάτων με αποτελεσματικότητα των σύγχρονων πολιτικών αγώνων είναι άμεση. Τα χρήματα, όπως και να το κάνουμε, είναι η δύναμη.

Μυρσίνη: Εγώ έχω μια ένσταση. Σήμερα μπορεί να υπάρχουν πολλά που μας απογοητεύουν, δεν είναι όμως μεγάλα. Το λυμώ να πω λοιπόν, πως έχω την πολυτέλεια να πιστεύω πως η ζωή σήμερα είναι μια χαρά. Και αν δεν θέλω κάτι, απλά δεν το κάνω.

Δώρα: Αυτό που λέει η Μυρσίνη είναι πολύ σωστό. Τότε υπήρχε ένας εχθρός, απόλυτα κακός και εμπόδιο για κάθε επιθυμία. Τώρα έχουμε δημοκρατία και ελευθερία. Αρα, τα όποια αρνητικά της ζωής αντιμετωπίζονται ακόμη και σε προσωπικό επίπεδο. Αν το «κακό» που συνεπαγόταν η χούντα ήταν 100%, το αντίστοιχο δικό μας σε καθεστώς ελευθερίας είναι μόλις 30%.

Εριφύλη: Εγώ πιστεύω πως είναι γύρω στο 60%. Και θα εξηγήσω το γιατί, παρ' όλο που ίσως σοκάρει. Τότε φυσικά και απαγορευόταν η ελευθεροτυπία, τα ελεύθερα ταξίδια, η έκφραση και πολλά άλλα. Μπορούσες όμως να σπουδάσεις και να βρεις δουλειά. Σήμερα όμως δεν μπορείς. Και μένεις άνεργος. Και είναι γνωστό τι σημαίνει στις κοινωνίες του σήμερα να μην έχεις λεφτά ή δουλειά.

Μυρσίνη: Εγώ θα έλεγα μηδέν. Να διευκρινίσω όμως. Μιλώ για τη δικιά μου ζωή. Που δεν έχω προβλήματα πείνας, ανέχειας ή χρημάτων για σπουδές. Ολα όσα με απογοητεύουν ή με εμποδίζουν, μπορώ είτε να τα αλλάξω είτε να τα αγνοήσω. Οχι αδιαφορώντας. Αλλά μη επιτρέποντάς τους να επηρεάζουν τη ζωή μου.

Σοφοκλής: Λίγα με επηρεάζουν άμεσα. Τα περισσότερα δεν ενοχλούν

Η Πέπη Ρηγοπούλου, η φοιτήτρια που βρισκόταν πάνω στην κολόνα της πύλης του Πολυτεχνείου που γκρέμισε, εισβάλλοντας το τανκ. Επεσε, και οι ερπύστριες της συνέτριψαν τα πόδια. Στη φωτογραφία, η Ρηγοπούλου καταθέτει στη δίκη για τη σφαγή του Πολυτεχνείου, τον Οκτώβριο του 1975 (φωτ.: Κ. Μεγαλοκονόμου).

το μυαλό μου. Εφόσον δεν υπάρχει λοιπόν κάτι χειροπιαστό, δεν μπορώ και να πω ότι υπάρχει κάτι που να με εξοργίζει αφόρητα. Τόσο ώστε να αγωνιστώ. Το ποσοστό είναι 5-10%.

— «Ριζοσπαστικότητα, ελευθερία, δημοκρατία, δικαιοσύνη». Συνθήματα παρόντα το '73. Παρόντα και στο

σπίτι, στον τρόπο που σας μεγάλωσαν;

Εριφύλη: Παρ' όλο που άλλαξαν μεγάλωνοντας, προσπαθούν να είναι προοδευτικοί μαζί μου. Χωρίς βέβαια πάντα να τους βγαίνει. Προσπαθούν όμως! Συγκριτικά όμως οι λέξεις αυτές ήταν πολύ περισσότερες παρούσες στο δικό μας σπίτι, από

τα σπίτια των συμμαθητών μου.

Δώρα: Ήταν πολύ περισσότερες παρούσες, από ό,τι στα σπίτια των γνωστών μου.

Μυρσίνη: Τεράστια η διαφορά συμπεριφοράς που βίωσα. Και μάλιστα εφ' όλης της ύλης.

Σοφοκλής: Υπήρχαν. Ίσως λίγο περισσότερο στη μητέρα μου, αλλά σαφώς επηρεάστηκε και ο πατέρας μου. Συγκριτικά πάλι, η διαφορά ήταν πάντα εμφανής.

— Εξακολουθούν να είναι επαναστάτες;

Εριφύλη: Δεν είναι, μια που κυνηγούν το χρήμα για να μας μεγαλώσουν, σκέφτονται συνεχώς την επαγγελματική μας αποκατάσταση, η μαμά μου πήρε κινητό (γέλιο). Είναι, λόγω των απόψεών τους για την γενικότερη κοινωνικοπολιτική ζωή.

Δώρα: Με την κλασική έννοια, μπορεί να μην είναι. Λ.χ. δεν εγκατέλειψαν την πόλη να πάνε σε βουνό και να τρέφονται με οικολογικά προϊόντα. Αν φυσικά κάποιοι εννοούν έτσι το επαναστατικό. Με την έννοια όμως που βλέπω εγώ την επαναστατικότητα, είναι. Και γι' αυτό μου αρέσουν.

Μυρσίνη: Πολύ απλή η απάντηση. Είναι. Με τη σύγχρονη έννοια. Σε ένα μεγάλο ποσοστό όμως αυτό το οφείλουν και σε μένα. Εννοώ, επειδή έχουν επαφή με μένα.

Σοφοκλής: Συγκριτικά είναι. Αρνούνται το ρουσφέτι, τη μίζα, το κυνήγι του χρήματος. Αυτό όμως είναι αυτονόητο. Φτάνει όμως αυτό για τους γονείς μου; Βέβαια, μου έμαθαν να σέβομαι τις γυναίκες. Και αυτό είναι ιδιαίτερα σημαντικό.

— Τότε «ψωμί, παιδεία, ελευθερία»
Συνέχεια στην 32η σελίδα

«Τα καλύτερά μας χρόνια...»

«Παιδιά ακόμα, στα πρώτα χρόνια της δικτατορίας, ορκιζόμασταν με όρκους μυστικούς, σμίγοντας το αίμα μας, όπως είχαμε διαβάσει στα μυθιστορήματα περιπέτειας ότι γινόταν σε καιρούς αλλοτινούς, ότι θα μείνουμε ικανοποιημένες μόνο κάνοντας δική μας όλη την καινούργια ζωή, αλλιώς δε θέλαμε τίποτα.

Ακόμα κι αν όλα χαθούν, ακόμα κι αν γίνουν συντρίμια, μαζί τους θα 'μαι κι εγώ, μαζί τους και τώρα και πάντα.

»Και τώρα; Παραβιάζοντας τους παιδικούς μας όρκους, δεν χαθήκαμε μαζί με τα συντρίμια. Εμείς, που δεν είμαστε πια παιδιά κι έχουμε παιδιά δικά μας, συνεχίζουμε με άλλο τρόπο τη ζωή μας. Με το νόημά της μετέωρο, με τα οράματα ασαφή, με τις βεβαιότητες του χθες να ανήκουν οριστικά στο παρελθόν. Φυλακισμένοι στην πιεστική πραγματικότητα των καθημερινών αναγκών, στην πάλη για την επιβίωση, με την ποίηση, τη λογοτεχνία, την τέχνη: διαφυγές που ωστόσο δεν μπορούν να απανητήσουν από μόνες τους στις ε-

ρωτήσεις που χρειάζονται επίσης καινούργια διατύπωση. Θολή η συνείδηση της θέσης μας: αν κάποια στιγμή ενώνουμε τη φωνή μας με αυτή του Διονύση και του Λαυρέντη και μερικών χιλιάδων πιστορικάδων στο Λυκαβηττό «Κουφάλες, δεν ξεφλήσαμε ακόμα!», δεν παύουμε μέσα μας να υποκαθιστούμε το θαυμαστικό με το ερωτηματικό.

»Κοιτώντας όλη τη ζωή μας, δεν μπορούμε πια να τρέφουμε την παλιά ψευδαίσθηση ότι εκείνα τα χρόνια μάς διαμόρφωσαν σε ό,τι είμαστε σήμερα. Γιατί, αλήθεια, τι είμαστε σήμερα;

»Εκείνα τα χρόνια ήταν τελικά τα πιο σημαντικά γι' αυτά τα ίδια. Τα χρόνια που νιώσαμε ζωντανοί, όχι απλά γιατί ήμασταν νέοι, αλλά επειδή η ζωή μας, όχι στη σφαίρα των αυταπατών, αλλά ουσιαστικά, πραγματικά, πρακτικά, είχε περιεχόμενο κι αξία.

»Ηταν τα καλύτερά μας χρόνια». *Νάντια Βαλαβάνη - από το βιβλίο «Εκ των υστέρων», εκδ. «Ν. Σύννορα - Α.Α. Λιβάνης», Αθήνα 1993.*

Συνέχεια από την 31η σελίδα

ρία». Η «ελευθερία» κατακτήθηκε, η «παιδεία» διεκδικείται, από «ψωμί» πώς πάτε στην οικογένειά σας; Λ.χ. τι ποσό δήλωσαν οι γονείς σας στην εφορία;

Εριφύλη: Περίπου 8 εκατ.

Δώρα: Ο πατέρας μου είναι άνεργος. Η μάνα και ο πατριός μου πρέπει να δήλωσαν αρκετά παραπάνω από 8 εκατ.

Μυρσίνη: Πάνω από 12 εκατ.

Σοφοκλής: Περίπου 8 εκ.

— Πολιτική για σας σημαίνει: Να μην πετάνε χαρτιά έξω από το αυτοκίνητο;

Εριφύλη: Οι γονείς μου, όχι. Εγώ, ναι.

Δώρα: Θα τα πέταγαν. Εγώ όχι.

Μυρσίνη: Αυτοί όχι. Ούτε εγώ.

Σοφοκλής: Κανείς.

— Να κάνετε το τραπέζι σε έναν πεινασμένο Αλβανό;

Εριφύλη: Οι γονείς δεν νομίζω. Μακάρι να το έκαναν. Εγώ θα το έκανα.

Δώρα: Φυσικά.

Μυρσίνη: Φυσικά.

Σοφοκλής: Μάλλον ναι.

— Να αρνηθείτε το «λάδωμα»;

Εριφύλη: Φυσικά. Και εγώ και αυτοί.

Δώρα: Ούτε συζήτηση. Κανείς μας.

Μυρσίνη: Οι γονείς μου... δυστυχώς ναι. Εγώ (αν ήταν πολλά), ίσως (γέλια).

Σοφοκλής: Μπα. Πού να τα δεχτούν. Ενώ εγώ, αν ήταν πολλά... (γέλια).

— Να πάτε σε συλλαλητήριο για το Μακεδονικό;

Εριφύλη: Προφανώς δεν θα πήγαινε κανείς μας.

Δώρα: Σαφώς όχι.

Μυρσίνη: Ούτε κατά διάνοια.

Σοφοκλής: Αυτοί όχι. Εγώ πήγα για πλάκα.

— Να δημιουργήσετε ερωτική σχέση με Αλβανό(-η) ή Τούρκο (Τουρκάλα);

(Ομόφωνα και ομόθυμα) Θα τα έφτιαχνα με Τούρκο (Τουρκάλα). Με Αλβανό(-η)... δεν ξέρω. Ίσως.

— Από μουσική, τηλεόραση, ραδιόφωνο και εφημερίδες; Τσίρκα, Αλιέντε, πρόσφατο Νόμπελ ή Μαρξ;

Εριφύλη: Ακούνε κλασική μουσική, ρεμπέτικο, Θεοδωράκη. Ακούω ροκ, dark wave και ρεμπέτικο. Διαβάζουν την Αλιέντε (η μαμά), Τσόμσκι και ποίηση (ο μπαμπάς). Εφημερίδα; Αυτοί «Βήμα», «Ελευθεροτυπία». Εγώ καμιά. Βλέπουν. Η μαμά (που θα με σκοτώσει που το καρφώνω) σαπουνόπερες. Ο μπαμπάς ειδήσεις, «οι παντρεμένοι έχουν ψυχή» και συζητήσεις. Από ραδιόφωνο, ΕΡΑ2, ΕΡΑ1 και «Μελωδία».

Δώρα: Ακούν κλασικό, ρεμπέτικο. Εγώ τα ίδια και καλή ελληνική. Η μαμά διαβάζει Αλιέντε, ο μπαμπάς Μαρξ και θεωρία του χάους. Ο πατριός μου, Παπανούτσο. Ο πατέρας μου παίρνει όλες τις εφημερίδες. Η μάνα μου, «Καθημερινή» και «Νέα», «Ελευθεροτυπία». Εγώ τα καλλιτεχνικά και κάποια άρθρα στις κυριακάτικες. Στην τηλεόραση ει-

Η έκθεση με τα ντοκουμέντα της εξέγερσης, στην πρώτη επέτειο του Πολυτεχνείου, το Νοέμβριο του 1974, μετά τη μεταπολίτευση, όταν οι Έλληνες πληροφορήθηκαν για πρώτη φορά τις πραγματικές διαστάσεις των γεγονότων και της αιματηρής καταστολής της εξέγερσης (φωτ.: Photo Press).

δήσεις και καμιά συνέντευξη (πατέρας), «Δύο ξένους», «Μεγάλο θυμό» και σπάνια ειδήσεις (η μαμά). Ο μπαμπάς δεν ακούει ραδιόφωνο. Ο πατριός Gold FM. Η μαμά «Μελωδία», «Σταθμό».

Μυρσίνη: Ακούν ελληνικά. Εγώ κλασικό και σόουλ. Ο μπαμπάς από Τσίρκα έως τα πλέον σύγχρονα. Η μαμά, παιδαγωγικά, περί πολυπολιτισμικότητας και Αλιέντε. Από εφημερίδες «Καθημερινή» η μαμά, όλες ο μπαμπάς. Εγώ διαβάζω τις δι-

κές τους. Ο μπαμπάς βλέπει ειδήσεις, «οι παντρεμένοι έχουν ψυχή» (λόγω Τσομπανάκη) και ακούει Τρίτο. Η μαμά ταινίες και ακούει «Μελωδία». Εγώ Nitro, Status.

Σοφοκλής: Ακούν τα πάντα. Ακούω ό,τι το εύχον, πλην κλασικής. Από διάβασμα η μαμά θα έμενε στην Αλιέντε και ο μπαμπάς σε ό,τι προτείνουν οι κριτικές. Από εφημερίδες παρελαύνουν όλες. Εγώ προτιμώ «Sport-time». «Ωρα για σπορ». Στο ραδιόφωνο, τον «Μελωδία». Από τηλεόραση «παντρεμένους», «δύο ξένους», ειδήσεις και για πλάκα Λεωτσάκο, Μιχαλολιάκου.

— Πολιτικό στίγμα. «Ριζοσπάστης - κομμουνιστής - φιλελεύθερος - εκσυγχρονιστής. Ποια λέξη (χωρίς την αντίστοιχη πολιτική και κομματική φόρτιση) νομίζετε πως σήμερα τους ταιριάζει»;

Εριφύλη: Δεν ψηφίζουν κάτι συγκεκριμένο. Ούτε ανήκουν πουθενά. Η μαμά δεν πολυασχολείται. Ο μπαμπάς όλο δηλώνει πως δεν ασχολείται, αλλά όλο και ψιλοασχολείται. Θα διάλεγα γι' αυτούς το «αριστερός» και το «φιλελεύθερος». Οχι όμως με την κομματική χροιά της λέξης. Εμένα η πολιτική με πληγώνει. Κανένα κόμμα δεν με εκφράζει και θα ψηφίζα κάποιο παραπληγικό(!) κόμμα. Τους Κυνηγούς, τους Οικολόγους. Μικρούς και διακριτικούς. Ή λευκό. Για μένα δεν θα διάλεγα κανένα χαρακτηρισμό.

Δώρα: Γκρινιάζουν με την πολιτική. Δεν συμμετέχουν πουθενά. Ούτε είναι μέλη. Ούτε ψηφίζουν πάντα το ίδιο κόμμα. Στην πραγματικότητα απλώς γκρινιάζουν για την πολιτική. Τους χαρακτηρίζει μάλλον το «φιλελεύθεροι». Εγώ δεν ασχολούμαι, ούτε είμαι σε κόμμα. Θα ψηφίζα λευκό, κανένα γραφικό κόμμα, άντε και καμιά ΠΟΛ.ΑΝ. (λόγω φάτσας του Σα-

μαρά). Διαλέγω και για μένα το «φιλελεύθερος».

Μυρσίνη: Σε κόμμα δεν είναι. Αποψη όμως έχουν. Η μαμά ψηφίζει πάντα το ίδιο. Ο μπαμπάς όχι. Διαλέγω γι' αυτούς τρεις έννοιες. «Φιλελεύθεροι», «ριζοσπάστες» και «εκσυγχρονιστής» (για τον μπαμπά). Εμένα δεν με απασχολεί η πολιτική. Ούτε θα γινόμουν μέλος κόμματος. Στις εκλογές θα ψηφίζα Συνασπισμό. Λόγω κεκτημένης ταχύτητας. Με αντιπροσωπεύουν τα «φιλελεύθερος» - «ριζοσπάστης».

Σοφοκλής: Οι γονείς μου συμμετέχουν σε ένα κόμμα που δεν πληροί τις προϋποθέσεις που οι ίδιοι έχουν θέσει. Ιδίως ο πατέρας μου έχει κολλήσει. Ψηφίζουν πάντα το κόμμα αυτό. Τον πατέρα μου χαρακτηρίζει η λέξη «αριστερός» και τη μάνα μου «αντιδραστικός αριστερός». Εγώ δεν είμαι μέλος κόμματος. Θα ήθελα όμως να είμαι υποψήφιος. Για εθιμικούς λόγους θα ψηφίσω Συνασπισμό. Για μένα διαλέγω μια πέμπτη έννοια. «Αντιδραστικός».

Δώρα: Θα κατάλαβες φυσικά ότι όλοι είπαμε πως τίποτα στην πολιτική δεν βγαίνει από την καρδιά μας. Ακόμη και όσοι είπαν κάτι, το είπαν με την έννοια «στους τυφλούς, ο μονόφθαλμος» (συμφωνούν όλοι).

Σημείωση «Επτά Ημερών»: Ο Νιζήτας Λιοναράκης, δημοσιογράφος, Διευθυντής Διεύθυνσης Περιφερειακών Ραδιοφωνικών Σταθμών της ΕΡΑ, ήταν ανάμεσα στους φοιτητές που η δικτατορία διέκοψε την αναβολή κατάταξης τους στο στρατό, μέτρο το οποίο οδήγησε, σε αντίδραση, στην κατάληψη του κτιρίου της Νομικής, το Φεβρουάριο του 1973, από τους φοιτητές.

Ευχαριστούμε: Τις εκδόσεις «Ερμείας». Τις εκδόσεις «Νέα Σύνορα». Τον Γιώργο Ζεβετάκη. Τη Μυρσίνη, την Εριφύλη, τη Δώρα και τον Σοφοκλή, για τη συζήτηση μαζί τους.